Polishohuk, Klym
Chervone marevo

КЛИМ ПОЛІЩУК

Червоне марево.

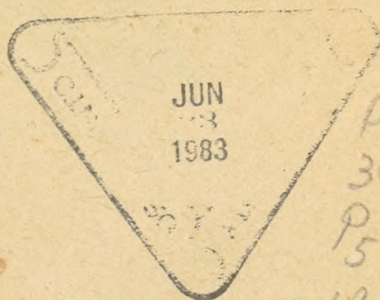

EX LIBRIS
ІВАНА
ЛУЧКОВА

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

КЛИМ ПОЛІЩУК

ЧЕРВОНЕ МАРЕВО

НАРИСИ Й ОПОВІДАННЯ З ЧАСІВ РЕВОЛЮЦІЇ.

ЛЬВІВ—КИЇВ 1921.

НОВІТНЯ БІБЛІОТЕКА. ч. 37.

НАКЛАДОМ ВИД. СПІЛКИ „НОВІ ШЛЯХИ“.

З ДРУКАРНІ СТАВРОПИҐІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
під управою Ю. Сидорака.

ЧЕРВОНЕ МАРЕВО.

...Широкі груди землі зітхнули весняним зітханням і в повітрі зазвучали голоси відродження... Ті голоси виходили десь з низин невідомих і до них в надійнім чеканню прислухалися безлисті дерева сільських садів, які ще не встигли прокинутись з мертвих снів зими і трівожно марили сонцем... Вияснене сонце співчуваюче всміхалося до них і своїм огнистим промінням гралося з ніжними бруньками і викликало на герць зелений шум п ль, який настирливо бренів струнами серцевих почувань і будив на селах затаєний гомін...

Села гомоніли зовсім по новому... Як весняна повідь зростали і ширились думки про землю і волю, а хвилюючі слова викликали в темних закутках душі зловістні трівоги. І недаремнож, як тільки згасало сонце, тисячі цікавих селянських очей напружено вдивлялися в далекі небосхили, де в риж'м мареві бунтарних пожеж тріпотались велетенські крила червоних півнів, які, здавалося, намагалися змести зорі з неба.

Люде дивились. Зітхали. Говорили:

— Прийшов кінець панським гніздам!..

Божевільна радість світилась в очах, Як зачаровані дивились в далечінь і з дня на день чекали того дня, коли й над ними заметушаться червоні півні. Чекали, щоб хтось прийшов до них і розповів їм, що робити мають. З гострим болем в серці і тугою в душі з усіх коловоротів виглядали „горателя" з міста, але, коли він через щось довго не зявлявся до них, то вони самі розпочинали своє свято.

З того часу, як на землю направились з неба соняшні мечі, люде стали призвичаюватись до близького

гарматного грюкоту і захоплюватись його могутністю. В шумі визвольної весни чулася нова пісня, — се голосіння білоруких панянок, що за веселими столами в старих панських палацах прислуговували дітям чорної ріллі. А хтож нужденний і страждений, покривджений і зневажений, жадаючий і чекаючий міг зректися такого великого щастя, як участь на святі рівних з рівними?.. То нічого, що білорукі панянки плачуть, то нічого, що горять панські палаци, то нічого, що небо криється маревом пожеж, бо то все переходове і тимчасове. Се знав кождий гречкосій і пяна радість охоплювала їх чулі серця і вже в старих піснях ніхто не міг знайти ні одного такого слова, яким можна булоб виявити свої почування. Мало по малу, випадково якось, творилися нові пісні, які викликали ентузіязм бенкетуючих, коли при світлі ґіґантських огнищ панських маєтків стрункими рядами проходили захоплені пари танцюючих гречкосіїв і їх важкі закаблуки одбивали звучний ритм могутнього визвольного руху. Голосні вигуки сполучалися з клубами червоно-рижого диму і здіймалися високо до неба і там снувалися безконечними смугами...

Безпечанські селяне з дня на день чекали „горателя“ з міста і не могли його дочекатися. Ще не так давно, коли вони мусіли ховатися по нетрях та болотах від своїх ворогів, — почували себе далеко певнійшими в своїх силах, але тепер, коли воля сміялася до них, — були якісь самі не свої. Дивно було якось почувати себе вільними і безвладними. Оден до другого казали: „і як же це так, що ми тепер вільні і сидимо тихо“... Коли знаходився такий, що радив заспокоїтись і „поки-що сидіти тихо“, так враз його заглушали голоси нетерпеливого обурення і він, соромлячись за свої слова, старався сховатись за чиїнебудь рішучо уперті плечі і там чекати того. чого чекали всі Безпечанці.

* * *

Смеркалося...

Микола Дашкевич помірною ходою тяжко стомленої людини знайомою дорогою наближався до свого рідного села і думав думи.

Иноді він зупинявся і озирався навколо себе. Пригадував щось давно минуле і тоді коло його вуст зявлялася лагідна, як у малої дитини, усмішка.

Ліворуч дороги, якою він йшов, весняними голосами розмовляли гільчасті дерева березового гаю, а праворуч розляглися чорні поля, які, здавалося, чогось важко зітхали. Над його головою розгорнулося широке темно-синє небо, вкрите закучерявленими хмарками, крізь які несміло визирав щербатий кружок срібного місяця.

З долини висувалося село. Два старі вітряки вели перед. Дашкевич помалу здійняв капелюха і побожно промовив: „Боже, яке щастя кохати рідну країну!..“

Дивився на малесенькі вогники, що підсліпувато блимали з долини, а серце в грудях билося в такт словам його вуст: Я йду до тебе, моя Безпечно рідна!..“

Схвильовано зупинився. Схилився серед дороги на коліна і милувався своїм селом. Перед ним старі вітряки вимахували крильми, наче застерігали: „Не йди сюди!.. Не йди сюди!..“

Йдучи через коловорот, він думав про те, як то втішаться його земляки, коли побачать його перед собою. Легко сказати, а трудно було пережити йому десять літ митарствувань між чужими людьми. Ось вже одинайцятий рік минає, як жорстокі адміністратори вигнали його з Безпечної, але тепер він сам вертається до неї. Маленька деревляна церковця в свою чергу будила в його душі далекі спомини минулого. Коло самої церковці стоїть те попівство, де він колись вродився і виріс, звідки його вивезли до семинарії і куди він повернувся тоді, як його вигнали з неї. Якийсь час жив коло старого батька і багато самотужки вчився; в инші школи йому було заборонено вступати. Насилу зробився народнім вчителем і залишився в свому селі, щоб своїх людей вчити. Довго голодував та бідував в старій обшарпаній холодній школі, але за те тішився, що з його Безпечанців колись люде будуть... Пригадав, як важко було добитися дозволу на відчинення звичайнісенької „споживачки“, з читальнею та бібліотекою при ній. Пригадав, як завзято виступали

проти його місцеві пани та підпанки і як писав доноси новий піп, що засів на місці його батька. Пригадав також, що колиб так не старий Янко, управитель ґрафського палацу в Безпечній, так напевно сам нічого й не зробив би. Але прийшов кінець його праці. Скрізь, всюди і всім надоїв до живих печінок, заки не добився дозволу будувати нову школу. І вже тоді, коли школа була збудована, його перевели в иншу школу, де все було чуже і серцю немиле. Тоді він зрікся своєї улюбленої шкільної праці і пішов шляхами міських митарствувань. Тяжкою працею другорядного ґазетяря здобував собі кусок насущного і частими листами до свого приятеля Янка тримав звязок з своїм селом, до якого надіявся вернутися колись, бо вірив, що його не забули...

* *
*

В сутінках весняного вечора він йшов серединою вулиці і стрічні не взнавали його. Ті, що зустрівалися з ним, зупинялися і мовчки звертали йому з дороги. Одним оден раз він почув коло себе „добривчір"! і поспішився відповісти. Той, що привітався, стояв на одному місці і, здавалося, пригадував щось. Далі махнув рукою і сам до себе промовив: „здається мені, що то нін!.. А, врешті, хто його знає... Тепер багато шляється всяких ліктаторів"...

Дашкевич йшов просто до школи, де надіявся переночувати і розізнати про сучасне життя своєї Безпечної. Але якеж було його здивовання, коли на дверях школи він побачив аж два величезні замки, які заставили його задуматись над своїм становищем. Тяжкі думи про свою безпритульність обтяжили його сиву голову і в серці щось тенькнуло, як трудно натягнута струна. Стояв і думав: — „Виріс тут, жив тут, здоровля своє поклав тут, а тепер голови ніде прихилити"!..

Постоявши ще трохи, він зітхнув і пішов від школи. Мав собі на думці старого Янка, давнього свого приятеля, який мешкає в палаці, де охороняє зібрану ґрафом старовинну бібліотеку. До палацу було недалеченько. Треба було тільки перейти греблю, а там зараз-же був ґрафський парк, а серед парку стояв

ґрафський палац, в якому знаходилась бібліотека і в якому мешкав Янко.

Переходячи греблю, Дашкевич побоювався, що може Янка вже й на світі немає, бо давненько вже писав до нього і давно не мав ніяких звісток про його життя, але як тільки вийшов на головну алею парку, як побачив в низчім палацовім поверсі троє ясно освітлених вікон, серце його радісно захвилювалося. Старі, темно-сині, пелехаті сосни стояли навколо палацу і урочисто гомоніли між собою про минулі спокійні весни, коли тут вільно гомоніли весняні вітри і розповідали казки про чаруючу красу квітчастих клюмб. Дашкевич з хвилину постояв з піднесеною до вікна рукою, жадібно прислухаючись до весняного шуму, не знав що робити — стукати чи ні?..

Постукав. Світло в однім вікні враз згасло. Дашкевич постукав ще раз і став прислухатися. Довго не було чутно й звука, а потім за дверима почулися чиїсь шкрябаючі кроки і дріжучий голос Янка спитався:

— Хто там?

— Я! Микола Дашкевич!

— Хто, хто? — почулося вдруге з дверей.

— Щож ви, друже Янку, вже й не взнаєте мене?.. Насилу до села дотягся, а ви ще й балакаєте!..

— Господь святий з нами! Невже Микола?!..

Двері відчинилися і на ґанок вибіг Янко:

— Прошу! Прошу до хати! О, як я радий!..

На самісенькім порозі обнялися і розцілувалися сердечно. Разом увійшли в хату і пильно глянули собі у вічі.

— Гей, та й змінилисяж ви, друже Янку! — вимовив нарешті Дашкевич. — Схудли, зблідли, лисиною світите...

— Ну й з вас теж тільки спомин лишився — відповів Янко. — Зігнулися, зморщилися, чуприна снігом наче запорошилась...

— Тяжке життя, друже Янку!..

— Сумне життя, друже Миколо!..

Оба зітхнули. Мовчки спинилися поглядом на світлі воскової свічки, яка горіла замість лямпи. Заговорив Янко:

— Роздягайтеся! — Умитися можете й тут. Я зараз подам води, та де-що на вечерю приладжу.

— Не турбуйтеся! — сказав Дашкевич і став роздягатися. Умившись, він сів коло столу і закурив свою міську цигарку. Сидів і з приємністю прислухався, як десь на кухні на всі голоси заводив самовар, а за вікном колисково шуміли сосни.

Прийшов Янко:

— Ну, тепер можемо й повечеряти! Люблю спокійно посидіти та погомоніти, як є з ким. Остогидло вже панькатись з усіми...

— Як-то так? — спитався Дашкевич. — З ким же ви так панькаєтесь тепер?..

— Та ні з ким иншим, як з Безпечанцями. Хочуть все за червоним півнем пустити...

— Гм...

* * *

Після вечері розбалакались по давньому, по дружньому. Чим далі висловлювали свої думки, тим більше відчували, що вони зовсім не ті стали, які колись були. Щиріст, з якою вони стали були говорити, змінилася стриманою зацікавленістю. Того, що звязувало їх тоді, як вони спільно складали статути безпечанської „споживачки", не було й згадки...

Говорили про все зростаючу анархію на селах, в якій досить значну ролю відогравало наше селянство.

— Коли вони сходяться на сход, то лякаються взаїмного страшного розумового мовчання. Їх переслідує думка несвідомости, яка утворює зачароване коло незрозумілих трівог і чекань. Селянство — родюче поле, з якого годуються злочинці і доброчинці. Отже ранійш треба його зкультивувати, а потім вже використовувати. А наші революціонери тільки використовують його, а не культивують, — говорив Янко.

— Перепрошую. Я зовсім не розумію, що ви хочете сказати сим? Можна подумати, що ви проти самої революції, — казав Дашкевич.

— Нічого такого подібного я й не думав ніколи. Я за революцію визволяючу, але не за революцію руйнуючу, бо там, де панує руїна, життя немає... Немає визволення людини...

— Визволення у вільній праці на вільній від буржуазної експльоатації землі. Визволення селянства в його владі. Руїна, яка тепер захопила міста і села, як найкраще нищить освічений деспотизм, що постачав державі злочинців і доброчинців, на яких трималася стара буржуазна влада.

— Як бачу, то революція вас мало чому навчила. Місто вас зіпсувало до того, що ви стали чужими для Безпечної. Ви дитина шумливої тисячеголової юрби, яка через щось називається „волею народа", але своєї волі не виявляє ніколи. Юрба йде за своїм проводирем до того часу, коли він потурає їй, а колиб він тільки забажав її стримати, то вона знищить його і сама розпорошиться...

— Се не зовсім правдиво. Ви повинні знати, що біольоґія не має неподільного і знає лише оден вид. Юрба і проводир є один цілий вид революційного пориву, який не знає перепон в боротьбі за своє істнування. Працюючі маси, які ви називаєте юрбою, цілком природно дійшли до ідейного розуміння сучасної соціялістичної революції, яка має знищити всі старі основи життя і заложити нові. Земля хоче ще жити, а тому сама природа інстиктовно вишукує якогось раціонального виходу...

— Чомуж до сього не можуть дійти шляхом поступу, а йдуть шляхом руїни?

— Тому напевне, що поступом орудують виховані в старих академіях злочинці, які ніколи не зрозуміють дійсного стану річей. А революція являється могутнім натхненням стихії, яка шляхом руїнного страждання приведе до тієї межі, за якою починається нива творчої праці. Феєричні ночі згаснуть, пекельний шум сваволі стихне, старі забобони згинуть і тоді на необмежених ланах визволений селянський плуг проведе безконечну борозну згоди й спокою. Я вірю, що так буде...

— Вірити, звичайно, можна... Але от скажіть мені, на яких підставах можна вірити?

— На підставах фактів сучасної руїни.

— Цікаво!.. Виходить так, що коли Безпечанці сеї ночі прийдуть сюди пускати червоного півня, з яким мають полетіти в повітря всі зібрані тут куль-

турні надбання століть, так се вже буде фактична основа вірування?..

— Коли хочете, то так. Щож торкається до культурних надбань століть, так се звичайнісінька недорікуватість нашого часу, якою гальмується... — входячи в суперечку, з запалом почав був казати Дашкевич, але Янко його перебив:

— Зачекайте трохи, я ще не скінчив! Скажіть мені, як саме треба приймати такий факт, коли село на протязі цілої зими морило учителя голодом, а на весну вигнало його за коловорот, а школу взяло під замок?

— Ну, тепер нарід сього не робить. Такі випадки бувають тільки в найглухійших і самих занедбаних селах, — всміхаючись сказав Дашкевич.

— Перепрошую! Так зробило не яке инше село, як тільки ваша Безпечна. Та школа, яку ми колись будували, тепер стоїть пусткою. Випроваджуючи учителя, вони не дали йому навіть забрати з собою свого лахміття, бо—на їх думку—він „нажився з них“... Замкнувши школу, вони збіраються зробити червоне свято...

Дашкевич мовчав і щось думав. Те, що сказав йому Янко про його Безпечанців, тяжко вразило його. Він ніяк не міг собі уявити їх такими, як сказав про них Янко.

— Несподівано для самих себе, вони змінили розмову і до кінця вечера проговорили про своє спільне минуле. Спогади розігріли їх серця якоюсь ніжною теплотою і вони спокійно полягали спати.

* *

Дашкевич збудився від якогось далекого шуму, що чувся десь за парканом. Він непорушно сидів на ліжку і прислухався до того шуму, в якому можна було вчути окремі людські голоси й вигуки. Шум розбурханих голосів повільно наближався. Зацікавлений і трохи стривожений, він устав з ліжка, натягнув на босі ноги черевики, накинув на плечі своє дряне пальто і підійшов до вікна.

Шибки зайшли росою так, що важко було бачити те, що робилося на дворі. Попробував був відчи-

нити вікно, але воно чомусь не відчинялося. Тоді він розбудив Янка і обидва вони вийшли на ґанок. Передранковий холодний вітер сердито дмухав зпід високих дерев і застуджував їх розігріте тіло. Цокаючи зубами, вони стояли на ґанку і, прислухаючись до окружаючого шуму, напружено вдивлялися в пітьму ночі. Безчисленні зграї чорного вороння трівожно метушилися над старими деревами і заглушаючим кряканням намагалися заглушити їх. Небо вгорі було наче заплямоване чорними воронячими крильми і, здавалося, що якась юрба стоптала і забрудила його.

Янко стояв і не знав що сказати:

І звідки їх стільки взялося тут?! Що за шум такий, справді?! — говорив він сам до себе.

Микола Дашкевич тільки плечами здвигнув. Незрозумілий шум починав трівожити його спокійну натуру.

— Треба йти до хати. Зимно якось, — промовив він до Янка.

Янко хитнув головою на знак згоди, але сам залишився на місці.

В хаті теж було неспокійно. Не було такого закутка, де не булоб чутно того шуму. Дашкевич помітив, що його почала тіпати якась незрозуміла лихоманка і, разом з тим, згадалося місто, де є такі товсті, міцні, надійні мури. Зовсім близько, десь у парку почулися поодинокі вистріли з рушниць, а вслід за ними у вікнах заясніло і в хаті зробилося червоно. Крізь шибки стало видно, як зачервонілося небо і як знялось до неба полумя близької пожежі.

В хату ввійшов Янко і промовив:

— Починається червоне свято. Вже палають стирти і клуні на току, а незабаром буде й тут. Якщо вас послухають, то буде добре. Скажіть їм...

Дашкевич, слухаючи Янка, відчув, як щуливея його розум і як задріжала, обезвладнилась, зробилась маленькою його істота. Він стояв серед хати і з такої несподіванки, здеревянів неначе. Слухав, як весь парк гомонів нечуваним гомоном і не знав, що робити, що сказати...

Шум чувся вже коло самого палацу і загрожував свавільно вдертися в Янкове помешкання. Ждати чо-

гось доброго не було рації. Обидва схвильовано вибігли на ґанок. Перед ними, на головній парковій алеї ворушилось якесь многоголове страховище, яке кричало, реготалося, вило і ридало всіми голосами божевілля... Небо вгорі застелялося довгими огненними смугами пожежі і клубки чорного диму намагалися закрити зорі.

Прибіг якийсь старенький дідок до ґанку і закричав:

— Стережіться пани, суд йде!..

Шумуюча юрба наближалася.

Дашкевич нахмурив свої сиві брови і щось думав. В той час, як юрба підійшла мало що не до самого ґанку, він випростався і голосно закричав:

— Гей, Безпечанці, що ви робите?! Послухайтено мене, що я вам скажу!..

Крикливий шум на мить затих і почувся гомін придушених голосів! „Тихо, панич Микола вернувся!“ „Тихо, він щось розумне скаже!“...

— Безпечанці! — став казати Дашкевич, — ви певно ще не забули за мене і памятаєте, як учив вас? Ви самі знаєте, як я боронив вас від панів та підпанків і як мені самому приходилось терпіти всяке лихо. Скажіть мені, на милість божу, що ви хочете робити тут?.. Чи не своє спільне добро ви прийшли нищити? Чи не ваша праця палає полумям? Якіж ви після цього господарі?..

Але враз він замовк і похитнувся. Великий камінь глухо вдарився об його груди і упав на східці ґанку. Юрба заревла:

— Геть, геть панських наймитів!.. Доволі нам слухатись всяких казок!.. Доволі вже терпіли!.. Знаємо ми!..

Янко закрив вид руками і побіг в палацовий коритар, де був льох. Дашкевич, опамятавшись після першої несподіванки, хотів ще щось сказати, але чиїсь дужі руки схопили його по половині і шпурнули ним в кущі підстрижених акацій. Страшенний ревіт оглушив його і він сам не знав, що з ним діється. В голові мигнула думка недопустити пограбувати стародавню палацову книгозбірню. Вибравшись на головну лею, де шумувала юрба, він затримував знайомих

Безпечанців і щось кричав до них, в чомусь переконував, умовляв. Стрінув і затримав свого колишнього учня:

— Що ви робите?!.. Не нищте нічого!.. Все, що колись було панське, тепер стало ваше... На щож собі шкоду робити?..

Той блиснув розлюченими очима і крикнув:

— Громада вирішила панське гніздо знищити, а ви обороняєте його! Вже минули ті роки, коли пироги розпирали боки... Годі нас учити!.. Ми й самі добре знаємо...

Дашкевич далі не міг слухати. Заткнувши вуха, він подався в гущавину парку, а слідом за ним снувалась луна диких вигуків, які тяжким камінням падали на його чуле серце.

Опамятався в далекому закутку на купі ще не розталого й почорнілого снігу. Витер спітніле чоло, Зітхнув. Пригадав за Янка, що то з ним?.. Страшна думка про те, що його могли убити, не давала йому спокою. Ґіґантське полотно пожежі простяглось над його головою і трусило іскри. Закуток сповнився прикрим духом смалятини. Сидіти далі було небезпечно і треба було кудись втікати, але він нерухомо сидів і, задихаючись в диму, стежив за червоними смугами полумя, які здіймались до неба і за чорними воронами, що кружляли під небом.

Вже світало, коли він, пробіраючись через кущі смородини, старався вибратись на греблю і втекти на село. В брамі його перестріла пяна юрба чоловіків і жінок. Високо підстрибуючи вгору, вони ріжними голосами співали крикливо-цинічну пісню, слова якої, здавалося, підхоплювали чорні ворони і розносили їх по своїх задимлених гніздах.

Коли його проминули, тоді він вийшов зза куща і прожогом кинувся в браму. Вийшовши на греблю, він побачив, що вся гребля загачена селянськими возами, які були навантажені палацовим майном. Дві величезні юрбі з сокирами і вилами грізно насували одна на другу. Одні і другі були страшно чимсь обурені і кричали: „Несправедливо! Несправедливо!“

Хотів пройти коло них так, щоб вони не помітили, але зробити сього не було змоги. Тоді він зупинився:

— Дайте пройти!

Юрба затихла і мовчки розступилася перед ним. Червоними очима дивилися на його Безпечанці і не могли взнати його. Хтось з юрби крикнув:

— Отсе той, що вночі на ганку казання казав!.. Чули?

— Умгу! — загули навколо. — Скотина яка знайшлася! А ну, а тю його!..

— Тю!.. тю!.. тю!.. — загаласували вони зловісними голосами.

З низько похиленою головою він йшов від них і старався скорше втекти з цього зачарованого кола сваволі, щоб вже більш не чуть і не бачить нічого...

Опинившись за селом, вже минаючи старі вітряки, він пригадав одну річ, яка властиво й зробила його таким чудним і не своїм. Пригадав, що в той час, як його схопили і кинули в кущі акації, на ганку стояв хтось і чогось сміявся. Не витримав і озирнувся назад. — Там, де стояв палац, танцювали огненні велетні, а над всім селом стояло червоно-буре марево визвольного свята Безпечанців.

Подивився, подивився і рукою махнув. „Хто знає, може я й справді чужий Безпечанцям?“ — сказав сам до себе і подався по дорозі на станцію.

1818 р., м. Київ.

„ВІН КОХАВ СОНЦЕ“.

Там на далекім заході. в мовчазнім Оксаміті вечірнього неба, хтось таємничий злорадо сміється блискавками і полохає небосхильні тіні. Щось одвічносумне й нерозважне розмовляє з вітами соснового бору. Хвилястою наміткою крівавої скорботи постелився над полями смараґдовий туман, що вродився з важкого зітхання заснулих низин. Така мовчазна і трівожна пустка навколо, такі таємничі шепоти і нестримні шелести посохлих квіток на могилах.

Я самотний в крівавих полях, а в моїй душі мовчазна мла оксамітного заходу і тихий сон гнітючої туги. Північні лежання чолом до долу тяжко скамянили мій мізок, а трівога постійного чекання сповнила смертним жахом мою благальну істоту і вложила в мої уста жадібний крик: життя і сонця хочу!

Хочу жити. бо прагну сонця. Я так люблю ясну блакить весняного рідного неба і лагідні проміні осіннього сонця, коли, здається. всесвіт дрімає в мелянхолійній задумі, а незримі парки снують білі нитки в повітрі... Хочу жити, бо так люблю осіннє соняшне проміння. А тут такі чудні і страшні поля розгорнулись навколо в шир і в далину, ген аж до соснових борів. де я нераз разом з гадюками плазував перед оком жаху і поблідлими устами намагався шептати молитви свої. Кріваві поля і смараґдові тумани очарували мене і я, з пекучою тугою в душі і жаданням кохання в серці, блукаю самотний.

Он, як на сході спалахнуть червоні проміні нового сонця, я може побачу те, чого так жадаю, шукаю в утомі своїх поривань. А коли зійде сонце, тоді ро-

зійдуться тумани і згаснуть усмішки блискавиць у мовчазнім оксаміті небосхилу.

Я самотний в сосновім гаю лежу на вохкім моху і спочиваю. Вгорі надімною таємничо віти ялин розмовляють. Стокрилі буряні велетні стомились й полягали спати в низинах, бо їм немає діла до того, що злісно радіє блискавками на далекім заході, їм незнайома туга моєї самотности, вони лише крізь свій сон подають кошмарні звуки свого голосу і полохають віковічні бори, які шумлять, розмовляють, гудуть і ридають над моєю головою.

Бачу, як серед перістих рун неба блукає бліде чоло небесного печальника „вічного без краю". І хочеться спитатися його: „Для кого ти світиш так сумно, красен-місяцю?.. Кому і нащо сиплеш своє срібне сяйво?.. Але він „вічний" і йому все байдуже, він навіть ласкаво всміхається і соромливо зникає за хмари тоді, як мої очі благально здіймаються до його, а душа ловить і пє далеке срібне проміння... Ні, він кохає легенькі хмари, ніжно пестить їх і ховає чоло своє в їх обійми. Прощай, ласкаве проміння, коли й на єдину мить не хочеш вколисати тугу душі, а насилаєш сни скорботні і викликаєш могильні тіні... Буду з тінями, бо вони мені рідні, милі й дорогі!..

* * *

Прийшов сон піль, схилив мою голову на вогкий мох, закрив лагідним крилом спокою мої очі. Я відчув, що вже не буду бачити срібного проміння, красного місяця і зрозумів, що буду блукати з могильними тінями. Хай буде тьма і прийде сон...

Далекий тепер рідний край я бачу. Безмежні зелені поля і блакитне небо вітаю. Дзвонять жайворонки весняні пісні. Пісні жагучого кохання сміються пяною радістю... Весна зелена... Ярило!.. Святий безсоромний Ярило, які твої очі пекучі! Твоє свято на рідному полі я бачу. Я пяний хмелем твоєї радости і твого свята. Рідні пісні, ясні очі, піврозкриті уста-коралі, зітхання квіток... шепочуть трави і з моїх грудей вивається болюче „кохаю", „люблю"... Де ти, Оленко?.. Твоє лице в срібнім сяйві весняного вечера було таке чарівне і миле.

Так виринали з тьми ночі далекого свята тіні ясні... зявилися і, наче згук зненацька порушених струн забутної арфи, забреніли в душі:

Оленко! Твої ніжки згуками музики грали танець весняний. Твої очі світилися щастям, а на устах застигла ухмілка вкраденого поцілунку. Я тоді так бажав кохати тебе... Але щось таке сталось, після чого нічого не лишилось... Твої очі були повні сліз і ти стояла далеко від мене вся в чорному, як привид жалоби. Тоді ти провожала мого брата, а я самотний лічив червоні вагони, безліч червоних вагонів, які відїздили на поля... Потім я, так само, як і мій брат, сидів в тіснім і темнім куточку червоного вагону і слухав настирливого голосу здичавіння, що хотів оглушити мене і вкинув в безодню низьких інстиктів... Ти кохала його і лишилася сама, а ми оба зникли з червоними вагонами в затьмаренім небосхилі рожевосмутного вечора.

Ти самотна лишилась, Оленко, але моя туга з тобою, бо ти кохала мого брата так, як я кохав тебе. Я чую твій голос жалю й розпуки, як чув його сам в своїх грудях над скрівавленим трупом брата. О, брате скрівавлений з мармурово-блідим лицем, таким лицем як у коханої Олени при срібнім сяєві весняного місяця, чи знаєш ти, мій любий скрівавлений брате, як я кохаю тебе і бажав бути з тобою, але ти відвернувся з призирством і лишив мені вічну жалобу за собою, вічний жах перед лицем смерти! Слухай-же, Оленко! Він кохав ясне сонце, що світило з рідного неба на весняному святі Ярила, тоді, коли твої ніжки грали весняний танець, а я кохав тебе і не смів сказати тобі цього!..

На далекому полі я ридав своїми сльозами на його могилі, а на його скрівавленій сірій шинелі я своїми благаючими поцілунками просив його останнього слова, щоб мав з чим вернутись до тебе. Але мовчало його скрівавлене чоло і на його хресті я вже сам написав те, що знало моє серце. Синім олівцем намалював сумний рядок: — він кохав сонце!

Його могила лежить непорушною грудою важкої землі там, у крівавих полях, що спочивають в смарагдових туманах, а я в утомі лежу на вохкім моху

густого темного бору і, стомлений боротьбою, мрію в снах своїх далеким щастям... І тут, ще раз бачу твої прощальні сльози, твої прощальні слова чую, Оленко! Ти певно самотна сидиш у своїй кімнаті, а думками своїми вітаєш далеко поза її стінами, але не сягаєш ними сюди, де стогнуть бори і дріжить земля, де розпалене вогнем залізо сиплеться з неба, де залізні птахи шугають вгорі, де лютують у полях кріваві заверюхи і в самотности шепчуть мої уста:

— Виплинь, місяцю, з хмари! Проясніться зорі чржої ночі! Хай я ще раз побачу те страшне поле, де він упав, обливщись кровю!.. Знову бачу минуле незабутнє. Його шабля лежить коло його, а над його головою крячуть чорні гайворони. Тоді віти дерев шуміли, вітри голосили, північні заверюхи змітали з лиця землі людську злобу, а я, плачучи в одчаю, сварився кулаками до неба і проклинвв того, що колись творив радість весняного свята.

Ти кохала його, бажала йти його шляхами тоді, як ясніли його очі і сміялись уста. Ти не знала, а через те не могла тужити, як він лежав скрівавлений з мертвим суворим лицем, такий мовчазний і урочистогордий. Я так кохав його і так любив тебе, і щож сталося в душі моїй?.. Пустка і безнадійність!.. І тепер я не насмілююсь згадувати весняного сонця і мріяти про тебе, бо страшна братня могила загородила мої шляхи до тебе, а його безпритульна тінь блукає в полях і оплакує своє щастя. — Я самотний тут, а ти — самотна там...

Він спить у могилі, мій любий і твій коханий Олелько. Його тінь блукає перед моїми очима і ніколи не зявиться перед тобою, щоб сполохати твої мрії і порушити ухмілку щастя твоїх уст. І могила його не скропиться твоєю сльозою і чорним птахом не пролетить у чужих полях голосіння твоє.

Ми з ним обидва в спільнім стражданню свій страдницький шлях прокладали. Він упав, а я ще йду.

З червоним прапором в руках, з гордо піднятою головою, в сміливім змаганню з ворогом, він був прекрасний собою. Він вірив так, як вірив і я, бо кохав сонце, як я кохаю тебе, а ти кохала його. Одна спіль-

на мета була в нас, одна надія і одно жаданя волні, життя і щастя...

Чужі вітри застудили пал моєї душі, але чуже сонце висушить сльози мого горя і може колись я діждуся чужого щастя, коли власного не зміг дістати? — Ні звука рідного, ні співу весняного, ні аромату вітрів зеленого поля, ні паху барвистих квіток не лишилося тут. Все стало споминами і моє життя стало беззмістовим сном без мети і значіння.

Гомінливі бори і незнайомі поля, блискавичні усмішки заходу, блукаюче срібне проміння місяця вгорі і моє стомлене тіло на вохкім моху, оце й все, що сповнює мою істоту і складається в коло моїх душевних почувань. Північ душить кошмарними снами і водить за руку між химерами крівавих піль...

... Ще незасипана могила, сумні лиця товаришів мертвого і моя туга над нею. Моє життя порушилося в своїй основі і все стало жахливим сном, в якому я розумію одно, що я хочу ще жити і прагну хоч-би маленького щастя. А може я й не вернуся звідси?.. Може прийде смерть і нахабно зазирне в моє лице і душа моя стане тіню вічної печалі і замиготить в польових просторах тіню брата?..

Коли на землю буде лягати тьма ночі, коли північні вітри будуть летіти на південь, моя тінь буде летіти разом з ними і під вікном того, що такий самотний як і я, що не знав ще щастя, буду співами осінньої бурі оплакувати вселюдні страждання. І мій буряний плач буде грою струн таємної арфи Еола, яку ніжне вухо поета вчує і чула душа зрозуміє тугу мою, що взяти у вічність не зміг. І тоді поет напише поему про моє страждальне кохання, а музика дасть свою мельодію, яка в ясно-освітленій концертовій залі щиро полється в холодні і байдужні душі пишно вбраних слухачів. І може тую мельодію вчує Оленка і тоді — все спогадає, все зрозуміє.

Буде слухати Оленка, як брязчать холодні краплі північного дощу по маленьких шибках покинутих господарями маленьких хаток на сірих мизах, буде чути шум вітрів і гомін соснових борів, буде чути плач і біснуватість сніговиць, і побачить у снігах ряд сумуючих забутих хрестів, а на одному із них написані си-

нім олівцем слова: — „Він кохав сонце!“... Тоді вона зрозуміє ридаючі згуки скрипки і з її грудей вирветься голос розпачу, який буде акордом концерту. Хто знає, може, так і буде?..

* * *

В країні небуття і тіней сумує дух мого брата і чуючи його, я прагну прокинуться з свого кошмарного сну життя. Коли прокинуся й знайду дорогу, щоб вийти з крівавих піль, коли зможу здолати людський гнів і злобу мечем свого духа і крізь полумя руїн прийти до її порту, то чи не скаже вона мені ласкавого слова утіхи, чи зможе в неї хватити сили на те, щоб прогнати мене?

Чи може її очі будуть холодною сталю покинутої в крівавих полях братової шаблі? Чи будуть лагідно всміхатися її уста, чи будуть спокійні її груди, як буває спокійне море, коли воно спочиває після гнівних бурь.

Тоді я скажу їй, що він не може її більше кохати, але змовчу про те, що він має тісне і темне мешкання.., І не скажу їй того, що десь стоїть самотний хрест з написом: „Він кохав сонце...“ Ні, я скажу їй, що кохаю її як те сонце, що світило колись на святі Ярила... Щож тоді вона мені скаже?..

* * *

Поля!.. Страшні пустельні поля. Мара якась сунеться полями... Привид!.. Справді, що за зігнута постать?.. Йде з патирицею в руках і чогось шукає... Хто се, чия се голова біла від передчасної старости і чиї се очі червоні від сліз? — Се мати його, мати в якої не стало сина. Вона чула про біль його страждання і в глуху північ осінню, перед прадівськими, старими, деревляними образами, з темними лицями святих, світила свічки й гаряче молилася Богу, щоб Він боронив її синів від ворожого меча і кулі, щоб її Олелько живий і здоровий до дому вернувся та старости доглядів. Але бідна мати, вона нічого не знатиме про страшну рану на лівим виску свого коханого Олелька і даремні сльози її будуть...

Олелько спить і не хоче прокинутись. — Важкий сон мертвих і мовчазні мешкання їх. — Ніколи він не вчує твого голосу і спатиме, заки не пролунає голос Справедливости. Якби Бог зараз мав змогу воскрешати вмерших, то він повернув би твого сина, дивлячись на печаль і розпуку твою, безталанна мати!..

Будь вічно живий своїм духом переможений переможцю і пануй в світах невідомих. Наріднім полі більш не пролунає твоя пісня. Ти спиш, — нехай не сумує твоя мати, бо пісню про тебе співатимуть їй сестри твої і, мати твоя, похитуючи головою, на заході старечих днів своїх буде слухати їх і своїм кохаючим серцем буде прагнути твоєї зустрічі в далекій країні таємниць в надзоряних світах.

Оленка не литиме сліз, а шукатиме свого щастя на землі. Її прекрасна ухмілка стане жорстокою і вимоги її серця будуть жадібними, бо краса людини кважди жорстока... Тільки одно сонце буде вічно-презайсним, з яким житиме і краса землі, бо все бере срв початок від сонця і жиє сонцем, все прагне сонця, жиє для нього і ним прекрасне єсть. Як світить сонце, то забуваються страждання і холодні вітри не сміють віяти на зелені трави.

*   *
*

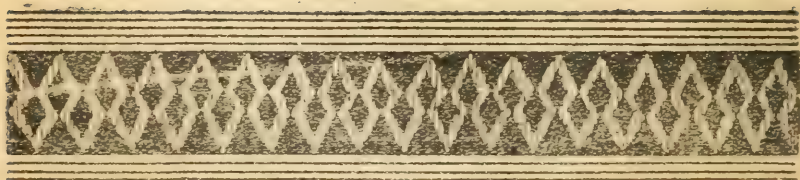
Коли гудуть соснові бори і північні вітри стогнуть в полях, я мовчки дивлюся на зловіщі усмішки блискавиць, що полохають небосхильні тіні і при срібнім сяйві місяця бачу блукаючу тінь свого брата, що вже ніколи не побачить сонця, — того сонця, яке він кохав.

І слухаючи страждальних голосів, чую досі незнайомі голоси, що десь далеко звучать закликами боротьби за щастя й життя. Тоді я прокидаюся і, благаючи, молюся до того, що на заході сміється блискавками:

— Ти, що зелені поля затопив кровю і на могилах поставив хрести, невже злоба твоя буде вічна?!.. Згаси свої блискавки і нехай настане лагідна тьма, щоб могло зійти нове сонце, якого я так прагну!.. Краще скажи чи скоро прийде ранок?..

Як прийде ранок і ясне сонце спокою засяє над землею, тоді я піду під веселе рідне небо шукати свого щастя і співати пісень своїх. А тоді може забуду й страждання крівавих піль і забуду тугу свою, що родилася в низці червоних вагонів і скамяніла в моїй душі під хрестом, на якому написані слова: — „Він кохав сонце“...

1917 р., м. Псков.

СТАРИЙ ОБРАЗ.

(Із записної книжки).

В повітрі бреніло... Наближалася весна... Щось огнепекуче трівожило мою душу і непокоїло серце... Захоплення боротьбою з „ворогами народа“ мало по малу стало змінятися байдужістю до всього окружаючого, окрім того, що так владно бреніло в повітрі... Міські вулиці були заплямовані свіжою людською кровю, а на пішоходах валялися страшно знівечені трупи. Життя з дня на день унеможливлювалось, а мирні мешканці дичавіли і нагадували собою запеклих ворогів всього прекрасного, пориваючого, ідейного.

Поховавшись в льохи від руйнуючих знарядів, що летіли з поля, вони жили страшними переказами й легендами про боротьбу, що шаленіла на вулицях міста і з якимсь розпачем проклинали небо й землю.

Щось огидне і нікчемне світило в їх великих переляканих очах і, дивлючись на їх злобно-звірячий жах, хотілося втікти кудись далеко-далеко, де не булоб чутно їх нудних нарікань, де не булоб видно їх безглуздо-переляканих очей, в яких так отверто блискали вогники затаєної злоби.

На світанку одного дня я помірно-повільним кроком обходив калюжі крови і старався вийти із зачарованого кола злоби й руїни. На розі двох великих вулиць я мусів якийсь час затриматись, бо тут хтось когось „приканчивал“, а тому й я мусів „виявити“ свою „зненависть до того, що лежав в крови, чим усунув від себе можливість якогось підозріння і щасливо вибрався за місто.

Рівною биндою тяглась в далекі ліси біла брукована дорога, а над нею голосними дзвіночками дзеленьчали співи весняних жайворонків. На полях виднілися сірі шинелі, які спішилися кудись втікти і заховатися. Дивлячись на них, на мою думку приходили слова першого універсалу — „Од нині самі будемо творити своє життя"...

Творили... Бігцем бігли кудись, а куди, то й самі не знали... Жах боротьби великого міста розпливався скрізь і всюди. Кожна людина втратила певність свого життя і старалася бути сама собою, або як вівці перед бурею, стикалися в оден табун і тоді їх поодинокий жах зливався в одну пляму і творив лице часу.

В придорожних канавах лежали трупи селян. Скрівавлені, роздягнені й роззуті спокійно лежали собі й своїм видом викликали в моїй душі спомини крівавих піль минулої війни. Та сама невимовна туга в мертвих очах убитих, та сама упертість в їх великих пальцях на босих ногах. Не через що саме я й досі не можу спокійно дивитись на великі пальці на своїх ногах, але знаю добре, що пальці селянських трупів вражали мене більш, ніж їх непорушно мертві очі...

Співи весняних жайворонків стали стихати. Полями котилося вохке смеркання і десь далеко чулися дріжучі звуки гарматної стрілянини, до якої, здавалося, чуйно прислухалася темно-синя смуга соснових лісів, що простяглися на далек м небосхилі.

Наздогнав мене якийсь вершник на сивому коні. Подивився в моє лице пильно-пильно і раптом вдарив свого коня обцасами під боки, вихром полетів назад.

Здивований поведінкою невідомого вершника, я зупинився і спогадав, що час десь шукати якогось притулку на ніч.

* * *

Було вже цілком темно, коли я зайшов в одну хату, що стояла над самою дорогою. Господар хати, високий, сухорлявий, з чорною бородою і суворим лицем дядько, стрінув мене не дуже-то привітно: „Лазять тут всякі лежибоки... піт і кров смоктали, а тепер втікають"...

Образа гарячим окропом бризнула в моє лице, але я постарався стримати себе і спокійно сказав:

— Ви помиляєтесь, коли думаєте, що я той, що піт і кров... я такий самий, як і ви, звичайний собі селянин.

Господар одступив од мене на два кроки назад, змірив мене своїм допитливим поглядом і промимрив щось незрозуміле.

Бачучи таке відношення господаря, я вже хотів йти з хати, але на самому порозі він мене затримав:

— Кудиж ви в таку ніч? Скрізь трупи... Слава Богу, миж ще християне!.. Лишайтесь краще...

Я мовчки повернувся, сів на лаву і став оглядати хату. Хата простора і чиста, як-то буває в заможніших господарів. Розділялась вона на дві половини: кухня і „чиста" хата, де стояв стіл, ліжко замість пола, велика шафа з шклянними дверцями, крізь які виднілися красно розмальовані полумиски й миски.

Страшна втома давала себе почувати і я хотів скорше лягти і спочити. Скинувши своє пальто, я став примощуватись на лаві, але господар сказав:

— Ні, краще й не лягайте тут... Хата над самою дорогою, то в кожну хвилину можуть зайти ті, від кого ви втікаєте.

— Та я ні від кого не втікаю... Йду собі по своїй власній справі — відповів я.

— То ваше діло. Але я мушу вас десь заховати на ніч, бо тоді мені небезпека... Йдіть краще за мною в другу хату через сіни і там ляжете спокійно спочивати.

Не знаю, чого саме я згадав чудного вершника що наздогнав мене в полі і мені показалося, що між там вершником і цим господарем єсть щось спільне. Де-кілька хвилин я вагався, не знаючи як бути, а далі встав і пішов за ним.

Тримаючи в руках свічку, він завів мене в якусь не-то хату, не-то комору і сказав:

— Можете лягати на тапчані під грубкою, та не забудьте погасити ліхтарню. Спіть спокійно до самого ранку, а зараз я вас замкну на замок, щоб не було ніяких підозрінь.

Я ще не встиг й слова сказати, як він бахнув дверми і я почув, як забрязчав замок на дверях. Підбігши до дверей, я закричав:

— Господарю! Меніж треба рано вставати!

— Добре, добре! — почувся придушений голос господаря.

Лишившись сам, я став оглядати помешкання. Це була комора з одним маленьким вікном і такоюж грубкою, коло якої стояла старенька канапка і столик.

Далі попід стінами стояло дві кованих залізом скрині і одна порожня бодня, за якою стояв притиснутий до стіни великий, старий, дерев'яний образ якогось невідомого святого. По своїй звичці я зацікавлено став його оглядати, але коли я хотів його витягти ближче до світла, то він, як прикований, навіть і не порушився з місця. Тоді я взяв ліхтарню і, поставивши її на підлогу, став одсовувати бодню, думаючи, що то вона так притиснула його до стіни. Одсунувши на бік порожню бодню, я знов взявся за образ, але він однаково не подався. Присвічуючи ліхтарнею навколо його, я побачив, що він був наче припасований до стіни, що знов пригадало мені чудного вершника в полі і чудну поведінку господаря.

Далі, махнувши на всю руку, я підкотив на своє місце бодню, взяв ліхтарню і пішов до канапи з певним наміром заснути.

Ліг і заснув міцним кошмарним сном. Снилося мені, що хтось приїхав і будить господаря. Господар начеб-то й чує, як той стукає в двері і в вікна, але мовчить і не обзивається. Потім той, що приїхав, став голосно лаятись і кричати, щоб господар сказав йому, кого він заховав у своїй коморі. Господар не обзивався. . Тоді під хатою щось застугонило і стало товктися в стіну, де стояв старий образ невідомого святого. Спочатку стіна не піддавалася, а потім стала тріщати і частина її, разом з образом, помалу стала відсувати бодню. Бодня перехилилася й упала на бік, а образ якось подався вперед і відділився від стіни, і в стіні зявилась чорна діра, з якої показалися дві пари скріваввлених мертвих ніг, великі пальці, кінці яких були чорні і розпухлі. Ці ноги, чим далі, тим більше висувалися вперед і витягалися до мене. Холодний піт зали-

вав моє чоло, чуприна наїжилась від страху, несвоїм голосом я став кричати і прокинувся...

Було тихо. В малесеньке віконце світив щербатий місяць, а десь далеко співали півні. Тіло моє наче задубіло так, що я насилу міг підвестися, щоб засвітити ліхтарню. Засвітивши ліхтарню, я закурив цигарку і, дивлячись на темне лице невідомого святого, що зазирав зза бодні, чогось замислився...

Легенькими синіми пасмами стелився навколо мене тютюновий дим, тихо потріскувала в ліхтарні свічка, а я сидів і чекав ранку. Зненацька мої думи порушились якимсь трівожним звуком.

Прислухавшись, я почув якийсь шепіт в сінях. Шепталося двоє:

— Чуєш? Я тобі кажу покинь цього! — шептав оден жіночий голос.

— Йди геть! Сам знаю що роблю! – шепче другий, мужеський голос.

Я напружено починаю прислухатися і цигарка випадає з моїх рук.

— Кровопивець — шепче знов перший голос.

— Геть! — гиркнуло на всі сіни і на мить все затихло.

Тихо брязкнула клямка і хтось взявся за замок.

Я схопився і кинувся до маленького віконця. В одну хвилину висадив його кулаками і, вискочивши на подвіря, кинувся втікати в мовчазні поля. Памятаю, що я біг на схід, бо перед мною весь час миготіла світова зірниця.

Опамятався лише тоді, як вранішний мороз став надто кусати за вуха і за руки. Зупинився на хвильку спочити і пригадав, що я забув там своє пальто, а в пальто всі гроші, за які я сподівався добратися до свого села.

Знесилений і голодний я присів на польову межу і, слухаючи ранкової пісні жайворонків, дивився як сходить сонце...

* * *

Приблизно через місяць я знов був на тій самій дорозі. З оновленими надіями вертався на своє старе місце в жорстоке місто. Навколо буяла весна, відро-

джувалась краса землі, тихо стелився спокій на просторі поля. Мало-по-малу починалося заспокоєння і чорні борозни дбайливо розчісувались боронами. Перша весна вільної праці бреніла тисячеструнною мельодією і окриляла селянські душі сміливим летом віковічних надій на вічну згоду на своїй землі.

По обидва боки дороги дріжав гомін хліборобських голосів. Поскидавши свої теплі чумарки, в одних білих сорочках рішучим кроком вони ступали по борозні і, розсіваючи по чорній ріллі яре зерно, весело гомоніли між собою.

Мої трівоги зникли разом з туманами і з тихою радістю в душі я наближався до міста.

Поруч мене на возі сиділи два мої товариші, які так само, як і я, цілий місяць митарствували по волинських дорогах та поліських багнищах.

Минуле здавалося кошмарним сном, не більше.

На вісімнайцятій версті від міста я звернув увагу на руїни погорілої хатини, з якої лишився оден високий димар та напіврозвалені стіни. Блиснула думка — спогад про ту ніч, яку я так трівожно провів під непривітливою кришею придорожньої хати. Зацікавлено став оглядати місцевість і пригадав, що це й єсть та сама хата, де я провів таку трівожну ніч.

По другий бік дороги селянин скородив поле. Зупинивши воза, я спитався його:

— Ви не знаєте, від чого згоріла ця хата?

— З ласки божої згоріла вона — відповів він.

— Як то так?

— А так! Конокрад і розбійник жив там. Притворявся чесним і богомільним...

Навіть хату собі зробив з одним віконцем для молитви, але не помогло нічого... Попався...

— Як же це сталося? — знов спитався я.

— Цілком випадково, — відповів селянин. — Заїхав якийсь чорний гайдамака на ніч, але не встиг він ще й заснути добре, як господар напався на нього з ножем і хотів убити. Гайдамака був здоровий чоловік і зумів якось втекти. Але, вирвавшись з розбишацьких рук, він не подарував свого і через два дні наскочив сюди цілий загін. Господар десь втік, але його жінка мусіла за все розплатитись. Як стали її плянку-

вати на всі боки, так вона про все розказала... Сказала навіть про старий образ, що стояв в маленькій хаті...

— Який образ? — вирвалось з моїх грудей здивоване запитання. — Може той, що стояв в маленькій хаті за порожньою боднею?

— Егеж, той самий!.. А ви звідки знаєте? — спитався селянин.

— Приходилось чути, — сказав я.

Гм... так той образ був щільно припасований до стіни і закривав хід до потайного льоху, де було знайдено аж два голі трупи.

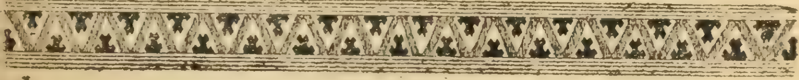
Холодні мурашки полізли по моїх плечах і в голові майнула думка:

— Виходить так, що я не дарма тікав тоді... Душа сама небезпеку чула і своєчасно пробудила тіло, щоб воно могло врятувати своє життя.

Попрощавшись з селянином, ми поїхали далі. Підїзжаючи вже до міста, я розповів про свою пригоду товаришам, які їхали зі мною, але вони відмовлялися мені вірити на тій підставі, що я „вообще сочинитель“...

Можливо, що через де-який час я й сам не буду йняти віри, що так було справді, але тепер спомини з моїх митарств ще досить свіжі.

1919. 25/II, м. Київ.

НА ВОЛІ.

(Із записної книжки).

I.

... Ціла ніч прискореної ходи від міста. Лишилися далеко чорні димарі заводів, золочені маківки церков, розтоплені сонцем асфальтові пішеходи й засмічені недокурками мармурові східці знайомих мені інституцій. Йду самотою, полями. Навколо золоті жита. З насолодою вдихаю тонко-лоскотливий аромат розквітлих волошок і кукілю. Зачаровано дивлюся в степову безмежність ранішнього марева і не хочеться згадувати остогидлого міста. Через те, що опинився на волі — почуваю себе страшно задоволеним. Думка, що можу вільно виявляти настрої своєї душі, надає мені шаленої енерґії. Знаю добре: тут мені ніхто не скаже, що я не гаразд вихований, або дикий... Так, тут справжня воля і простір широкий...

Розхрістую груди, скидаю капелюха і затягаю „марсілєзу". Голос лине між полиновими кущами і мені стає ніяково за його антимузичність. — Ні, тут, як видно, марсілєза зайва!.,

Перестаю співати і дивлюсь на сонце, як воно сходить і світить. Прислухаюся до тихого шепоту спілого колосся і відчуваю, як в мою душу приходить спокій, а разом з ним і утома безсонної ночі. Сідаю на межу і ловлю себе на думці: — Дивно, чому ніде не дзвенять коси, як самі жнива?!..

Лягаю. Під кущик жовтоголових ромашок кладу голову. Дивлюся в блакитну глибінь і згадую далеких

Залізняка й Ґонту. — Невже вони там, високо, над сонцем?..

Подобаються мені героїчні натури. Постійно захоплююсь ними і на самоті марю лицарськими справами. І все це через те, що маю романтичну душу, яка прагне казкового щастя й вишукує чудних пригод. Не що инше, як тільки жадання моєї душі вивело мене з міста й провадить невідомими дорогами до невідомої мети...

Джебонять і крутяться цілими роями настирливі комарі. Гудуть басами, як дяки, жовті полуденники. Десь близько підподвомкають перепілки. Стрікочуть коники-стрибунці.

Запалюю цигарку. Синій дим вється ніжними пасмами, стелиться по межі, плазує поміж житніми стеблами й сизою наміткою обгортає кущ жовтоголових ромашок.

Мені цілком добре...

...Залізо. Бетон. Асфальт. Мотоціклі. Бульвари. Стомлені віти на столітніх липах. Жовтий пісок на доріжках. Спека. Байдужність. Туга.

На гарячій лавочці милої жду. Скучно. Замурзаний хлопчина продає радянські газети і пропонує хлібний квас. Стараюся не дивитись на нього, але дарма...

Мою ліву руку обтяжує важка тека з паперами. Іритуюся, — чому довго не приходить? Нервово кусаю губи і даю собі слово „поставитись гордо“...

Повз мене проходять обшарпані старці й озброєні жовніри. Засмалені, набряклі, тупі й непорушні лиця не виявляють жадної думки. Иноді якінебудь спраглі вуста звернуться до замурзаного хлопчини і скажуть: — „Дай!“... Тоді, не поспішаючись, припадають до брудної шклянки, заплющують очі і починають пити... Пють жадібно, але з смаком і з великою насолодою...

Мені стає чогось ніяково, коли я дивлюсь на їх згагу, але сиджу і чекаю милої. Щоб скоротити час нудного чекання, беру число радянської газети і починаю читати про побідний хід червоних військ, про ґрандіозні завойовання червоної революції і величність червоного терору...

Прочитавши майже все, що містили в собі дві сторінки газети, я дарма чекав на свою любку. Метким кроком задріботів маленький, присадкуватий, чорнявий чоловічок. Став проти мене й задивився. Його маленькі, сірі, злодійкуваті оченята нишпорили по моїй постаті. Мене брала нетерплячка й трівожило передчуття недоброго.

— Ви шпик блакитної армії? — спитався він мене.

— Я чекаю любки. — відповів я, удаючи байдужого.

— Як?.. На бульварі?.. В таку спеку?..

— Так!.. На бульварі... і в таку спеку...

— Тоді я мушу арештувати вас...

Настала хвилина напружених думок і чекання. Легко, як лісова сарна, підійшла якась незнайома, густо нафарбована женщина. Простягла до мене обидві руки:

— Що, заскучив?.. Сьогодня мала такі поважні справи... Загаялась... Вибачай...

Здивовано дивлюся на неї. Встаю й не знаю, що казати, як бути. Маленький чоловічок затримує:

— Справа не скінчена...

Нафарбована женщина приспішила:

— Ходім звідсіль. Ходім в сад. Йому я дам червону рожу і він заспокоїться...

Маленький чоловічок вкладає в рот два пальці й починає пронизливо свистати. На голосний свист відгукнулося безліч свистів, що мене аж лихоманка струснула. Вмить зявилися якісь озброєні люде й утворили коло навколо. Нафарбована жінка виняла з своїх кіс червону рожу й простягла чоловічкови:

— Візьміть! Це для вас, а він для мене... Розумієте?..

Той взяв рожу. Причепив до свого кашкета й засміявся:

— І ще одно придбання! Йдіть собі... Я пожартував тільки...

— Оце вже й кінець всій справі — говорила до мене нафарбована жінка, коли юрба озброєних людей стала трохи розходитися. Хтось оден, як видню, не-

задоволений таким кінцем справи, кинув шипуче й злобне слово:

— Його під стінку, а її на ліжко требаб!..

Нафарбована жінка, схилившись на моє плече, таємничим шепотом казала:

— Я таким завжди даю по червоній рожі... вони люблять червоний колір... От і тебе визволила ним, а тільки ти не думай, що ти мені потрібний... Я не повія яканебудь, навіть не жінка... Я та мара, що по житах розпатланою приблудою блукає...

— Хіба?.. Хіба ти не жінка? — тихо питався я її.

— На жаль, я сама справжня мара, бо люблю кров і сльози... От поплач трохи, а я послухаю...

Чую, як страшно стислося серце, як гострий біль пронизав груди. Намагаюся стриматись, але горло стискається спазмами незрозумілої гіркости і я починаю ревно ридати... Ридаю й не втираю сліз, бо відчуваю, що проклята мара не дасть мені заспокоїтись. Жах і роспач охоплюють мою душу і я, напруживши всі свої сили, починаю кудись бігти і... чую шепіт спілого колося...

Дивлюся: золоті жита навколо, блакить і сонце вгорі. Вражений чудним сном, встаю на ноги й пригадую, що подорожую до рідного села.

Несподіваний гомін людських голосів почувся десь з боку шляху. Зацікавлено прислухаюся. Говорять про косовицю й посуху. Беру свого капелюха, витираю ним спітніле чоло і йду на гомін.

II.

Широкий битий шлях. Верстові стовпи сумують. Ніде нікого. Замислився: — куди йти?.. Спека дихає палом згаги. Йти не охота. — Чи не краще буде вернутися на свою межу й заждати вечірньої прохолоди?..

— Гей, куди ти?!..

Зупиняюся. З канави вилізло двоє: оден високий, стрункий, молодий парубок, а другий — присадкуватий, товстий, рижебородий дядько. Обидва в синіх чумарках, сірих шапках, постолах, з патронташами на плечах і з рушницями в руках, — справляли рішуче враження.

Я перший підійшов до них:

— Слава Богу! — привітався.

— Умгу!.. — пустили звук.

Цікаво оглядали мою постать і мовчали.

— З міста? — спитався парубок.

— Так! — відповів я.

— Від комунії? — допитувався далі.

— Ні! — сказав я і в свою чергу запитався: — Чи не знаєте часом, кудою тут до Чорного Яру?

Рижебородий дядько нахмурив брови:

— Там штаб блакитної армії... Туди ніяк не можна...

Сказав і відвернувся. Сплюнув... Засунув руку в кишеню і витяг заялозеного кисета.

— Куриш? — спитався.

— Курю! — сказав я.

— Може твій тютюн кращий?..

— Нічого собі... Попробуйте...

Дістав свої цигарки і запропонував обом. Закурили і стали щось думати. Щось, як видно було по зморщках на чолі, глибоко думали. Щоб порушити мовчанку, починаю розмову:

— А чому досі не жнуть і не косять?..

Мовчанка.

— Тож давно пора вже! — тягну далі.

Гірка ухмілка.

— Скоро висипатись стане, як стоятиме так!

Глибоке зітхання.

Враз парубок сердито шпурнув цигарку, вирівнявся і сказав:

— От ти, що тільки з міста, чи не знаєш ти якунебудь сістему?.. Чи знаєш ти, що нам сістема потрібна, а не жнива?..

— Яка сістема? — спитався я нерішучо, маючи на думці, що мене таким чином хочуть про щось випитати.

— Все одно, яканебудь, аби лише була! Бач, тут справа стоїть так, що сістема необхідна. От і жовта, і блакитна, і червона, і чорна армії свою сістему мають, а тільки в нас нічого... — захвилювався парубок.

Лице рижебородого дядька стислося в хижу грудочку, а очі блиснули обуренням:

— Так, можна сказати, всіх дармоїдів годували, а зараз хоч ти що хоч роби... Лишилися самі одні, та ще й без усякої сістеми...

— А хто ви такі? — спитався я обережно.

— Ми?.. Та ми той... ми самі собі... З отаманом Мудриком... — сказав рижебородий.

Парубок чудно кашельнув і він замовк. Подивилися оден другому в вічі. Приступили близче до мене.

— Показуй, що маєш! — несподівано крикнув парубок і наставив на мене пістоля.

— Показуй! — загаласував і рижебородий.

Я покірно підняв руки:

— Шукайте, люде добрі!..

Стали шукати. Роздягли до білизни. Обшукали кожний рубчик, кожну латочку і нарешті сказали:

— Одягайся! Заведем тебе до отамана!..

— Для чого?.. Нащо я там здався?.. — пробував сперечатися.

— Не твоє діло! — сказали.

III.

Пять годин не спочиваючи йдемо, аж піт пробірає. Скоро полудне. Сонце просто катує. Мої провожаті поскидали чумарки і шапки, але це мало що помагає. Раз у раз нарікають на свою „собачу долю“, а я стараюся зміркувати, що за людина їх отаман?

Ці простякуваті шукачі „сістеми“ надзвичайно зацікавили мене. Разів два пробував розпочати розмову, але нічого не виходило. Кожний раз, як тільки я звертався до них з якимнебудь запитанням, вони одно казали: — „Скоро все взнаєш... От почекай-но трохи!“

Звернули з битого шляху і стали йти межами. В житах чулися людські голоси, але самих людей не було видно. Пройшовши так двоє-троє гін, ми вийшли в ярок, де росла отава і паслися стреножені коні. Старенький дідусь, з білою бородою і червоними заплаканими очима, сидів і доглядав коней. Побачивши нас, він устав, зігнув над очима долоню і став приглядатися.

— Що, спіймали? — спитався моїх провожатих.

— Так! У житі! — відповіли.

— Комунія, чи що?

— Ні, сістема!

— А-а-а!.. Ну, так ведіть, ведіть!.. — поважно промовив дідусь.

— Добре!..

Тільки з яру, як і село. З далеку воно здавалося зеленим гаєм, тільки церковця, як голубка ніжна біліла. Під самим коловоротом цвинтар з дерев'яними похилими хрестами.

— Скільки тут наших лежить! — зітхнули провожаті.

— Хіба? — сказав я.

— О, чимало!.. Тож скільки вже воюєм!..

В коловороті стрінув нас вартовий з рушницею, взяв „на поготову" рушницю і сказав:

— Пропуск?

— Швайка! — відповів рижебородий.

— Йдіть!

Йдемо вузенькою вулицею. По обидва боки маленькі, біленькі, чепурненькі хатки. Вікна обведені синьою, зеленою і червоною фарбою. Пахне розквітлими маками, огірками, свіжим сіном і ще чимсь, чого не можна було пригадати... На подвірях маленькі півники тріпочуть крильцями й на всю горлянку витягають безконечне „кукуріку"...

Серед села церковця. Маленька. Всього в одну баню. Помальована жовтим і білим. Видно, давно малювалася, бо фарби зблідли й зробилися спільно-сірими. Проти церкви високий, старий, скрипучий крук. Зеленіють мохом низенькі цямрини. Чорніє довге корито. Поруч корита блищить калюжа, а в ній тріпочеться пара підскубаних гусей. Високо підтикана молодиця, з повним відром, поспішаючись переходить нам дорогу.

— Дайте води! — просить парубок.

Молодиця зупиняється:

— Пийте!

Мої провожаті нахиляються до відра і довго смаковито смокчуть.

— Десь ціле море випив би! Така спека! — каже рижебородий.

— Еге, еге! Спека, не дай Господи! — доповідає молодиця.

— А отаман де, на старім місці, в Миколайчихи? — питає парубок.

— Там, там! — каже молодиця.

Поворот за церкву. Маленький провулочок до обійстя. Нові ворота. Тільки-що відчинили фіртку, як під ноги кинувся рябий, відливий собака. З сінних дверей показалася чубата голова:

— До отамана?

— Так! — відповіли провожаті.

В сінях стояло двоє ліжок з подушками. На одному сиділа старенька бабуся і журно похитувала головою:

— Знову привели... — і доки їх водитимуть, Боже!

Мої провожаті залишили мене в сінях, а самі пішли до отамана.

— Тільки не думай втікати, бо тоді гірко тобі буде! — сказали до мене.

В хаті чувся глухий гомін. Мої провожаті гаряче щось розповідали, хтось їх розпитувався, а ще хтось весело сміявся. Нарешті двері в сіни прочинились і показалась голова рижебородого дядька.

— Ну, до пана отамана! — сказав.

Вікна в хаті позавішувано скатертями. Півтемно. Коло стола сидять якісь люде і мовчать. З острахом завважую, що в мене починають чогось тремтіти ноги і робиться сухо в роті. Виникає думка, що зараз мусить щось статися, але що саме?..

Від стола підвелася висока постать. Огрядна, але сутуловата, з зеленим лицем, в окулярах і з „англійським“ проділом на голові.

— З вами говорить отаман Мудрик. Хто ви і куди йдете? — промовила до мене постать.

— З міста на село йду, — відповів я.

— Яке село?

— Своє. Чорний Яр...

— Ого!.. — сказав отаман.

Подумав трохи. Потер рукою чоло. Повернувся до тих, що коло стола:

— Відслоніть вікно!..

Смуга соняшного світла блиснула в хату і освітила ряд старих образів, зеленого мисника з полива-

ною посудою і ряд засмалених сонцем юнацьких лиць. Грізний отаман Мудрик видається мені страшно знайомим. Неначе десь бачив його. Став пригадувати, але нічого не пригадувалося.

— Вибачайте, пане отамане, я вже вас десь бачив! — сказав я.

— Можливо! Мене скрізь знають! — авторитетно заявив він.

— Ви учитель?

— Був колись!

— На вчительських зїздах бували!

— Минулого року на педаґоґічному. Демонстрував свого словника незрозумілих слів.

Я пригадав історію одного безграмотного словника, який в оден час став модним майже у всіх державних інституціях і якого не визнавав ніоден фільольоґ. Прозвище автора того словника було мені досить відоме, але воно не мало нічого спільного з прозвищем пана отамана.

— А словник ви склали під псевдонімом! — спитався я.

— Я потім скажу, а зараз мені потрібно знати, як ваше прозвище? Хто знає, може ви шпик якийнебудь?! — одрубав він.

— Я подібний до вас скрибопер. Між нами лишень та ріжниця, що ви пан отаман, а я подорожній. Моє прозвіще саме звичайне і нецікаве.

— А всеж таки мені цього мало...

Я назвався.

— Ось воно що! — скрикнув він. — Тепер я не пущу вас від себе. Ви знадобитесь для діла...

— Алеж мені необхідно бути в дома! — пробував я протестувати.

— Нічого, нічого!,. — Яка там тепер дома?.. Де крак — козак, а де байрак — сто козаків... Скидайте свою піджачину та сідайте. Зараз самогоночки принесуть, закусочки подадуть, а спочити в клуні можете..,

Компанія юнаків, що весь час напружено стежила за нашою розмовою, діждавшись такої розвязки, знов розпочала свою розмову.

— Вона, дарма що жидівка, але краща любої польської панянки. Одні брови чого варті, а очі!.. —

говорив вугроватий, з темними очима хлопець до свого блідолицього, анемічного сусіда. — Зловив я її, знаєш, серед вулиці, та й того... Вирвалась і втекла, окаянна...

— А хіба тобі так хочеться її мати? — спитався блідолиций.

— І не питайся! — майже крикнув вугроватий. — Звичайно!..

— Тоді в ночі...

— А цеї ночі на залізницю йдем...

— Годі! — різко кинув отаман. — Як не соромно вам?.. Кличте Стецька, нехай дає обідати, бо до вечера не далеко, а діла ще багато...

Вугроватий схопився:

— Слухаю, пане отамане!

— Оце, як бачите, весь мій штаб! — всміхнувся до мене отаман.

В сінях запахло смачним борщем і в хату війшов козак з казаном в руках. Отаманський штаб став розсідатися коло стола.

IV.

По обіді всі стали готуватися до походу. Оглядали рушниці, ділилися набоями, перезувалися і взагалі наводили собі порядок. А коли сонце стало хилитися на захід, отаман дав розказ збіратися в дорогу.

— Ви залишаєтесь тут, звернувся він до мене. — Маєте написати де-кілька відозв до населення, з яких булоб видно, за що ми кров проливаєм...

— Сказати по правді, я тут нічого не розумію! Як я можу писати те, чого сам не знаю?

— Нічого. Зараз я вам скажу. Перше: Ми воюєм за мужицьке право. Друге: не визнаєм влади міста, а тому не даєм йому хліба. Третє: стоїмо в опозиції до білих і думаєм установити звязок з блакитними. Четверте: земля і воля тільки тому, хто бореться за це. Такі, приблизно, основні наші вимоги. Тепер нам необхідно широко оповістити населення, щоб воно ставало до зброї, але на це не вистарчає в нас змоги. На днях ми маємо взяти місто Решетилівку, де є друкарня, яка зможе все це видрукувати. Отже, я даю вам в помічники свого писаря і ви робіть, що я кажу.

Вугроватий, з темними очима хлопець підійшов до мене:

— Так, я вам буду помагати. Справді потрібна якась сістема.

Отаман одягся в темно-синій жупан, сіру шапку з червоним рукавцем, вчепив до пояса шаблю і вже в дверях озирнувся:

— Ви, звичайно, над писарем старший. Заставляйте його, якщо він лінуватиметься. А самі, якщо цікавитесь, можете побачите моє військо і послухати моєї промови.

Коло воріт стояли осідлані коні. Старенький дідусь, якого я бачив коло коней в ярочку, поважно підвів отаманови коня і той, усівшись на сідло, підтюпцем поїхав до церкви. Слідом за ним поїхав і його штаб.

— Ходім. Побачите. — промовив вугроватий.

V.

Проти церкви розташувалося рядами до ста чоловіка кінноти і до півтисячки піхотинців. Одягнуті в ріжновидну й ріжнобарвну одежу, вони справляли враження робітників з цукрових плянтацій. Ріжниця була лишень та, що замість сап та заступів тримали на плечах рушниці.

— Доброго здоровля, хлопці! — привітався отаман.

— Здоровля зичим, пане отамане! — відповіли нарізно.

— Чи всі живі й здорові?

— Всі, пане отамане!

Отаман обїхав ряди свого війська, оглянув зброю, всміхнувся і сказав:

— Може послухаєте казки, так я розкажу?

— Просимо!.. Просимо!.. — загуло в рядах.

Отаман одїхав де-кілька кроків назад. Став лицем до свого війська і почав свою промову-казку:

„Жив був такий Іван. Як вмірав його дбайливий батько, то залишив йому багато всякого добра. Іван жив собі так, як припало. Надбане батьком добро тліло в коморах, або розтягалося сусідами, але це Івана мало що турбувало. Люде на нього не звертали ні-

кої уваги і він навіть сам гаразд не знав — господар він, чи так собі щось... Але одного разу прийшло йому на думку заставити людей звернути на себе увагу. Спродав він чимало батьківського добра і справив собі з самого щирого золота не то корону, не то колпака. Було якесь урочисте свято. Він взяв собі свого золотого колпака і пішов до церкви. Йде собі гордо, а сам такий нужденний, обірваний, непоказний... Тільки — що голова його сяла на всю вулицю й викликала заздрість. „Дивіться, — казали люде, — як це він перемінив собі голову?! Тож був такий нікчемний!.. В такій шапці, чого доброго, навіть королі не ходять... Давайте заберем в нього цю шапку й поділимо між собою!“ — і накинулись на нього, як голодні собаки. Спочатку пробував був боронитися, але дарма... Звідусіль оточили його, навалилися гуртом і давай шарпати на всі боки. Одні рвуть до себе, а другі до себе, а в самих очі так світяться... Оступився Іван на бік, кинув колпака на дорогу і дивиться, що буде далі?.. Коли бачить, а ті, що напали на нього, вже самі перегризлися. В одного підбиті очі, в другого розбита голова, а треті так захехекались, перетомилися, що ледви дишуть. Підійшов він тоді до тину, виломав добру частоколину й давай молотити на ліво й на право. Довго ще вовтузились вони, але свою золоту шапку він таки повернув собі. Правда, що то вже не була шапка, а так щось золоте, з чого він всеж таки надіявся щось зробити. Повернувся до дому і сказав сам до себе: „Не буде по вашому, а по мойому. Як знищили мені золоту шапку, так я собі золотий вінок зроблю“... І зробив Іван золотого вінка, наклав його на голову і знов пішов до церкви. Дивилися люде на нього, заздрили йому, але вже нічого не казали і не думали нападати, бо в його руках була здоровенна частоколина“...

— Ха-ха-ха! — зареготалося військо.

— А чи зрозуміли казочку? — питався отаман.

— Як-же не зрозуміти, пане отамане, цеж про наше життя! З діда й прадіда мали свої скарби, та не було того... як його... сістеми...

— Сістама є!.. Треба тільки діло робити... Мали золоту шапку, не досягнули її в свій час, так треба

хоч золотий вінок зробити... Правду я кажу, чи ні?!..

— Правду, правду!..

Отаман показав на мене рукою і сказав:

— Ось наш новий побратим, який через два-три дні виробить всю сістему... Вона буде гарно списана на папері і лежатиме в ваших кешенях... А тепер, хлопці, збірайтеся з силами і гайда!..

Ряди рушили з місця і ритмічний крок збив на дорозі товщу рудої порохнечі. З воріт визирали жінки, хрестилися і приказували: „Боже, спаси й сохрани їх від усякого лиха!“ Сонце ховалося за обрій і на шибках маленьких віконець крівавою ухмілкою заблищали злотні проміні.

VI.

З заходу сунулась темна ніч і небо стало глибоке, неначе безодня. Одна за одною займалися зорі, — великі, огнисті, палаючі огнем самоцвіти. В хаті скупчувались тіні, старі образи злились в одну чорну пляму. Крізь навстіж відчинені двері віяло приємною прохолодою і млосним пахом конопель. Я сидів коло стола і, чекаючи свого помічника, обдумував теми проклямацій. В голові плутались якісь фрази і слова.
— От так становище! — думав про себе.

В хату всунулась старенька бабуся:

— Ох-хо-хох!.. Господи, Господи!.. Свічечку принесла вам.. Світити нема чим... Скоро без сорочки останемся...

Засвітила маленьку воскову свічечку. Загорнула на столі скатерть і приліпила її просто до столу.

— Сина мала!.,. Ох, сина мала!.. Роботящий був, ночей не досипляв, працював і добре жилося... Так якоїсь землі і волі забагнулося... Пішов у військо... Бився з кимсь, перемагав когось і навіть до отаманства дослужився...

— А деж він тепер? — спитався я.

— Бог його знає!.. Він був з якимись партизанами... Ось вже два місяці, як ні слиху, ні диху... Цей отаман казав, що його начеб-то вбито...

Бабуся сіла на долівку і залилася слізьми. Плакала, як дитина, хлипаючи. В моїх грудях щось бо-

люче защеміло і мені згадалися слова нафарбованої жінки, що снилася: — „Люблю кров і сльози...“

— Колись господинею була. Лад і порядок знала. Отак, як та мара, що по житах блукає... Місця собі не знаходжу... Колиб вже хоч якийсь кінець настав, або смерть прийшла...

Я, як умів, розважав і запевняв, що син її вернеться живий і здоровий і що кінець теж скоро буде, бо для цього „треба тільки сісти й написати такі листи“...

Вона слухала мене, але плакати не переставала. Може сиділаб ще й довше, якби не прийшов мій помічник. Гупаючи важкими чобітьми, він підійшов до стола і поклав де-кілька аркушів сірої бібули і два олівці.

— Пора вам, бабо, на сідало вже, бо в нас робота починається — сказав він до неї.

Баба встала і вийшла в сіни.

VII.

Беру аркуш паперу і починаю виводити: „Товариші-селяне! Велетенським рухом революції...“ В той час ловлю на собі зненавистливий погляд свого помічника й перестаю писати. Крадькома позираю на нього — аджеж невідомо, на що він здатний... Нічого. Продовжую:

„В твоїх руках твоя доля, так умій же захистити її“.

Знов позираю. Він сидить і розглядає свої нігті. Схиляюся ще низче й вивожу:

„Нехай не буде між вами ледачих та байдужих“...

— Мені ще нема роботи?

Я підводжу голову. Вугровате лице набрякло, а в очах якась непевність.

— Ні! Ще немає! — кажу.

— Так може я трохи вийду?

— Йдіть! Мені навіть краще писатиметься... Потім перепишете...

Десь далеко почулося щось подібне на грім. Мій помічник встає і байдужим голосом кидає:

— Мали потяга пустити з рейок, але щось воно не теє...

Махнув рукою і вийшов з хати.

Якийсь час чутно було далекі гарматні вибухи і в душі робилося пусто, сумно й темно, як сумно й темно було в цій чужій і незнайомій хаті. Маленький жовтий вогник свічки тремтів і хвилювався, наче хтось дмухав на нього, а по всій хаті, з кутка в куток гайсали чудернацькі тіні. Дивлячись на цей дивовижний танець тіней, мені робилося млосно і страшно тієї мовчанки, що панувала в хаті.

Зборювала утома і перемагав сон. З великим напруженням вертаюся до своєї проклямації, але замість думок, виринають готові гасла міських плякатів:

„Пролєтарі всіх країн, — єднайтеся!“...

— Деж вони, оті пролєтарі? — блискає думка.

Сон своєвладно хилить голову. Щоб не заснути, я затягаю тихенько пісню:

„Ми, гайдамаки, всі ми однакі
Всі ми ненавидим пута і ярмо“...

З синей чути бабусине шамотіння:

— Ох, Боже наш, Боже!.. і звідки ті гайдамаки беруться!?..

Забувши за пісню, думаю, скільки їх на світі, таких шамотящих бабусь, які в своїм добрім серці пестять найбільшу зненависть до того всього, що жиє, змагається й шукає і що не вкладається в рамці їхнього розуміння!?..

Цікаво, якби себе почувала ця бабуся, колиб так зараз повернувся її син, посадив на автомобіль і повіз по найбільших вулицях столиці? Що справді сказалаб вона, якби так многотисячна юрба стала її вітати: „Слава матері великого сина-Борця!..

Напевне вона присілаб на долівку, защулиласяб і заплакала:

— Ах, Боже мій, Боже! Та хібаж я що знала?!..

На дворі чутно зашуміли дерева. Напружена тиша, здавалося, заворушилася і в хаті затрівожилися тіні. Десь далеко почувся не то крик, не то зойк і враз все затихло. Блиснула блискавка. Заскрипіли ворота. Хтось важкими кроками наближався до хати. В сінях шамотіло старече:

— Коли вже той спокій буде?!..

В дверях зявилася якась темна постать. Спотикаючись і розмахуючи руками, вона стала наближатися до мене. На силу взнав свого помічника. Його вугровате лице було страшно подряпане. Він обома руками оперся об стіл і промовив:

— Бачите, який я?

— Бачу! Що сталося?

— Все проклята жидівка!

— Яка?

Він похилився через стіл і прошептав:

— Я через вікно до неї, а вона противилась... Пручатись задумала... А я її того... не пручатиметься більше...

З його рота, разом з незрозумілими словами, виривався прикрий дух самогону, від чого мене затошнило. Я відвернувся від нього і сказав;

— Сядьте! Ви не мали права цього робити!

— Що?! — скрикнув він. — Як то так, що я не мав права?!

З величезним напруженням сил він випростався і вдарився кулаком в груди:

— Я плюю на всі ваші сістеми і на всіх ваших отаманів!.. Я світ бачив і він мене знає... А що я роблю, так теж знаю... Подобалась вона мені, от що!..

— Я нічого, але всеж таки, незручно якось серед ночі і через вікно...

Він замислився. Сів поруч мене на лаві і зітхнув:

— Тільки отаманови не кажіть. Суворий він і душогуб, їй Богу!..

Раптом в розчинене вікно повійнув вітер і декілька капель теплого дощу бризнуло на лаву. Він схопився за ліву руку і скрикнув:

— Ой, Боже! Який гарячий, неначе її сльози!.. Неначе сльози!..

Притисся до мене:

— Я плакать хочу... чуєте, плакать...

— Що з вами? Заспокійтеся! — умовляв його.

— Ні, так не можна! Вона так просилася, так плакала, а я таки своє... Падлюка, аж двічі ножа затопив у груди.

Схвильований до неможливого, я схопився з місця і став ходити по хаті. Він теж устав. Стояв коло вікна, хлипав і стежив за мною.

— Далі так не можна! — говорив він сам до себе. — Горе одно, тай годі!..

— Велике?

— О, велике! Де я тільки не був, так скрізь лише воно одно панує, а решта...

Зітхнув і став шпортатись за пазухою. Витяг пляшку.

— Випємо! Все одно горе!

— Пийте самі. Я не можу.

— Значиться, цураєтесь?! Ну, добре! Добре! Пожалкуєте...

Помалу, не поспішаючись, перехилив пляшку в рот і став пити. Иноді зупинявся на хвилину, щоб передихнути, а потім потягнув до самого дна. Коли в пляшці стало порожно, він шпурнув її під лаву і став роздягатися. Стоючи в одній білизні, він сказав:

— А тепер давай поборемся!

Я мовчки оступився до порога.

— Не безпокойсь. Це я пожартував!

— Мені зовсім не цікаво мати справу з чорт зна чим!

— Пиши собі свою сістему, а я „смертію смерть поправ"...

Розгорнув свою чумарку і ліг.

— А всеж таки отаманови не треба казати, понімаєш!.. суворий він... такого я не бачив ні в блакитних, ні в жовтих, ні в чорних... бритва, а не чоловік... — мимрив він крізь сон.

Заснув. Я ще довго ходив по хаті і не знав. що робити. Знав лише одно, шо треба якось втікати. Випадково зупинився над сонним. Його вугровате лице, посиніле й розпухле, нагадувало живіт перевернутої до гори ногами черепахи. Вузенькі щілинки на місці очей нервозно здрігалися, наче хвостик конаючої миші і, було видно, що в цей час в його зухвалій голові роїлися страшні сни. Дивлячись на цю сонну й огидливу людину, мені не хотілося вірити, що вона здатна до якоїсь розумної боротьби.

Увійшла баба. Стала над сонним і захитала головою:

— От і цей колись паничем був, а тепер став гірше скотини якої... Тиняється, валяється, збиткується

над собою, а ще й дяківським сином називається... Панич. неначе...

Я мовчки думав про втечу. Боляче й образливо було сидіти в хаті бунту, смутку й жалоби. Необхідно було кого розпитатися про дорогу. — Не міг-же я йти навмання?..

— Господарко, а чи далеко тут залізна дорога? — звернувся я до старої.

Та підвела на мене стомлені очі й відповіла:

— Тут в ранці виїзжають, а в полудне назад вертають. Сама не була, то й не знаю.

Підійшла до самого столу. Довго дивилася на розкидані аркуші сірої бібули, а потім повернулася до мене і промовила:

— Змилуйтеся, напишіть до мого сина письмо, бо не витримаю!..

— А кудиж його послати? Ви адресу свого сина знаєте? — сказав я.

Вона не сказала нічого, тільки ще більше похилилася, неначе стара верба, яка стоїть над замерзлою рікою і чекає першого подиху зимової хуґи. — Вона весни вже не діждеться! — викликала думка, а на зміну їй безмежна туга і болюче питання про майбутність непокоїло серце.

Десь стали співати півні... Майже несвідомо дивлюся в вікно, бачу білі зорі і мені стає лекше. Коли на сході зажеврілася біла смуга світанку, а над нею привітно всміхнулася світова зірниця, я остаточно вирішив.

— Бувайте здорові! — кажу до старої і, схопивши капелюха, вибігаю на двір. Йду в садочок, що поза хатою, а потім через городи виходжу на поле.

VIII.

...Сонце світить просто в очі. Безмежне море золотого колося грає злоторожевими хвилями. Стомлено, але надійно, безупинно поспішаю вперед. Иноді спотикаюсь на межах, стаю на хвилинку спочити і знову надаю ходу.

Вже тоді. як перед моїми очима замаячів довгий ряд телеґрафних стовпів, я почув далекий мотив розгульно-безглуздої пісні:

„Цвєт-каліну ломала,
Чубарики-чубчики ломала“.

Я зрозумів, що то отаман Мудрик повертався з свого нічного походу. Мені вже не хотілося думати про нього і згадувати його. Лише одна, до неможливого настирлива думка ворушила мозок: „Кудиж тепер так, щоб було безпечно?!.. В місті асфальт, залізо, брук, мармур і голод, а тут отаман Мудрик і сотні подібних йому?“...

...До Чорного Яру, куди я прямував, було ще далеко, а тому я скинув піджак і вирішив солодко заснути.

1919 р. 4. серпня. м. Київ.

„ОТАМАНША СОКОЛОВСЬКА“

(Із записної книжки).

I.

Люблю осінний шум золотих гаїв і смуток счорнілих стерень, над якими дзвінко курличуть журавлі. Тоді так хочеться бути самотою, щоб чути голос своєї душі, щоб забутися на все на світі. Инколи, було, вийдеш за село, зайдеш до злотолистого гаю, візьмеш на долоню пожовклого кленового листочка й тихо відчуваєш його прекрасну смерть... Тоді, мимоволі, згадуються давно минулі зелені весни, розгортаються шпальти життя, а там — що не літера, так болюче почування... і, якби так ті всі почування перетворити в дорогоцінне каміння, то ними можна булоб оздобити всі межі й обміжки рідних піль...

Що не рік, так смутнійшає зір, що не осінь — глибшає туга за минулим і зростає зневіра в людей. Стиснувши в грудях серце, ждеш і прагнеш нових зявищ Революції, наче в них може бути втіха якась?.. Революція, як і коханка, не може дати того, чого так настирливо просить душа... Збагнути всі примхи Революції й задовольнити її вимоги зможе лише той, хто зробив з себе машину будуччини й знищив у собі всяку людяність. Що до мене, то я втікаю з крикливих базарів могутньої крамоли, бо відчуваю в собі свої власні духово-життєві потреби...

Як перехожий старець, з патерицею в руках і молитвою на устах, спотикаючись, бреду безмежними просторами своїх і чужих піль і не можу знайти того,

чого шукаю. Часами сам собі дивуюся, як так могло статися, що я, будучи запеклим революціонером, що сліпо потурав вимогам пролєтарського шлунка, зробився покірним рабом абстрактних думок та інтимних поривань душі?..

Почалося з того, що я затужив за женщиною. Тоді була третя осінь Революції і я вже встиг виснажитися й стомитися в боротьбі за шлункові інтереси. Після гомінких віч мені страшно забажалося польового простору і спокою. В повітрі починали снуватися білі нитки бабиного літа, що нагадало мені про дарма втрачену молодість і про те, що мені ще й досі не було відоме справжнє кохання...

В моїй уяві повставали забуті образи й постаті знайомих мені женщин, але, на жаль, то все були партійні товаришки, здебільшого сухорляві, кострубаті, стрижені, холодні й черстві, як вівсяний хліб, жінки. В партії вони сиділи для того, аби лиш було кому підносити в гору руки під час голосування партійної резолюції, або перепроваджувати увязненим товаришам ріжні „передачі“.

Цілком природно, моя фантазія сягала далі стрижених товаришок, а тому в моїй уяві повстала ґраціозна постать гнучкостанної, злотокосої, синьоокої панни Марійки, доньки одного волинського дідича.

Познайомився я з нею в перший рік Великої Війни, будучи учителем в сільській школі, яка утримувалась коштом її батька. Одного разу, як тільки випав перший сніг, вона приїхала до школи такими елєґантними маленькими саночками, бажаючи побачити моє навчання. Ще й досі в моїх вухах бренить її наївне:

— Разве на малороссійском язике можно говорить?..

— А чомуж ні, панно? — відповів я їй.

— Да ведь этот язык запрещается закономъ!..

— Не законом, а адміністративними сатрапами...

Вона якось чудно всміхнулась і зникла в дверях. Таке було наше знайомство.

Згодом вона читала українські „поетичні хутуризи“ й ріжні „червоненькі книжечки“, за які, властиво, мені прийшлося розпрощатися зі школою. Ті книжечки випадково попадали до рук її батька, а він негайно

випровадив мене „на всі чотири сторони“ з застереженням, щоб я „не смів і показуватися в селі“...

Блукаючи на шляхах безрадісного життя, якийсь час я намагався „тримати звязок“ через листування, але скоро мене забрано на фронт „боронити віру, царя і вітчину“, і на тім перервалися всякі звязки. Мандруючи в довгій, сірій жовнірській шинелі по всім фронті, я скрізь сіяв смуту й незадовольнення, маючи в серці ясну надію на недалекий вибух Революції. Коли Революція вибухнула ранійш, ніж я сподівався, то моя душа сховалася в низці незрозумілих почувань і змагань, які так владно охопили мою істоту і які заставили мене забутися не тільки за панну Марійку, але й за самого себе.

Довший час я почував себе частиною гомінких юрб, над якими гордо має червоний прапор, але сталося так, що я прокинувся і знайшов себе таким, як був колись. Пригадую, що це сталося в часи соняшньої тоскноти в третю осінь Революції, коли передо мною виринула постать забутої панни Марії.

Тоді одного дня я нарушив майже всі пакти партійної дісціпліни й вирушив шукати панну Марійку, або подібну їй. Мені чомусь здавалося, що досить буде знайти щось подібне до неї, як знайдеться те все, чого просить знесилена душа...

Вже вечеріло, коли я опинився за Великим Містом, де я жив тоді. Проминувши останню міську рогатку і останнього вартового жовніра пануючої реакційної армії, я вийшов на поле і зупинився, щоб передихнути трохи. Озирнувшись назад себе, я побачив туманні контури криш і рівні лінії стін ріжнобарвних камяниць, серед яких пережив я стільки надійно-радісного і сумно-безпорадного. Дивлячись холодним оком на рідне мені місто, я починав бачити всю гидотність і нікчемність його штучно-експансивного життя і мені хотілося припасти чолом до свіжої борозни і просити:

— Земле рідна, прости мені мою зраду!..

Було вже цілком темно, як я підходив до першого села за містом. Це село було мені досить знайоме подіями другої осени Революції. Тут головним

чином базувалися ті селянські сили, які викинули з Великого Міста владу самозванного гетьмана.

Навколо села старі й нові могили, в яких лежать революціонери і контрреволюціонери, що полягли тут в імення своїх істин. Деякі з тих могил нагадали мені про недавні діла минулого, такого багатого своїми переживаннями... Он могила з часів Центральної Ради, там могила з часів гетьмана, ось могила, ще свіжа, чорна, без хреста стоїть... Від могил віє жахом і, цілком зрозуміло, що сам чорнозем прагне помсти й боротьби.

Коли я підходив до коловорота, на сході заяснілося небо і став сходити великий пикатий місяць. Йдучи селом, я бачив при місячнім світлі одні вбогі руїни з колишнього багатого села. Наче страшний ураган пролетів над селянськими хатами і знищив все, що тільки міг знищити. Як видно, то тут жорстоко розправлялися ті, кому волею долі судилося стати панами життя. Чорні, обсмалені комини струнко витягалися до неба і мовчазно промовляли про велику кривду.

Пройшовши майже все село, я не чув ніде живого голосу. Десь, неначе все село вимерло, або в тюрмах впинилося. І якаж була моя радість, коли до мене підійшов якийсь старенький дідусь і промовив:

— Добрив'чір!

Відповідаючи на привіт, я запитався:

— Що сталось тут, що так пусто скрізь?..

— Війна... — сказав дідусь, розтягаючи слова. — Нарід з ворогами змагається...

А деж люде? — знов спитався я.

— Скрізь і всюди... Щось начеб-то знакомите... начеб-то десь стрівалися... начеб-то... гм... начеб-то...— говорив він сам до себе, пильно придивляючись до мене.

— Може й стрівалися, — сказав я. Ви тут були тоді, як гетьмана скидали?..

— Ах, так це ви?! — радісно скрикнув дідок і кинувся цілувати мене.

Я впізнав його. Це був церковний сторож церкви цього села Семен Заноза. Він оден з тих, що перші висловлювали своє незадовольнення гетьманськими по-

рядками і не тільки послали в повстанці своїх власних синів, але чужих „присоглашали“. Пригадую, що тоді, як настав час повстати, він за власні копійки накупив свічок і обліпив ними всіх святих у церкві, щоб вони допомогли „селянському військови панське звоювати“... Хоч тоді святі і вволили його волю, але, разом з тим, взяли за це добру плату. Два сини, яких він послав до „селянського війська,“ полягли в першім бою коло свого рідного села, де тепер стоїть братня могила...

— Як жеж вам жиється тепер, діду Семене? — спитався я його.

Він зітхнув і промовив:

— Ніяк... Воюю помаленьку...

— Ще й досі!?

— Еге!..

— Як жеж ви воюєте?

— Звичайно... Як і всі...

— Цікаво...

— Нічого цікавого... Скучно... Остогидло вже, але мусиш... Ходім краще до мене, бо тут незручно стояти так довго... Сюди мають наїхати білі...

— Вам звідки відомо?

— Хіба вам не все одно?.. Ходім!..

Ми звернули з дороги в якесь запущене подвіря і, навпрошки через городи, подалися на другий бік села, де в місячнім сяйві біліла маленька церковця. Коло церкви була Семенова хата, куди ми й зайшли. Подвіря коло хати і тік коло клуні були спустошені, але хата виглядала цілком порядно.

— В хаті не будемо сидіти, а підем до комори...— сказав він до мене в сінях, запалюючи сірника.

В коморі цілком пусто. Під одною стіною стояло дві порожніх бодні і розбита скриня з якимсь лахміттям, а зараз-же коло порога лежало дві рушниці і мішок з чимсь твердим і круглим.

Він нахилився над розбитою скринею, витяг звідти недогарок воскової свічки і, засвітивши, приліпив його на прузі одної бодні.

— Посидьте трохи, я зараз вернуся, — сказав він, йдучи до дверей.

Через півгодини він повернувся з куском сала й мискою солоних огірків.

— Прошу вечеряти! — промовив він, ставлячи принесене на розбите віко скрині. — Чим маю, тим приймаю...

Повернувся до порога, взяв мішок і, вийнявши з нього бохонець хліба, став краяти тонесенькі скибочки.

— По панському...—якось криво всміхнувся він.— Вибачайте...

Підчас вечері він говорив:

— Скоро рік, як воюю... Вже друга осінь... Був у Зеленого, був у Сатани, був у Волинця, був у Струка, і в Ангела, а це вже при Марусі Соколовській притулився...

— Що за Маруся Соколовська? — спитався я, зачеплений за болюче місце своїх спогадів.

— Донька дідича Соколовського. Вона ранійш в „Селянсьій Спілці“ була, а тепер отаманом стала. Здорово воює, дарма що панна!..

В моїй уяві встала струнка постать синьоокої панни, тієї самої, яку знав колись і якою марив останні дні свого пробування у Великім Місті.

— Деж вона тепер? — спитавсь я.

— В Малім Половецькім коло Хвастова, — сказав він. — Що вам цікаво знати?..

— Так... я хотівби й собі до неї...

— Добре! — згодився дід Семен. — В такім разі ви ляжте відпочиньте, а я піду по справам. Якби так сюди прийшли два козаки, то скажіть їм зачекати на мене, бо ми підемо всі разом.

Коли він пішов, то я зараз же простелив своє пальто і поклався спати.

Однаково спати мені не прийшлося, бо не встиг ще й стулити очей, як хтось потряс мене за плече. Розкривши очі, я побачив коло себе двох звичайних парубків в чорних свитах і сірих шапках, а між ними був і дід Семен.

— Вставайте! Підем! В селі вже білі господарюють... — майже пошепки сказав до мене дід Семен.

Ми тихцем вибралися на дорогу і, скрадаючись попід тинами, пішли до коловорота. Коло церкви, де

розташувалася біла розвідка, ясним полумям палало багаття й пирхали коні.

Опинившись за селом, ми всі разом звернули до гаю, що стояв ліворуч від дороги, а через годину вийшли на якусь вузеньку доріжку, яка, здавалося, не мала в собі ні кінця, ні краю.

II.

На світанку ми прийшли до Великого Половецького, але отаманші не застали в дома. В школі, де містився штаб, нас стрінув її персональний адютант. Високий, стрункий, трохи сухорлявий, з гладенько виголеним лицем, в новісенькій синій чумарці і таких-же широких штанах, в сірій баранячій шапці з червоним шликом і з двома пістолями за поясом, справляв театральне враження. Це театральне враження підчас розмови ще збільшилося.

— О, який жаль! — говорив він до мене після перших слів знайомства. — Який жаль, що зараз нема отаманші, а тоб вона стрінула вас з розпростертими обіймами!..

— Чогож так? — спитався я.

— Дуже просто. Вона каже, що ви її такою зробили...

— Я?!..

— Егеж!.. Червоненькими книжечками... Вона все розказувала...

— А так, так!.. Істинна правда!.. — потакував дід Семен.

— Чомуж ви мені ранійш цього не сказали? — сказав я Семенови.

— Не хотів дарма язиком патякати. Думав, що може то ще й не про вас була мова, а тепер бачу...— якось байдуже сказав дід Семен.

— А колиж поверне отаманша?... — спитавсь я адютанта.

— Напевне над вечір. Вона поїхала до Хвастова на розвідку. Ми готуємося до двоякого наступу, який одночасно маємо зробити на червоних і на білих, — відповів адютант.

— Так ви напевне розпоряджуєте великими силами?

— Самими звичайними. Хлопцям робити нічого, так треба щось розпочинати...

— А колиж ви думаєте?

— Про це отаманша знає...

В той час до адютанта підійшов козак, який віддавши честь, сказав:

— Пане сотнику! Ми спіймали комуніста!

— Давайте його сюда! — відповів адютант, і повернувшись до мене, сказав:

— А ви, поки-що, ходіть до моєї кімнати відпочити трохи.

В маленькій кімнаті адютанта було брудно й темно. Крізь невеличке вікно, яке виходило на північ, скупенько пробивалося світло осіннього дня, при якому ледви можна було бачити самі найближчі річі. Приглядаючись, я побачив в кутку маленького столика і неприбране ліжко з трьома подушками. На облуплених стінах висіли стара шкільна мапа „Европейской і Азіятской Россіи“ і два портрети „Благополучно царствующих Их Императорских Величеств“. Пахнуло свіжим хлібом, самогоном, яблуками, дешевими перфумами і брудними онучами.

— Лягайте і спочивайте! — сказав адютант. — Як хочете їсти, то там на столі є хліб і печена курка. Я поки-що мушу йти по справам. Якби так приїхала отаманша, то я повідомлю вас.

— Дякую! — сказав я, сідаючи на ліжко.

Він мовчки склонився й урочисто вийшов з кімнати.

Залишившись сам з собою, я відчув гостру трівогу в своїй душі, яка заглушила собою ту страшну втому, яку я почував у тілі.

— Дивно! невже вона?!..— думав я сам про себе, а трівога все більше й більше охоплювала мене.

Ліг на ліжко, але думи, як рої диких бджіл, закрутилися навколо мене.

Важкий дух в кімнаті пянив мене і напружував нервову чуйність до неможливого. Про те, щоб заснути, годі було й думати. Я лежав і думав про скору зустріч з колишньою тендітньою панночкою Марійкою, сучасною повстанчою отаманшою...

III.

Двері відчинились і в кімнату просунулась голова адютанта.

— Отаманша приїхала! — гукнув. — Ходіть!

Я встав і пішов слідом за ним.

Ми вийшли із школи і, перейшовши через вулицю, зайшли в попівське подвіря. В одній кімнаті попівської хати мешкала отаманша. В дверях нас стрінув той самий козак, що докладав про зловленого комуніста. Товстий, незграбний, з веселим опецькуватим лицем, він сміявся на всі кутні зуби. Пізнійше я взнав, що пастух, як звали того козака, завжди сміявся... сміявся навіть тоді, коли розстрілював нічого невинних людей, бо його слухняність була якась надзвичайна.

— Скажіть отаманші, що ми вже прийшли, — сказав адютант до козака.

Через хвилину козак повернувся і сказав:

— Пані отаманша просять почекати троха.

Ми вийшли на ґанок і запалили цигарки. Коли я припалював в адютанта свою цигарку, то помітив, як у нього чогось дрижали руки і роздималися ніздрі.

— Прошу! — почулося за нами і ми, покинувши свої цигарки, пішли на голос.

В заквітчаній осінними квітками кімнаті стояла давно знайома мені панна Марійка і приємно всміхалася.

— Скільки літ, скільки літ, козаче?—казала вона, простягаючи до мене обидві руки.

Признаюся, що я й сам не знав, що мені робити? Спершу я думав поцілувати її в обидві рученята, але потім вирішив привитатися просто, що й зробив.

Вона присунула до столу мягкий оксамітовий стільчик і, не спускаючи з мене своїх чудових синіх очей, сказала:

— Сідайте! Будемо з вами говорити.

Адютант стояв коло порога і ніяково переступав з ноги на ногу. Вона наче й не помічала його. Мені робилося ніяково.

— Можеб пан адютант сів? — сказав я.

— Пане Найдо. щоб мені через годину були відомости, скільки в нас тепер мається озброєних людей

і скільки без зброї. А також перегляньте на руках рушниці і видайте на кожну по двадцять пять набоїв. Разом з тим передайте, щоб там все було на поготові, бо, можливо, що не сьогодня, так завтра буде діло...

— Слухаю! — промовив адютант, нервово здвигнувши лівим плечем. — Більш нічого?..

— Все!..

Коли адютант вийшов з кімнати, вона підійшла до мене і спиталася:

— Ну, кажіть, яка я?

Я мовчки дивився на її струнку постать в сірій, захистного кольору сукні, на коротко підстрижені золотії коси й сині, з таємними вогниками очі, і не міг вимовити ні одного слова.

— Кажіть-же, яка я? — знову промовила вона, і в її голосі вчувалося ніжне музичне дріжання.

Сам не знаю, як з моїх уст вирвалось:

— Майже та сама...

Вона відступила від мене на два кроки і здивовано протягнула:

— Та-а-а са-а-а-ма?!.. А це що?..

І вона показала мені свої маленькі долоні, на яких в два ряди сиділи величезні мозолі.

— Хочеться спокою, — казала вона далі. — Хочеться пожити трохи. Тож міліони якось можуть жити, а тут нікуди дітись.

— Щож вас заставило так робити? — спитався я.

Вона не відповіла нічого. Давні вогники в її очах погасли й сама вона якось принишкла, зігнулася, стала маленькою. Підійшла до пяніно, яке стояло в кутку кімнати. Сіла і заграла щось страшно знайоме. Через хвилину я пригадав, що вона це саме грала тоді, як я колись перший раз поцілував її. Тоді був зимовий вечір і нікого не було в дома. Ах, цей сантіментальний старовинний російський вальс, як він глибоко зворушив мене!

„Прошла весна и теже ели
Над кришей ветхою шумят“...

Я підійшов до неї і поцілував її в руку. Вона тільки всміхнулася і грала далі. Коли скінчила, то подалась до мене всією постатю.

— Юрчику! То була правда, що ви мене кохали?— спиталася.

Впала в мої обійми...

Потім ми разом сіли на канапі і вона стала розповідати про себе.

„Життя заставило мене зробитися отаманшою, — говорила вона. — Всі люде, які коло мене, дісталися мені в спадщину після мого брата, як його замордували червоні. Якийсь час людьми керував батько, але, як і його спіткала та сама доля, тоді вже я мусіла взятись за діло. Нічого було робити, коли всі в оден голось стали кричати: „Нема Соколовського, так хай Соколовська отаманствує! Инших отаманів не потрібно нам!"... Я згодилась лише для того, аби помститись за моє безталання. Думаєте, що мені війна потрібна? Що мені з того? Я жінка ще молода і жити хочу, але що поробиш?.. Все, що тільки було в нас, знищено й пограбовано. Спалено навіть ту школу, де ви колись вчили. Як почалась Революція, то батько мій в „Селянській Спілці" працював. Батько дуже жалкував, що колись так поступив з вами, але він зробив так задля мене. Оберігав. Боявся дуже, щоб не закохалася. А тепер, як бачите, нема кому мене оберігати, а навпаки... я оберігаю: Майте на увазі, що — починаючи від цього села і аж до самого Радомишля, скрізь і всюди мої села і мої люде. Вже не оден раз нападали на них червоні, але нічого з того не вийшло. Тепер вони готують напад на моє рідне село, думаючи, що я сиджу там, а я тимчасом готую на них пастку тут"...

„Торік мало-що не вийшла заміж за одного інжиніра, але, слава Богу, якось цього не сталося. Почуваю себе цілком самотною, але за те вільною, а в цьому весь сенс життя... Наче знала, що ще раз стрінуся з вами, а для того й вільність зберегла"...

Чим далі, тим більше звучала в її голосі якась трівога і відповідно цьому вона говорила окремими, нічим незвязаними між собою реченнями.

„Тут сиджу цілий тиждень. Зелений тут був не тільки пан, а й отаман. Тепер тут всі виглядають його, а того й не знають, що його немає. Була на його могилі. Барвінком обсадила... А тут думаю червоних турбувати і білим хліба не дати. Завтра йду вигоняти чер-

воних з Хвастова, а білих з Мотовилівки. Маю тисячу багнетів, десять кулеметів і три гармати, а цього досить. Після обіду буде суд над комуністом... Вечером треба оглянути розташовання свого війська, а завтра за діло... Ви, напевне, не відмовитесь товаришити мені?...

Я мовчки хитнув головою і вона засміялася:

— Бідний! Хоч не хоче, а зголжується!..

— Чомуж не хоче? — оправдувався я, хоч сказати по правді, це мені не так то вже й подобалось.

— Ну, підем обідати! Я обідаю в штабі, разом зі своїми співробітниками. У нас не гірше, як у комуністів: спільна миска, спільна ложка і все спільне...

— Як-то так?

— Звичайно!.. — всміхнулася. — Підем!..

IV.

В просторій, чисто прибраній світлиці, де колись провадилось навчання, аж гуло. Серед світлиці стояв величезний довгий стіл, застелений білою скатертю, а на столі було наставлено цілі гори всяких наїдків та напитків.

Тільки ми переступили через поріг, як всі за столом встали і повернулись лицем до отаманші. Та обвела їх гострим поглядом своїх синіх очей і сказала:

— Доброго здоровля, панове й товариші!

— Добра пані отаманші зичим! — відповіли всі в оден голос.

Отаманша сіла в центрі стола. Праворуч неї сів адютант, ліворуч я, зараз же коло мене дід Семен, а далі всі инші.

Перед отаманшою зявилася чарка з чимсь червоним, а перед всіми иншими, в тім числі і перед мною, поставили чарки з самогоном. Отаманша взяла в руки свою чарку й виголосила:

— Сьогодня, можливо, останній раз сидимо всім товариством. Скоро підем до діла. Пю за нашу спільність! Хай міцнійшає віра і зростає сила!..

— Слава! — залунало в світлиці і чарки в одну мить висохли до дна.

Після того всі взялися за смачний борщ, якого я вже давно не бачив. Осушивши по другій чарці, розпочали розмову.

— Так, значиться, кінець байдикуванню? — говорив якийсь понурий, з сірими очами й довгими вусами добродій, що сидів проти мене. — Завтра в дорогу...

— Пора, давно пора! — поважно казав дід Семен, сьорбаючи борщ.

— Тільки, мені здається, не всі ще підготовились до цього... — промовив якийсь добродій в потертому френчі, що сидів на кінці стола. — Розгвінтились козаки наші...

— Дурниця! — заперечив адютант. — Настрій чудовий, треба тільки вміти використати його...

— Чи не ви думаєте це зробити? — запитався дід Семен.

— А хочби й так, то що? — відповів адютант і підозріло подивився в мій бік.

— Знаєте, з моїм адютантом щось діється,—сказала мені на вухо отаманша.—Він чогось косо на вас позирає...

— Мені здається, що буде ліпше всього, коли я піду від вас, — так-же тихо сказав я до неї. — Тоді вам ліпше буде.

Вона нагнулась над своєю мискою і промовчала. Тимчасом розмова в товаристві стала набірати самого отвертого характеру.

— Я скажу просто,—говорив добродій у френчі.— В регулярній армії такої сволоти не трималиб ніколи. Візьміть наших козаків Байду або Дубину. Тож наглядні тюремщики, дарма що ви їх лицарями називаєте.

— Як ви можете таке говорити, коли самі належите до них? — обурився дід Семен.

— Кажу, діду, святу правду — гарячився добродій.—Остогидло мені вихвалювати грабунки та розбої.

— А ви не вихваляйте і не гудьте, — тягнув своє дід Семен.

— Так людина я, чи ні?! — майже скрикнув добродій.

— Вони також люде, — спокійно сказав дід Семен.

— Хто?! Байда й Дубина люде?! — схопився на ноги добродій. — Не хочу я з такими людьми бути!..

— Панове! Хібаж можна так сперечатися? — заговорила нарешті отаманша. — Будьтеж хоч спільниками діла, як не хочете бути людьми.

— Ні, дякую дуже! Не хочу бути ні першим, ні другим, а буду сам собою. До побачення.

Встав зза столу і демонстративно вийшов з хати.

— Затримати його! — крикнув дід Семен.

— Для чого? — промовив командант. — Аджеж він нікуда не дінеться.

Такого кінця обіду ніхто не сподівався. Отаманша, кидаючи гнівні погляди, встала і сказала:

— Це щось неможливе, панове! Бути весь час людиною, а в слушну хвилину так пакостити. Всі тут однакові і нема між нами ні злих, ні добрих. Ми знаємо одно: злі ті, що проти нас, а добрі, — що з нами!..

— Слава нашій отаманші! — залунало в світлиці, що аж шибки задзвеніли.

Хтось в кутку затягнув тенорком „Ще не вмерла Україна" і всі встали на ноги; повними грудьми підхопили: „Ні слава, ні воля"...

Сонце було майже над вечір, як скінчився обід, і ми вийшли з хати.

На дворі сказала мені отаманша:

— Я вас призначаю оборонцем того комуніста, якого зараз будемо судити. Ви його мусите оборонити. Чуєте?

— Чую. Але я ще нікого не судив і не обороняв... — почав я говорити, але вона перебила:

— Нічого. Ви попробуйте.

Тоді я, разом з адютантом, повернув до штабу, щоб побачити полоненого комуніста, а вона пішла до себе.

— Видумує чорт знає що!.. — бурмотів командант. — Віддатиб його Байді або Дубині, так ті скоро розсудилиб...

V.

В кінці попового саду, під віттями чотирьох столітніх лип, за круглим столом розсівся повстанчий суд. Головою суду був дід Семен Заноза. Поруч нього, на окремому стільці сиділо чоловік з 6 суддів, серед яких визначалася постать якогось блідолицього юнака з чер-

воним носом, який, розглядаючи якісь папери, кидав з під лоба хмурні погляди. Осторонь стояв невеличкий столик, а коло нього стільчик, на який посадили мене, яко оборонця підсудного. Далі, просто на траві, сиділо й лежало багато всякого люду, який прийшов сюди з простої цікавости.

В юрбі я побачив й отаманшу. Вона була в чоботях з острогами, короткій спідниці, синій чумарці, в сірій шапці з червоним шликом, вздовж якого було виписано чорнилом — „смерть ворогам України!"... Стояла собі під якимсь деревом і цікаво оглядалася навколо себе.

Блідолицій юнак з червоним носом підійшов до мене:

— Я секретар суду, бувший волосний писар, Микола Печериця. Ось вам річеві докази вини підсудного. протокол арешту, слідчі матеріяли і акт обвинувачення, Заки приведуть підсудного, так ви перегляньте це все, щоб мали поняття про нього.

Я взяв від нього паку паперів і став переглядати. Очі всіх суддів повернулися в мій бік. Річевими доказами вини підсудного являлося декілька проклямацій до селян та робітників із закликом боротися з панами та куркулями і писана резолюція про підтримку радянської влади, яку прийняла одна сільська громада, що входила в склад повстанчої орґанізації панни Марійки. Протокол арешту складався з де-кількох, безграмотно складених речень, який був підписаний козаками Байдою і Дубиною. Слідчий матеріял уявляв собою допит підсудного адютантом, разом з підписом якого, був підпис і підсудного. Буйним, смілим, але розбірливим розчерком було написано — „Буяницький". Акт обвинувачення ставив підсудного в розряд найбільш злочинних аґітаторів і шпигів, які „бунтують народ і натроюджують брата на брата", а також „насилують села і грабують їх", про що „можуть під присягою посвідчити козаки Байда і Дубина", а тому „підсудний заслуговує по військовому часу найбільшої кари — розстрілу". Під актом стояло: „Голова повстанчого селянського суду Семен Заноза, рукою власною „†".

В той час, як я скінчив перегляд паперів, в юрбі загомоніли: — Ведуть!.. Ведуть!..

Два козаки, з якими я подорожував сюди, вели невеличкого на зріст чоловіка, одягнутого в шкіряні штани, куртку і такий-же картуз. Його голене лице було засмалене сонцем, а сірі очі світилися розумом і сміливо дивилися в очі суддів.

Козаки поставили його перед столом суддів, а самі стали за ним.

— Обявляю, що суд починає судити, — сказав дід Семен, не встаючи з місця. Всі судді низько нахилилися над столом, а Семен казав далі: Вже не раз, не два приходиться нам судити всяких пройдисвітів і бандитів, але ще ні разу не траплялося мати справу з справжнім комуністом і агітатором, а через це вирішено дати йому защитника.

— Мені оборонці тут непотрібні. Судіть так, як судили досі! — метальовим голосом відрубав підсудний.

— Га?! — зробив здивовані очі дід Семен. — Судити так?

— Звичайно! — сказав підсудний.

Дід Семен ніяково озирнувся навколо. Сміливість підсудного спантеличила його, але разом з тим і обурила.

— Добре! Будемо судити, як судили досі! — згодився він.

— Кажіть нам, хто ви такий і чого ви прийшли в наше село?

— Я боротьбіст, як що ви чули про таких. Називаюсь Іван Буяницький і більш нічого.

— А чого ви сюди прийшли?

— Прийшов сказати селянам, щоб вони перестали слухати всяких пройдисвітів, які сварять сільського робітника з міським робітником, і щоб спільно боролися за своє право.

— А кого ви називаєте куркулями?

— Всіх сільських глитаїв, які вільними й невільними способами настягали земельки, деруть десять шкір з свогож брата мужика і тягнуть за панами.

— Цікаво!.. — почулось десь з юрби.

Дід Семен сердито закахикав, його голос зробився неприємним.

— Так щож робити з ними? — питався далі.

— Боротися, як і з панами.

— Ну, так у нас половина України такою буде!

— Неправда! В кожному селі сидить таких куркулів не більше десяти, а тримають в руках тисячі.

— А я кажу, що ви брешете. Шляєтесь між людьми, нацьковуєте їх друг на друга, грабуєте та кацапів годуєте.

— Не кацапів, а міських робітників, які боронять Революцію і які ще ні одного разу не зрадили її.

— Ну, про це можна балакати, але ясно, що ви зруйнували Україну. Що ви на це скажете? Свідки!

Козаки Байда й Дубина виступили на перед:

— Оцей чоловік бунтував наших козаків і казав, щоб вони до червоних переходили. Коли ми його заарештували, то він давав нам гроші.

— Які гроші? — спитався дід Семен.

— Совітські і царські.

— І перші і другі — московські, — поважно сказав дід Семен. — Перед нами стоїть оден з тих Юд, що продають нас московським посіпакам. Тільки жорстока кара може знищити таке зло!.. Як ви, панове судді, думаєте?

— Я думаю, що тільки кара...—сказав оден суддя.

— Жорстока кара... — додав другий.

— На шибиницю... — вставив третій.

Решта похитала головами:

— Що й балакати?.. Так його... собаку такого...

Підсудний поблід.

— Дозвольте... — почав було він казати, але дід Семен перебив:

— Вас не питають!

Повернувся до секретаря:

— Прочитайте йому його вину!

Секретар встав на ноги і зачав читати відомий мені акт. Підсудний весь час іронічно всміхався, а коли той скінчив, то він скрикнув:

— Боже! Прости їм, бо вони не відають, що творять!..

— Аж тепер ти Бога згадав?! Пізно вже, голубчику! Суд скінчився! — вирік дід Семен і піднявся з місця. За ним піднялися всі судді і стали розходитись.

Козаки підступили до засудженого.

— Ну, годі стояти! Йди, куди тобі призначено!..

— Дозвольте! — пробував я запротестувати. — Він має право на останнє слово.

— Ніякого слова непотрібно! — сказав дід Семен.

— Тоді я маю право, яко оборонець.

— Пізно вже, пізно! — закричали судді.

Я далі не міг сперечатися, Відчув, як в глибині душі щось заворушилось і стисло за серце. Забув і за отаманшу. Слухав голосу своєї душі і ловив перехідні думи, що як бульки на гниловоді виринали в моїм мізку. — „Тікати! Зараз-же тікати!“... шептав я сам до себе.

В той час мене хтось потяг за рукав. Озирнувся, коло мене стояла отаманша.

— Ходім! Справа скінчена. Не хотілаб я його смерти, але такий вже звичай...

Взяла мене під руку.

— Чого ви такий чудний стали? — спиталася. — Як побудете тут, то ще не таке побачите...

— Та цеж не боротьба, а свинство! — скрикнув я.

— Скрізь свинство!—спокійно промовила вона.— Отже треба подумати щось над цим. Я хочу з вами порадитись... Але то вже після наступу... Сьогодняж ви мусите піти зі мною взнавати настрій.

Сонце хилилося на захід. Вечірні проміні дивними вогниками спалахували на золотих хрестах церкви й золотили пожовкле листя в саду. Вертаючись в село, ревла череда. Десь іржали коні і хтось співав:

„Нам не треба ні пана гетьмана,
Непотрібно царя, ні Москви —
Хай жиє від Кубані до Сяна
Український народ трудовий!“..

На душі було чогось важко...

VI.

Сонце наче запалося в чорну прірву і земля обгорнулася темрявою. На селі заблимали по хатах каганці. Роздратовано відали собаки й гучняво гули по-

дворах людські голоси. Денеде скрипіли вози. — Повстанці лаштувалися в дорогу.

— Мої боєві сили за селом, у лісі, — сказала до мене отаманша. — Ходім-же туди помаленьку.

Було вже цілком темно, як ми вийшли за село. З півночі віяв холодний вітер, небо було вкрите важкими чорними хварами, в повітрі мрячіло дрібним дощиком. Десь далеко перед нами блимали вогні багаття і, здавалося, що там хтось не то плакав, не то сміявся...

Отаманша йшла сміливо вперед і тихим голосом говорила:

— Треба йти так, як на розвідку, щоб не бачили нас. Цікаво знати, справді, які саме між ними панують настрої?..

Коли ми вже підходили до лісу, то на зустріч нас вилетіли звуки гармонії і гуртової пісні:

„Ой, казала мені мама,
Ще й наказувала,
Щоб я хлопців у садочок
Не принаджувала“...

Ми підійшли майже до самого гурту співаків, тихенько присіли між кущами шепшини і стали слухати. Набіраючи місцями масного виразу, пісня тяглась без кінця й краю. Часами вона переривалася жартом когось з козаків, але чим далі, тим більше ці пісні ставали сороміцькими, так що годі було й слухати їх. Коло самого вогню сиділи Байда й Дубина і заправляли співами. Як видно, вони були одними з перших серед повстанчого товариства, і всі повстанці їх слухались і запобігали перед ними.

Нарешті Байда встав і сказав:

— Годі, хлопці! Давайте будемо казки розказувати.

— Про що? — почулося з гурту.

— Про все... — сказав Байда. — Ну, от хочби й про комуністів.

— Пішли вони к чортовій матері! — сказав той самий голос з гурту. — Я хочу до дому...

— Щож тобі в тій домі?.. Мама цицьки дасть, чи що?.. — засміявся Байда.

— Коли мені в дома мама не дасть, так нехай тобі тут отаманша дасть... — огризався голос з гурту.

— Ха-ха-ха-ха-ха!..—зареготалася вся громада. — От так взяв!..

— До отаманші якийсь зух приїхав, бачили?! — заговорив голос з гурту.

— То напевне родич, — сказав Дубина.

— А ти по чім знаєш? — вмішався Байда. — З такими родичами, матері їх холера, треба знати, як поводитись!.. То її любчик, хіба ви не бачили, як вона весь час блимала на нього очами?.. Сука!..

— Ну, облиш чорт зна що видумувати. Думаєш, що в її голові, як твоїй, сидять одні дурощі? Краще подумав би над тим, що завтра буде? — обурено закричав Дубина.

— А що там станеться? — півнасмішкувато спитався Байда.

— Ти не знаєш що?!..— Будем наступати на червоних і на білих разом...

— Ми вже своє діло зробили. Одного комуніста розстрілили і буде з нас...

Невідомо, з якої причини всі стали голосно реготатися.

— Ходім! Досить!—тихо промовила отаманша.— Той за обідом казав правду. Дійсно розґвінтилися.

Помалу вилізли з кущів і пішли з лісу. На узлісі чулося в пітьмі пурхання коней і брязкіт залізних пут на них. Враження було таке, що начеб то тут розташувалися нічліжане, а не повстанче військо.

VII.

Небо, здавалося, обвисло над самою землею. Дикий північний вітер гайсав над селом і злосливо шарпав з дерев пожовкле листя.

В селі панувала мертва тиша. Погасли каганці. Затихли собаки. Все принишкло й заніміло. І серед цеї тиші глухо відзивалися наші кроки, якось чудно брязчали остроги отаманші.

Вже доходячи до школи, вона зупинилася і сказала:

— Це буде мій останній наступ. Ним я думаю закінчити своє отаманування. Так вже остогидло мені це все, що як так буде далі, то сама собі пущу кульку в рот.

— А з ними як? — спитався я.

— З ними? Вони напевне виберуть собі другого отамана. Головне, я прошу вас, не лишайте мене тут. Инакше я загину... Загину ні за що й ні про що...

— Виж казали, що робите це з помсти,—сказав я.

— Мовчіть! — майже крикнула. — Остогидло мені! Жити хочу! Розумієте мене?

Взяла мене під руку і близенько притислася до мене:

— Хочу спокою... — прошептала.

Я легенько став гладити її руку. Вона наче заніміла.

— Ми підем до Великого Міста, — зачав я говорити, але враз від школи хтось вистрілив раз і другий, а слідом за цим почувся несамовитий голос адютанта:

— Хлопці! Отаманша втікла!.. Хло-о-о-опці!..

На його голос спочатку озвалися собаки, а слідом за ними почувся гомін по дворах. По вулиці затупотіли ноги. Бігли й кричали:

— Що сталося?.. Що сталося?

За селом у лісі почулася стрілянина. Коло школи гуло й гомоніло, а серед того гомону чувся голос адютанта:

— Залишила все і втікла з ним... Я ще з самого рання помічав щось непевне... Не инакше, як зрадила.. Зараз-же догонять...

— Хто зрадив?.. кого догонять?..—чулося в юрбі.

— Отаманша! Отаманша зрадила!..—кричав адютант Найда.

— Змова! — сказав я до неї.

— Буть не може!—скрикнула вона і, залишивши мене на дорозі, кинулась до школи.

— Через хвилину до мене долетів її голос:

— Що тут сталося? Хто й кого зрадив? Схаменіться! Я з вами!..

Суворий голос адютанта затремтів і став покірним, мягким:

— Я, пані отаманшо, тричі заходив до вас за розпорядками, але вас не було, — слебезував адютант.

— Ну, так щож з того, що ви мене не застали? — питалася отаманша.

— Приїхав козак з розвідки і сказав, що бачив вас аж за селом, як ви кудись їхали на возі, разом з тим добродієм, що сьогодня приїхав до нас, — оправдувався адютант.

— Деж той козак?

— Я тут! — почувся голос із школи і на ґанок вийшов козак Байда.

Отаманша наче скаменіла від здивовання:

— Ти?!.. Ти розстрілював комуніста, був у лісі і ходив на розвідку?!.. Ти... ти... ти... брешеш, паскудо!...

— Як ви знаєте? — спитався він нахабно.

Отаманша оглянула юрбу і крикнула:

— Сотенні, вийдіть сюди!

На ґанок стали виходити оден за одним незнайомі мені вояки. Серед них був і добродій в потертім френчі.

— Панове! — сказала вона до них. — Починається щось неможливе. Досі в нас було тихо й мирно, але з якогось часу став помічатися нелад і руйнація. Сьогодня за злочинну аґітацію розстріляно комуніста, чужого нам чоловіка як по вірі, так і по ідеї. Скажіть-же мені, що маємо діяти з власними злочинцями, які своїми провокаціями шкодять нам далеко більше, як вороги?..

— Розстрілять! — почувся старечий голос діда Семена.

— Вам, діду, теж годі судити та розстрілювати. На мою думку виходить так, що нам необхідно зробити деякі зміни. Треба декого з відповідальних людей, які вже давно сидять на однім місці і встигли розбеститись, замінити новими людьми. Як ви на це дивитесь, панове?..

— Негайно замінити!... почулося звідусіль, наче сама ніч заговорила.

— Так, от, добродій Найда більше вже не адютантом. Замість нього буде добродій Шабатурка — і отаманша покликала до себе добродія в потертому френчі. — Ви, як я зауважила, обовязки адютанта будете виконувати краще Найди.

Добродій Шабатурка вклонився і сказав:

— Я взагалі не хотів би тут нічим бути... Хіба можна щось робити в такій розпусті?..

— Я, пані отаманшо, сам міг би отаманом бути. Це не раз мені навіть ваш покійний брат казав... — заговорив Найда.

— Справа скінчена! Що я кажу, так мусить бути! Шабатурка буде адютантом, а вас за намір посіяти трівогу віддаю під суд яко найбільшого злочинця.

— Ви збожеволіли, пані! Я не за себе, а за товариство турбуюся! Мене ніхто не може судити! — закричав Найда.

Отаманша, озирнувшись наоколо себе, знайшла очами діда Семена і сказала:

— Вам, діду, прийдеться ще оден суд відбути. Заберіть добродія Найду поки-що до себе, а потім ми з ним поговоримо...

Дідусь підійшов до Найди:

— Ну, ходім! — промовив тихо.

— Я нікуди не йду! — відрубав Найда, стаючи в артистичну позу.

— Гей, ти, хлопчику! — несподівано крикнув добродій Шабатурка. — Годі тобі ломатися й удавати Бог зна що! Йди, як тобі наказують, а то побачиш!..

Найда поблід, затрясся і в одну мить стратив свою величність.

— Й-йду!.. — сказав тихо.

Отаманша подивилася в його слід гнівним поглядом. Закусила губи, подумала щось і заговорила:

— Я, панове-товариство, судити його не думаю. Я звеліла заарештувати його тільки на час нашого наступу, щоб він з дурної голови не наробив якої шкоди... Як тільки проспівають треті півні, ми звідси рушаємо. Перші пять сотень з пятьома кулеметами й обома гарматами підуть на Хвастів, а другі пять сотень з рештою кулеметів і двома „люїсами“ підуть на Мотовилівку. Одинайцята і дванайцята сотні залишаться в резерві при штабі, який стане в селі Тихій Балці. Там буде адютант і той добродій, що приїхвв до нас з Великого Міста. Сотнями, які підуть на Мотилівку, буде управляти добродій Мухобій, а я сама піду на Хвастів. Попробуєм свого щастя, панове!..

— Слава нашій отаманші! — залунало в пітьмі ночі.

Дзвінкий голос отаманші забренів як натягнута струна:

— Ми йдемо не для того, щоб втратити, а щоб виграти. Приготуйтеся до цього зарання. На добраніч!

— На добраніч!.. добраніч!.. добраніч!.. — загуло навколо.

Я вийшов з тіні. Підійшов до ґанку. Шабатурка, побачивши мене, приємно всміхнувся і промовив:

— Ну, значиться, ми з вами команда і звязок?..

— Здається, що так! — сказав я.

В той час підійшов з понурим лицем і сірими очима вусатий добродій і, звертаючись до мене, заговорив:

— Я Мухобій. Нам треба поговорити про звязок...

VIII.

Після півночі в селі і за селом розпочався злодійкуватий гомін людських голосів і скрип возів. Північний вітер затих і хмари непорушною масою вагоніли над землею, наче хотіли її придавити. Отаманша, верхом на коні, скрізь і всюда витичала. Її дзвінкий голос чувся то тут, то там і, нарешті вона приїхала до штабу. Звертаючись до Шабатурки, вона сказала:

— Ми зараз вирушаємо. Слідом за нами вирушайте й ви. Займіть школу і встановіть кінний звязок між мною і Мухобоєм. Для допомоги лишається пан Добродій.

Кивнула на мене і поїхала. Через якийсь час вибрались і ми.

Зараз-же за селом на нас повійнуло вогкістю і густа мряка безмилосерно стала сікти по очах. Їхали навмання, польовими доріжками, щоб скоротити дорогу. Вже починало розвиднятися, як перед нами замаячіли ряди старих гильчастих верб, що росли коло Тихої Балки. В селі, як видно, вже чекали на нас, бо як тільки ми віхали в коловорот, нас зараз звідусіль обступили місцеві селяне.

— Значиться, проти комунії? — питали одні.

— Так, так! — відповів Шабатурка.

— А з білими як? — питали другі.

— Также і з білими...

— То дуже добре!.. Так їм і треба, заволокам!.. чулося навколо нас. Заки ми встигли розмістити свій штаб і людей, як вже добре розвиднілося. Звідусіль тяглись до нас молоді хлопці і вже літні чоловіки, які просилися „взяти в повстанці". З таких охотників можна було скласти добру сотню, але, на жаль, у нас не було зброї і ми мусіли брати „тільки для запасу".

В стороні Хвастова гримнула гармата, та згодом почулася кулеметна стрілянина.

— Наша отаманша вже наступає — казав Шабатурка, задовольнено потираючи руки.

Селяне ходили по вулицях з хитрими очима й витягнутими шиями, цікаво прислухаючись до стрілянини. Баби запопадливо зносили до штабу всякі харчі, приказуючи одно й те саме:

— Нехай підгодуються бідненькі!...

Шабатурка дякував „за приношенія" і ходив з кімнати в кімнату, не перестаючи потирати своїх рук.

В полудне до штабу прибули посланці від отаманші і Мухобоя. Посланець отаманші сповістив, що Хвастів вже звідусіль оточено і він „через дві - три години мусить здобутися", а посланець Мухобоя сповіщав, що білих на Мотовилівці „в десятеро більше, а через те потрібна допомога". Разом з тим, він казав, що „вже є багато поранених і забитих"...

Шабатурка негайно вислав на допомогу сотню повстанців і чоловіка сорок „запасу", давши їм два кулемети і тисяч дві набоїв. Наскільки вісти від отаманші були добрі, настільки від Мухобоя були лихі. Негайно послали посланця до отаманші, а самі „на всякий випадок" виставили за селом заставу з десяти чоловіка, при одному кулеметі.

Над вечір отаманша сповістила, що „хоч Хвастів ще не здався, але справа стоїть так добре", що вона може виїхати на Мотовилівку і „дати доброго прочухана". Через годину вона приїхала сама.

— Чого носи поспускали? — весело гукнула до нас, не злізаючи з коня. — А ну-но за діло!...

Бадьорість і рішучість проявлялась в кожнім рухови її тіла. Я як зачарований дивився на неї і не міг надивитися. Вона дійсно була якась особлива. Перший раз мені трапилось бачити вояка-жінку. Пан-

ночки Марійки, яка вчора грала сантіментальний російський вальс, наче й не було. Була лише отаманша селянських повстанців, які тепер зарвалися з двома своїми ворогами не на життя, а на смерть.

— Дайте мені пару козаків! — сказала вона до Шабатурки.

Взявши з собою двох козаків, вона підтюпцем поїхала на Мотовилівку. Але не пройшло з чверть години, як повернулася назад і ще за ворітьми крикнула:

— Мухобоя вбито. Білі коло самого села. Беріться за зброю. Треба затримати не тільки ворогів, але й своїх, що втікають... Ви, Шабатурко, беріть зі собою півсотні козаків і постарайтеся затримати їх на якийсь час за селом, а потім я вам скажу, що робити. Яж з другою півсотнею залишусь тут і буду чекати. Ви, — звернулась до мене, — забірайте під свою команду „запас" і пошліть його на село за боронами, які повкидаєте до гори зубами в ті калюжі, що в Мотовилівському коловороті.

Годин півтора змагався Шабатурка з білими, не пускаючи їх ні на оден крок вперед. Коли все було готове, раптом кинувся втікати в село. Білі слідом за ними пустили кінноту. Здавалося, що не більш як через дві - три хвилини ми всі накладем головами під її шаблями, але сталося инакше. Кіннота з усього розгону вскочила в калюжі і зараз-же сіла на гострих зубах борін. І в той час, як серед білих виникло замішання, отаманша кинулась на них з боку і зачала нещадне нищення. Кулемети наші аж заливалися, клекотіли і сікли на капусту ворогів. Козаки, які ранійш втікали, тепер повернулися назад і перейшли в наступ.

Перемога над білими була очевидною. Про це свідчили гори кінських і осетинських трупів у колюмнах, які завязли на боронах і не могли втікти назад. Коли тут в повітрі почулося характерне джеркотання і над селом стали рватися шрапнелі. На вулицях знявся крик поранених повстанців і галас переляканих мешканців.

— Червоні йдуть! Червоні йдуть! — кричали на подвірях люде.

З боку Хвастова не переставали стріляти з гармат по селу. Свідчило це, що червоні дійсно були вже недалеко.

Нарешті прибули перші втікачі з хвастівського фронту, які розповіли, що як тільки отаманша виїхала в бік Мотовилівки, то червоні зараз-же розпочали протинаступ, перервали фронт, забрали багато наших до полону враз з обома гарматами і тепер йдуть просто сюди. Отаманша тільки руками розвела від такої несподіванки. Зупинила коня і замислилась:

— Що ви скажете? — звернулась з запитанням.

— Скажу, що треба негайно відступати.

— Я теж такої думки, що перемогу прийдеться ворогам залишити...

І тут-же прикликала до себе козака і послала його в сотні передати, що як тільки стемніє, так зараз-же починати помалу відступати по тих самих дорогах, по яких ішли сюди і зібратися всім у Велико-Половецькім лісі, на старім місці. — Додам з тим, передайте, — казала вона, — щоб відступали тихо, не роблючи зайвого гармидеру, бо я залишаюсь тут, заки не відступлять!...

IX.

Сонце зайшло. На нас не переставали налягати з одного боку червоні, а з другого білі. Як з того, так і з другого боку почали стріляти з гармат, а наші, поки-що відстрілювались з кулеметів. Набоїв не вистачало і темряви ждали, як Бога з неба.

Нарешті стало темніти. Отаманша злізла з коня і сказала:

— Тепер можна відпочити троха.

Ніхто не сказав нічого. Всі мовчали і слухали, як бухкали гармати і торкотіли кулемети. Хвилинами стрілянина стихала і тоді було чутно, як торохкотіли наші вози й проходили люде.

Прийшов Шабатурка і запитався отаманші:

— А як буде з канцелярією? Червоні вже під самим селом...

— Спаліть її... — сказала отаманша. — Всьому свій кінець...

Кулемети торохкотіли все близче й близче. Здавалося, що стріляють в самому селі. Шабатурка похапцем забрав на оберемок всі папери і побіг на кухню палити їх. Писарчуки штабу, між якими був і червононосий писар суду, збилися як овечки в оден куток кімнати і трівожно переглядалися поміж собою.

Раптом двері в кімнату відчинилися і на порозі став дід Семен. Якимсь чужим, несвоїм, переляканим голосом він сказав:

— Пан Найда втікли. Виломали двері і втікли до комуністів...

— Коли втік? — спиталася отаманша.

— Лише тільки... тільки що...

— А ви, діду, чого гляділи?

— Його глядів, але він збив мене з ніг, вискочив у двері і побіг прямо до червоних.

— А як-же ви знаєте, що він до них пішов?

— Мені так здається?... Тікаймо скорше...

Отаманша вирівнялась і якось неприродно засміялася:

— Тікати?! Від кого?! Куди?! Чого?!

— Я не знаю! — сказав дід Семен.

Ввійшов Шабатурка.

— Що тут таке? — спитався.

— Найда втік — відповів хтось. — До червоних пішов...

— Ну, коли так, то я не сиджу тут ні одної хвилини... Йду... Хто зі мною?...

Всі писарчуки мовчазною охотою кинулись за ним у двері.

В кімнаті залишилися отаманша, два вартові козаки, дід Семен і я.

— А ви чому не втікаєте? — звернулась до мене отаманша. — Не дивіться на мене. Я піду звідси останньою.

В той час за вікном хтось вистрілив. Куля розбила шибку і лице отаманші облилося кровю. Вересзнула диким голосом і, махнувши в гору руками, як сніп упала на підлогу.

— Не втікайте! — крикнув я. — Як гинути, так всім разом! Погасіть світло!

Дід кинувся гасити світло, а козаки взяли на поготову рушниці. Пройшла хвилина, друга й третя, але на дворі крім звичайної кулеметної стрілянини нічо не було чутно. Знову засвітили світло. Я і дід Семен нахилилися над отаманшою. Куля поцілила в самісеньке ліве око, те синє чудове око, яке так вміло хутко й розумно позирати з під чола й спалювати певними вогниками майбутнього щастя. Праве око непорушним шклянним поглядом дивилося в стелю, наче бачило там щось надзвичайне, страшне й невидане.

Дід Семен плазував навколішки навколо трупа отаманші і голосив:

— Бідна моя донечко! Пані моя кохана, за щож тебе так!...

Брав своїми грубими, незграбними руками її малесенькі ручки з рядами мозолів на долоні і, обливаючись сльозами, цілував їх і цілував.

В кімнату вбіг Шабатурка. Відчинив двері і закричав:

— Наші погнали червоних! Найда командує — і вже отаманом проголо...

Глянув і завмер.

— Боже! Що сталось?! — промовив ледви чутним голосом.

Дід Семен підвів заплакане лице в гору і показав рукою на вікно:

— Бачите? Утік... Убив... Отаманом зробився.. Юда... Прод... Собака...

З трупом отаманші на возі, знайомою дорогою поверталися на „старе місце“, до Велико-Половецького лісу. Крім діда Семена, мене і двох вартових козаків, їхав і Шабатурка, який вже ні за що не хотів лишитися там. Ми відступали не останніми, бо за нами залишився Найда і його прибічники, хоч ніхто з нас не знав, чи повернувся він до „старого місця?...“

Коло півночі ми вже були у Великім Половецькім, але не зупиняючись ні на одну хаилину, поїхали просто до того лісу, куди ходили вчора „взнавати настрій“.

Вже під самим лісом нас затримали наші стежі.

— Що везете? — спитався оден козак. — Може хліб?...

— О, ні! Тисячу раз дорожче від хліба! — відповів дід Семен крізь сльози.

— Що таке?! — спитав зацікавлено козак і приступив до воза. — Хтось лежить?

— Отаманша вбита лежить, он хто! — сказав Шабатурка, — Найда втік з арешту і вбив її через вікно в помешканню штабу...

— Отаманшу вбито?!.... Отаманшу, — кажете? Боже, деж Твоя правда?!.. — зойком вирвалося з козацьких грудей.

Звістка, що вбито отаманшу, в одну мить громовою блискавкою облетіла весь повстанчий табор. Голоси жалю і тяжкі проклони наповнили ліс і поле навколо, здавалося, збудили саму темряву глухої осінної ночі.

X.

Віз з трупом отаманші козаки перенесли на руках і поставили серед табору. Весь повстанчий табор збився навкола воза. Всі хотіли в останній раз надивитися на свою отаманшу, але залите кровю лице жахало їх і викликало безмежний гнів на злочинця.

— Помсти!... Помсти!... Страшної помсти!... — лунало в лісі.

— Кари!... Кари!... жорстокої кари!... — гуло в полі.

Всі бігали, хвилювалися, клопоталися і з роспачем зупинялися друг перед другом, запитуючи:

— Що робити?... Що робити?...

Шабатурка виліз на пеньок і закричав:

— Товариство! Що сталося, того не вернути! Зараз-же нехай хтонебудь поїде в село і зробить труну, а ми тут, поки-що порадимося, що робити далі? На мою думку ми повинні розійтися по домах!..

— Ніколи!... Ніколи!... — закричали одні.

— Помститись треба!... — загукали другі.

— Тоді, товириство, ми мусимо вибрати собі отамана! — став далі казати Шабатурка. — Повинні

підрахувати свої сили, дати їм якийсь лад і виробити, намітити свої дороги.

— Найперше діло — помста! — крикнув дід Семен. — А потім будемо бачити, що робити...

— Навіть длятого, щоб помститись, ми не можемо йти такою ватагою, як тепер — промовив Шабатурка. — Треба влади і порядку, чи згодні з цим?

— А тож як?... Та згодні!... Згодні!... — як оден чоловік, озвався весь табор.

— Шабатурка отаманом!... Хай веде нас!... — сказав дід Семен.

— Слава Шабатурці! Хай буде отаманом!... Хай управляє!... — закричав весь табор, обіймаючи Шабатурку тісним колом. Шабатурка стояв і мовчав, а гомін коло його все зростав, все збільшувався. Більш нетерплячі смикали його за поли і казали: — Чомуж не говориш нічого?...

— Я думаю, — сказав нарешті Шабатурка, — що нам треба вибрати тимчасову раду з трьох душ, а потім вже вибиремо отамана... Брати на себе отаманування я не смію... Треба людини сильної, а я слабкий...

— Не час тепер говорити, хто з нас слабий, а хто сильний... Ми всі сильні, а ви отаман наш!... — сказав дід Семен і, слідом за ним, закричав весь табор:

— Отаман наш!... отаман наш!... — Годі балакати!...

Шабатурка вклонився і, не злізаючи з пенька, промовив:

— Так слухайте! Наказую вам зараз-же перечистити зброю, перелічити набої і поділити їх між собою так, щоб всі мали по рівній мірі. На похорони отаманші приходьте з рушницями і з четвертою частиною своїх набоїв. Поховаєм отаманшу як слід, з вистрілами... Після похорону обід, а по обіді з рештою набоїв будем знати, що робити... Злочинець від нас не втіче...

Повстанчий табор, як хвилі, став розходитись і через півгодини весь ліс засвітивсь червоним полумінням величезних огнищ, які палахкотіли наче вістительні каганці в печерах добрих гномів.

XI.

На світанку привезли велику дубову труну і прийшов старий піп. З села йшло багато народу, але навколо лісу виставлено варту і вона в ліс нікого не пускала. Дід Семен спочатку загрів води і обмив нею закрівавлене лице і змозолені руки отаманші. Знайшов чисгеньку білу хусточку і завязав нею страшну смертельну рану, а потім поклав її в труну і засвітив коло неї чотири великі церковні свічки. Тим часом на узлісі викопано глибоку яму. Туди став сходитись народ з села.

Старий піп славним, байдужим голосом відправив „великий похорон“ і тоді, при жалібнім співі „Святий Боже“, труну взяли на руки і понесли до ями.

Коло ями зупинилися і допустили всіх, хто тільки хотів попрощатися з отаманшою.

— Бідна дівчина! — хлипали сільскі баби. — Загинула так нагле...

Сонце було на небі, як труну забили цвяхами й опустили в яму. Голосним і безутішним риданням розлилося по сірих стернях жалібне „вічная память“... і в той час, заглушуючи жалібний спів, озвалися рушниці, що аж дерева задріжали в лісі. Дванайцять раз Шабатурка робив знак рукою і дванайцять раз обзивалися рушниці і дріжали дерева.

Через годину виросла висока чорна могила, а на ній поставлено соснового хреста з написом Шабатурки: „Тут спить донька України Марійка Соколовська, родом з с. Горбулева, Радомиськ. повіту (на Київщині). Боролась за право. Загинула від руки зрадника 6. листопада 1919 року. Прохожий, схили голову перед її завчасною могилою!“...

Помалу, з низько - похиленими головами відходили від могили зажурені повстанці, а в очах їх крізь сльози блискали страшні вогники непереможного бажання боротися без кінця й краю. Кожна риса їх лиця безмовно говорила про те, що почували їх серця і що діялося в їх затьмарених душах.

Після обіду „на скору руку“, повстанці вистроїлись рядами й вирушили в бік Хвастова. Перед ними їхав на коні отаманші Шабатурка. Побачивши мене, він підїхав і сказав:

— Ви йдіть собі... Щасливої вам дороги, а мені однако... Годі думати про спокій... вклонився і повернув назад на дорогу. Коли вони всі вїхали в село, я повернувся назад до ліса, де блукав до самої ночі..

XII.

. . . .
. . . .
. . . .
. . . . і четверта осінь Революції не дала мені бажаного... Ще й досі ходжу, як зачарований, полями і лісами і, прислухаючись до осіннього шуму золотих гаїв, марю минулим і злотокосою панною з синіми очами...

Вічная їй память!

1920 року. 7. вересня. м. Товмач, (Галичина).

МІЖ „СВОЇМИ“

(Із записної книжки).

Сонце зробилося червоно-крівавим і стало ховатися за опальово-сизі хмари, які нагадували собою хребет казкових гір. В полях було млосно й душно. Пахнуло терпким духом спілого кукілю і чеберцю. В густих, темно-синіх просах підподьомкали перепілки, а між кущами придорожніх будяків стрікотали коники-стрибунці. Я йшов польовою, мягкою, як пухова подушка, доріжкою і не дуже-то поспішався. Було надзвичайно приємно почувати в своїй, стомленій міськими трівогами душі, отой мелянхолійний спокій і утому, що обгортала простори рідних піль. Не хотілося навіть і думати про те, що десь хтось шаліє в боротьбі за кусок насущного і навіжено руйнує спокій знесилених. Не хотілося згадувати за тих, що первородство духа свого проміняли за сочевичну юшку, за задоволення вимог свого ненажерливого шлунку... Життя людське ще чекає свого пророка, який мусить таки прийти колись і високими поривами духа знищити нікчемні жадання черева. Властиво так думаю я, а инші — зовсім инакше...

Не даремнож сучасний поет співає:

„Чорний ворон замисливсь.
Чорний ворон задумавсь. —
Очі виклював Бог зна кому!“...

Я глибоко відчуваю траґічний тон сього „Бог зна кому!“... — иншіж не тільки що не відчувають,

але називають се „хутуризмом“... Бог з ними! Мені так приємно, що вдалося втекти від них. Хоч про себе я менше всього думаю, але вони мені так остогидли... Тепер я можу сказати лише одно: „Мій друже, я красу люблю!“...

...Соняшна корона пурпурила захід і мені здавалося, що то мої відчування так розлилися по всьому обрію і закрили собою примарливість Голготи вселюдських страждань. Здавалося, що досить буде впасти сій пурпурній заслоні, як враз зявиться ґігантський хрест споконвічного розпинання, на якому тіняється в смертельній агонії душа самого прийдешнього.

Йдучи з великого міста через польові межі й обміжки, мені хотілося вірити, що вертаюся до ґрунту, де панує спокій і радість праці.

Після столиці, після камяниць і задушливих вулиць так хотілося прийти до народнього Єрусалиму й побачити Сіон української самостійности. Озираючись навколо себе, скрізь і всюди бачив старі й нові могили, які свідчили про довгу й запеклу боротьбу за волю. Кожна така могила поляглих за свою правду викликала в моїй голові цілий рій думок і хотілося кланятися їм і молитись до них...

Під незнайомим селом стояла стара „фіґура“ з ґіпсовим розпятіям Ісуса. Темно-сіра порохнеча густо вкрила терновий вінок і страдницьке семітське чоло Розпятого за нас і мені зробилося жаль Його. — За кого Ти розпинався, Ісусе? — подумав я. І в той-же час подивився на пурпурний захід, за яким відчувалася примарливість ґіґантського хреста споконвічного розпинання...

Відкинувши всякі думки, з одним чуттям краси в душі, я став на коліна і зашептав: — „Очі виклював Бог зна кому... Бог зна кому... Бог зна кому“...

Така чудна була моя молитва! Як би так хтось бачив мене в той час, то, напевне, сердечно насміявся б!.. Але в полях було мертво, а до села більше верстви. І я молився стільки, скільки прагнула моя душа, а потім встав, поправив на плечах свій мішок й подався до села.

*　*　*

С. Агатівка Житомирського повіту. Мущин 1740. Женщин 1920" — прочитав я в коловороті. — Виходить так, що мушу тут заночувати! — подумав я про себе. Хотів іти далі, але в той час зза тину висунувся якийсь чоловік і крикнув:

— Пастой: Що ти таке?

Я зупинився і став чекати.

Чоловік помалу переліз через тин, потім витягнув з буряну рушницю і свиснув. На його свист вискочило з конопель ще двох і вони всі три разом підійшли до мене. Одягнені в широкі полотняні штани і такіж сорочки, в соломяних капелюхах і шкіряних постолах — вони нагадували собою звичайних косарів на сіножаті, але рушниці в їх руках свідчили про щось инше.

— Куди йдеш? — спитався той, що зупинив мене.

Я щиро відповів йому.

— А посвідчення маєш? — спиталися другі два.

Я показав усе, що було в мене писаного на папері.

Дядьки по черзі переглядали мої папери, придивлялися до печаток, пробували міць паперу руками, а потім, як видно, цілком задовольнилися й сказали:

— Так, значиться, ви наш?

— Цілком, — відповів я.

— Тут ще є написано, щоб вам „всяково допомагати", але не сказано, як саме? — сказав оден дядько, тримаючи в руках моє посвідчення.

— Як схочете й як зможете! Зараз мені треба тільки десь переночувати! — промовив я.

— Се можна! — сказав той, що зупинив мене. — А якщо вам завтра буде потрібна підвода, то ми дамо. А тепер ходім до нас вечеряти... Може щей з отаманом поговорите трохи, як що він вільний...

Дядьки позакладали свої рушниці на плечі й полізли назад у коноплі, а коло мене залишився лише той, що зупинив мене. — Ходім! — сказав він до мене, голосно зітхнувши. Але не пройшовши двайцяти кроків, мусіли зупинитися. Нас перестрів високий, кремезний, засмалений сонцем чоловяга, який відріжнявся від мого провожатого-дядька не тільки своїм зухвалим виглядом, але й одежою. Він був одягнутий в широкі сині шаравари, такуж чумарку, сіру шапку з червоним

рукавцем і жовті чоботи. Коло пояса висіла крива шабля, за держало якої він тримався обома руками. Похитуючись на ногах то на ліво, то на право, він гукнув до мого провожатого:

— Кого ведеш, Мацапуро?

— Не турбуйся, Броневиче! Свого веду! — відповів провожатий.

— Який же він свій, коли в нього ніс жидівський?.. Давай його сюди, так я трошки шаблю погострю! — не втихомирювався незнайомий.

— Слухай-но, Броневиче! — Не говори чорт зна чого! Чоловік зовсім наш і я його до отамана веду — умовляв мій провожатий.

— Мовчи, дурню! — крикнув Броневик. — Сам бачу, що не Жид, а тільки пожартувати думав!.. Веди його краще до мене, бо отаман сидить тепер в своєї любої вчительки...

* * *

В хаті, куди мене привів провожатий, господарював Броневик. Рішучим, не знаючим лагідности голосом, він давав свої розпорядження. Чотири його товариші, в тім числі і мій провожатий дядько, метушливо запобігали перед ним. Як видно, то він серед них користувався великою пошаною, бо навіть і жвава молодичка, що поралась коло печі, була до нього не байдужа. Правда, вона сют-тут позирала своїми карими очима й на мене, але, напевне, її більше цікавила моя міська одежа, ніж я сам.

Скоро молодичка прибрала на столі, як враз зявилася пляшка самогону й добра закуска. Вся компанія розсілася за столом і стала частуватися. Частували й мене, та ще й так щиро, що годі було відмовитися. Пили самогон, їли печену курку з паляницею, розмовляли й сперечалися.

— Не був би я Броневиком, щоб ще не закінчив жидівської сотні! — говорив Броневик. — Вже маю цілих девятьдесять. Всього десять штук не хватає до сотні. Сьогодня, як сказав отаманови, що мушу закінчити жидівську сотню, то він аж у гору підскочив від злости. Розкричався, що начеб то я гублю всю його справу... А сказати по правді, то не я його гублю,

а він сам себе губить... Звязався з якоюсь учителькою, а вона йому день і ніч товче: „Не бий Жидів, бо й вони люде!“... Щоб ти пропала разом з своїми Жидами!..

— А так, так! — потакували його товариші. — Наш отаман, коли не бабій, так справжній Жид!

— Тихо! — сказав Броневик. — Ось чужий чоловік може подумати, що в нас немає ніякої дисціпліни!.. Давайте, краще, заспіваємо трохи. Заводь, Оксанко!

Молодичка підійшла до самого столу, всміхнулася ніяково, а потім взялася руками за кінчик свого фартуха і сумно-мельодійним голосом затягнула:

„Ой, одна я, одна,
Як билинонька в полі“...

Скрипучі голоси підхопили:

„Та не дав мені Бог,
Ані щастя, ні долі“...

Так чудово почата пісня, однаково, вже на другому куплеті мусіла припинитися. Якось ніяково співав Броневик і не дуже то охоче підтягали його товариші. Сумна й глибока мельодія була надто важка для них. Їх запекле в боротьбі серце потрібувало різкого, коротокого, стислого ритму, в такт якого можна булоб ударити кулаком по столу, щоб аж чарки забрязчали.

Припинивши спів, Броневик звернувся до мене:

— Може би ви щось заспівали нам?

Чарка обійшла навколо столу і я почав:

„Не пора, не пора, не пора“...

Броневик і його товариші радісно блиснули очима й стали завзято підтягати. Коли скінчили, то Броневик вирік:

— Це товариші, настоящая галичанськая пісня!.. Так всі Галичанці співають...

— Слава Галичанцям!..

— Слава!.. — закричали його товариші.

— А ви звідки самі, що вам так подобаються Галичане? — спитався я Броневика.

— Я сам з кремянецького повіту.

— А давно ви тут?

— Вже давненько. З того часу, як почалась війна.

— Щож ви втікали, чи що?

— Егеж...

В той час молодичка поставила на стіл миску гарячих вареників з сиром; чарка знов закружляла. Броневик пив чарку за чаркою і хитро підморгував до мене:

— Бачите, як я поживаю собі! Навіть молодичку маю! Гарна вона, правда?

— Чудова! — згоджувався я. — Як-же ви її привабили до себе?..

— Хе-хе-хе!.. — сміявся він. — Тут недалечко я ще й другу коханку маю. Та навіть ліпша цеї. Та ще дівчина, а ця вже молодиця... Чоловіка її десь на війні вбили...

— А скажіть мені, через що ви так не любите Жидів? спитався я його.

Він тільки рукою махнув і, повернувшись до своїх товаришів, гукнув:

— А тепер музику! Погуляємо ще! Ого го-го!..

Мій провожатий-дядько, в білих штанах і сорочці, зірвався з місця як сполоханий гусак і, діставши зза великого дерев'яного образа тамбовську гармонію, вискочив на середину хати.

— Грай! — крикнув Броневик.

Дядько троха поклацав клявішами й „зашкварив“ гопака. Броневик схопив молодичку й скажено закрутився по хаті. Вистукуючи закаблуками, що аж земля гула, він безупинно приспівував одно й те саме: — „Грай музика, бо ти звик!.. Грай музика, бо ти звик!“. Молодичка крутилась як пава. Її високі, пишні груди схвильовано підносили в гору красно вишиту сорочку а коралеві губки задовольнено й загадково всміхалися.

В той час, як Броневик став гайсати навприсядки, на селі задзвонено „на ґвавт“.

На мить у хаті запанувала тиша і було чутно, як тужно вили дзвони.

— Йдіть та розвідайтесь! — промовив нарешті Броневик до своїх товаришів.

Але ще ніхто не встиг підвестися з місця, як за вікном почувся голос:

— Збірайтеся! Большевики близько!

Схопився Броневик, а за ним і його товариші. Позабирали свої рушниці і, не прощаючись, побігли з хати.

Вже на ходу Броневик на хвилину затримався коло мене:

— Бери Оксану, та йди з нею в комору... Ми вернемся зараз-же, як тільки проженемо їх... Все село з нами... Якось справимся...

Коли він вийшов з хати, то молодичка погасила світло і злякано притислася до мене:

— Ходім до комори! — шепнула вона. — Ходім-же!..

* * *

В коморі було темно і тихо. Крізь маленьку дірочку в стіні скупенько пробивалося місяшне сяйво. Оксана взяла мене за рукав і потягла в куток. Там лежала ціла куча прядива, на яке вона й поклалася. Якийсь час я ще пручався, але Оксана так цупко трималася за мене, що я мусів скоритися й лягти поруч неї.

Міцно притиснувшись одно до одного, ми лежали й слухали, як десь далеко бухкали з рушниць і як торохкотіли з кулеметів. Було чудно лежати поруч незнайомої жінки в якійсь коморі, але ніч, і взагалі вся ця обстанова була така особлива її незвикла... Встати з кучі пахучого прядива, залишити самотою переляканy жінку я не міг через те, що не знав, що саме чекає мене за порогом цеї хати?..

Відчуваючи коло себе гнучке й тепле тіло Оксани, мені згадувались далекі зелені весни, коли так буяла молода кров і коли так хотілося чогось трівожного й особливого...

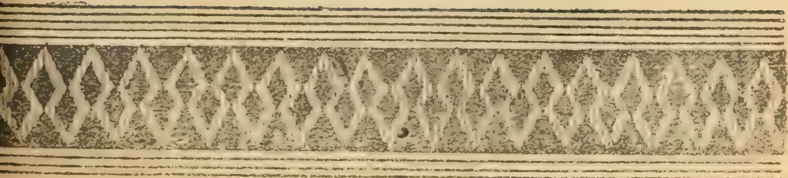
Не можу гаразд пригадати, як саме сталося так, що я прокинувся вранці на теплих персах Оксани...

Не вийшов, а бігом вибіг з комори. Аж за селом зупинився передихнути трохи. Голова боліла від випитого вчора самогону, а на душі було так важко... Пригадав, що забув там навіть свій мішок з хлібом, але

вертатися назад не хотілося. В селі було тихо, як у могилі, тільки де-не-де гавкали собаки. Ні Броневика, ні його товаришів не було видно. Також не було видно когось такого, кого можна булоб прийняти за большевиків. Йти можна було цілком вільно, хоч і не знати куди. На сході небо краялось близькими соняшними проміннями. На полях димився ранковий туман і підподьомкала перепілка в просі.

В голові було пусто. Ні одна думка не ворушила стомленого мозку. Тільки в глибинах душі ворушилося якесь велике й болюче почування... Йдучи поуз „фігури" і побачивши гіпсове розпяття Ісуса, я зупинився й пригадав своє вчорашнє — „за кого Ти розпинався, Ісусе?!" —

І справді???!!!

„ВСЯЧЕСКАЯ СВОЛОЧЬ!“...

(З весняної хроніки 1918 року).

У Київі відбувався з'їзд хліборобів-землевласників, а під Київом, між старими вербами на березі Дніпра злякано кричали ворони... На Софійській площі журливо відбував свою скучну повинність залізний Богдан і, тикаючи в бік Москви своєю залізною булавою, думав гетьманську думу: „Щож, проголошувались тут „універсали“, так чомуж не проголошуватись й „грамотам?“...

...І „грамота“ була проголошена...

Гаразд почували себе панове офіцери московської армії з українськими значками на кашкетах. Вони цілими юрбами тинялися по вулицях міста і гострили зуби на „большевицкую Центральную Раду“... А становище бідолашної Центральної Ради, як кажуть Житомиряне, було „гірше губернаторського“... Щеб пак! Подумайте тільки: що так вас весь час лаяли „буржуєм“, а потім взяли, отак з доброго дива назвали „большевиком?!..... Я думаю, що ви тоді не тільки за плечі січових стрільців заховалисяб, але аж до „Франсуа“ в окрему кімнату запакувалисяб...

Отож, як було проголошено „грамоту“, то деякі мудрі політики з Центральної Ради так і зробили. — Як видно, то інакше нічого було робити...

Трохи инакше почував себе дядько Антін, що служив сторожем при редакції газети „Селянська Доля“. Був він справжній селянин і справжній розум мав. Замість того, щоб хвилюватись за земельку, він цілими годинами просиджував у редакційній прийомній і лічив

на своїх пальцяхс, кільки саме тисяч десятин має „хлібороб“ Терещенко та „хлібороб“ Кочубей?.. На його думку виходило так, що раз вже відокремились від царства московського, так можна відокремитись і від гетьманства хліборобського й утворити свою власну селянську республіку. — Бідний! Щоб то він ще міг порадити, як би так знав історію Риму!..

Треба було бачити його священне обурення, коли в помешкання редакції „Селянська Доля“ вломилися „ґаліфе“ і стали здіймати гармідер!.. Спершу всього вони поперевертали все в столах співробітників, а потім урочисто засіли за редакторським столом і випили за „єдіную і нєдєлімую“, після чого помешкання редакції вважалося реквізованим, а ґазета припиненою.

— „Ач, які жандари! — бубнів сам до себе Антін. — Українські національні значки носять, а за „єдіную і нєдєлімую“ чарку пють!.. Хоч би вже дізнатись, що воно за люде такі, так може лекше на серці сталоб!“...

„Ґаліфе“ пили принесену з собою горілку і на бідолашного Антона не звертали ніякої уваги. А Антін сидів і придумував, як би так підсунутись до них ближче, щоб довідатися, чого вони прийшли сюди? Довго думав свої думи, а далі встав і рішучо підійшов до них.

Побачивши його в дверях, півпяні „ґаліфе“ закричали:

— Ти что єто без доклада лєзєш? Кто ти такой?

— Я... той... сторож редакції...

— Іш какой сторож нашолся! А гдє лідахтор і сіклітарь?

— Вони в такий час не ходять!.. Ніч же тепер...

— Ну, канєшно, что для вас тєпєріча настаящая ноченька... Тєто нам пайнятно, а вот ти чево сюда влєз?!..

— Та... я... з докладом.

— Ну, гаварі!

— Якщо дозволите, так у мене пять пляшок самогоночки... Позавчора з села привіз... Гарна самогоночка...

— А, вот как! Ми должни ліквізіровать!

— Ні, ви її не зареквізуєте, бо не знайдете! Справа в тому, що я її заховав в таке місце, що й сам

чорт не знайде. Але для вас, як для гостей і добрих людей я *охоче* принесу сам при виконанню одної умови.

— Какой такой умови?

— Коли ви мені дасте слово чести, що заберетеся звідси і заприсягнетеся, що ви дійсні Українці.

— Харашо. Ми тєто можем.

— Так згода, значить?

— Тащі самогон і дєло.

Через деякий час повернувся Антін і приніс свій самогон. Окрім того він роздобув ковбаси і огірків. „Ґаліфе" повеселійшали і подобрійшали. Пили повними шклянками і говорили: „Ми разі настаящімі хахламі бить не можем? Вот моглі крічать „слава", „хай жівє" і прочія разності?!..

Антін чаркував разом з ними, але з його голови ніяк не зникала думка випитати в них, що вони за люде і що мають робити далі? Подумавши трохи, він сказав:

— А знаєте що! Таж ви мені ще й досі не заприсяглися, що ви справжні Українці!

— А разі єтаво і так нє відать, что лі?! Посмотрі толькі на картуз і січас увідіш, что єто такоє!

— Та у вас той... значок український, але ви самі що таке? Москалики якійсь, не що инше...

— Ну, а ти разі нє бивал в Москвє? Вот тєто ґород. Однєх церков сорок сороков. А что єто Кієв, єта дрянь? Тут дєвкі в баню нє ходят, а там ого!..

— То Москва, а це Київ. Навчіться шанувати того, що вас годує, — сказав Антін.

— Ну, нєт! Чтоби прісягу дєлать на настаящаво хахла, так нужно бить настаящім дураком! В нас єсть матушка Волга, а на Волґє утьос і всьо такоє прочєє... Ех, пой і вєсєлісь, када время настало!..

Антін був на підпитку. Розмахуючи руками, він щось говорив: „Ага! Так ви республіки не визнаєте?! Так ви, значиться, буржуаза і контр..."

Закінчити йому не вдалося, бо десять цупких рук потяглося до нього і схопили його...

— Я ще вам віддячу колись! — встиг крикнути він.

Глухі важкі удари кулаків наповнили помешкання редакції „Селянська Доля"...

* * *

Через тиждень коло „Охоронного Відділу“, де була редакція „Селянської Долі“, блукала якась сільська молодиця і шукала свого чоловіка, який служив сторожем редакції. Скрізь ходила, питала, шукала, але його й слід пропав...

Безнадійно пішла до святої Софії помолитися. На площі, проти залізного Богдана, зупинилася. Довго дивилася на його баського коня і залізну шапку, а потім промовила:

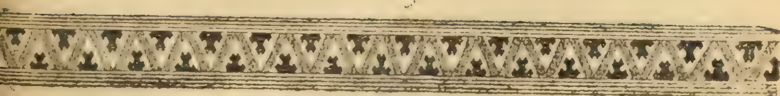
— Ще й цей залізний бовван тут стоїть...

Не скінчила. Сіла на пішеход і заплакаиа.

Поуз неї проходили „ґаліфе“ і незадоволено говорили:

— Всяческая сволочь проходу нє дайот!..

1918 року, 10 травня.
м. Київ.

ПРИБЛУДНА КІТКА.

(Різдвяне оповідання).

Настав Свят-вечір, а в мене холодно й голодно. Мороз і загальна руїна зробили Велике Місто майже мертвим... Я сидів самотно в своїй понурій кімнаті і згадував своє село. — Тепер там напевно лунало врочисте:

„Видить Бог, видить Творець
За що мир погибає..."

Декілька літ тому назад, коли цей вечір мені приходилося проводити під „рідною стріхою", я від всієї душі сміявся над традиційною вечерою з обовязковою солодкою кутьою і солоною рибою, але тепер?.. Бачите, тепер я пишу войовничі вірші про волю і мені ніяково признаватися, що кусок такої риби значно поправив би мій „мерехлюндний" настрій...

Мої думки нагло порушились. За дверима щось шкрябалося. Спочатку несміливо й злодійкувато, а потім уперто й настирливо. — Ну, — подумав я про себе, — не инакше як різдвяний дід...

Відчинив двері:

— Прошу! — сказав.

В кімнату вбігла чорна, з білим черевом, кітка і стала лащитись коло моїх ніг.

— Звідки вона взялася? — спало мені на думку.

Звірят я взагалі люблю, але після мого знайомства з оповіданнями Едгара По — став відчувати якийсь містичний жах перед чорними котами. Отже,

не дивлячись на всю свою любов до звірят, я вирішив викинути цю приблудну кітку назад за двері Але тільки-що взявся за клямку, як двері самі прочинилися і на порозі стала якась мацапура.

— Починається... — майнула в моїй голові різдвяна думка і — чого доброго вся світова нечисть сюди злізеться...

Мацапура мовчки втислася в хату, шпурнула на підлогу два величезні клунки і стала роздягатися. Скинувши башлика, вона повернулась до мене лицем і простягла обидві руки:

— Ну, давай, привітаємся!

Лише тепер я взнав свого давнього друга й товариша Миколу Недоленка, спільно з яким прокладали колись дороги до „кращого життя“ і мріяли „яскравим прийдешнім“...

Коли вибухла революція і розпочалась організація селянства, він повернувсь на село, звідки погрожував „здивувати всесвіт“ якимсь надзвичайним вибриком, а я вперто тримався міського каміння і „прокладав дороги“...

Отже, чи варто щось говорити про те, як зрадів ним?.. Тим більша була моя радість, коли він розвязав свої клунки і на столі зявилися два білі книші, дві ковбаси, чималий шматок присмаженої риби і пляшка чогось рижого.

— По старому сільському звичаю я прибув до тебе з вечерею... — всміхнувся він до мене.

— Чи варто було? — відповів я питанням.

Він тільки руками розвів:

— От комік!.. Сто верстов гнав по снігу коні, а він питає чорт знає що!.. Скажи, краще, як живеш і що поробляєш?..

— Потроху революцією займаюся...

— Гм... а той... не боїшся?..

— Чого?

— Не всі тепер насміляються...

В той час на стіл вистрибнула приблудна кітка, якої я не встиг викинути, і, нюхаючи повітря, одчайно замявчала.

Микола відсахнувся від стола:

— Що за кітка така?.. Сказилася вона, чи що?!..

— Не знаю! — сказав я. — Це якась приблудна, тільки-що влізла в кімнату.

Тим часом кітка сміливо вчепилася зубами в одну ковбасу і потягла її до себе. Микола, вже не лякаючись, метнувся до стола і луснув її по голові долонею. Кітка незадоволено фиркнула і зникла під столом.

Обмінявшись деякими незначними фразами, помалу розговорилися взагалі про справи. Виявилося, що Микола не знав, що я ще й досі в місті, а листуватися нам не було змоги через бездіяльність почти. Випадково він дістав мою адресу і, гаразд знаючи сучасні міські вжитки, вирішив приїхати і забрати мене до себе на село. Він захоплено говорив:

— Хліб і до хліба матимеш. Сидітимеш і працюватимеш. Забери з собою самі необхідні річі, а про решту не турбуйся. Там я такого наговорив про тебе своїм рідним, що вони вже ждуть і не діждуться...

Враз погасла електрика. Я став шукати сірничків, щоб засвітити свічку і спіткнувся на кітку. Бідна так замявчала, що аж моторошно стало!..

— Чорт би її взяв, чого вона лізе під ноги!? — скрикнув я з серцем.

— Не лайся! — зимно зауважив Микола. — Краще світи скорше, а то мене сучасна міська темрява просто жахає. На селі хоч і не дуже-то ясно, так бодай дихається вільнійше...

Я нарешті знайшов сірники і засвітив свічку. Лице Миколи було бліде, а очі байдуже дивилися на вогонь.

— Що з тобою? — спитався я його.

Він тільки зітхнув і не сказав нічого. Я, теж мовчки витяг з етажерки здоровенну пачку „Відродження“ і став розпалювати в грубці. Дебелий папір цеї одчайдушної ґазети горів чудово. Микола завзято став допомогати мені готувати вечерю. Через півгодини по кімнаті розходився аромат розігрітої ковбаси, а ми самі випили по чарці отого рижого.

— Біда! Скрізь біда! — говорив Микола. — Якщо так далі буде, то люде ревом заревуть. Мусить-же колись настати спокій і згода!..

— А що таке спокій? — спитався я.

— Революційний лад, он що! — відрубав він. — Мало одних руїнницьких вигуків...

— Так не реакція створить його? — сказав я, зачеплений за живе місце.

— Хтож це каже? Його мусять створити працюючі верстви селянства! — відповів він.

Не бажаючи заходити на такий слизький ґрунт' як сучасні політичні суперечки, я став удавати, що цілком погоджуюсь з ним і запропонував йому переглянути декілька збірок новітніх українських поетів.

— Поезія сама собою, а життя так само! — Ніяк не заспокоювався він. — Візьмім на увагу грандіозність творчих сил селянства. Війна провадиться їх коштом, революція твориться їх коштом, мир робиться їх коштом, реакція панує їх коштом, місто годується їх коштом. Всюди, куди тільки не глянь, все робиться на рахунок гречкосія, який мусить розплатитися ціною своєї крівавиці. І от, разом з тим, селянство немає нічого.

— А земля! — перебив я його.

— Стрівай! Земля, якою тепер користується селянство, давним давно його. Ранійш він поливав її потом гірким і працею своїх рук годував поміщиків, а тепер він мусить боронити її зброєю. І часто буває, приходиться боронити не стільки від ворогів, скільки від непрошених друзів.

Признатися по правді, мені ці балачки остогидли ще за часів панування найбільшої на Україні псевдосоціялістичної партії, а через те я всіми силами старався перевести розмову на якусь иншу тему.

— Ось, поглянь! — промовив я, показуючи книжку наймоднійшого поета.

Він обережно поклав її біля себе і став розгортати сторінки. Лице його зробилося уважним, а очі заблищали цікавими вогниками.

— Це цікаво! Дуже цікаво!.. — говорив він. — І як так чоловік може з глузду зїхати?..

— Дуже просто. Сидячи в такій кімнаті, можна все зробити, — докинув я. — От ти скажи мені, чиїм коштом живуть поети?..

— А хто їм винен? Хто їх заставив цуратися ґрунту? — не підводячи від книжки голови, сказав він.

— Щож ти називаєш ґрунтом?

— Селянство, звичайно!.. З селянством можна все зробити і до всього добитися... А коли нігде нічого нового не досягають, так тільки через те, що іґнорують селянство, — сказав він і знов захопився книжкою.

На якийсь час запанувала мовчанка. Було чутно, як в димарі стогнав і плакав зимовий вітер, як потрі-скував ґніт лойової свічки і як гризла під столом недоїдки нашої вечері приблудна кітка. Сум і туга ховалися по кутках кімнати і тремтючі тіні не могли сховати їх. Щось гірке розлилося в серці і затопило груди незрозумілим жалем за минулими веснами. Хотілося світла й радости, але нічого цього не було.

Мій настрій, як видно, перейшов і на Миколу. Він кинув збірку наймоднійшого поета і сказав:

— Давай, випємо ще по чарчині, щоб в дома не журилися. Знаєш, мене сьогодня не хотіли пускати в дорогу, але я вирішив обовязково привезти тебе до себе на перший день Різдва, щоб ти ще міг почути наші сучасні колядки. Думаю, що тобі цікаво знати їх?..

Випили. Закусили. Поговорили трохи про всяку всячину. Коли стала гаснути свічка, ми поклалися спати. Засипаючи, Микола сказав:

— Завтра, як тільки зійде сонце, ми мусимо виїхати.

— Гаразд! — відповів я і враз пригадав, що я не спитався про найголовніше, про його підводу.

— А деж твоя підвода? — кинув йому питання.

— В Катьчиному заїзді, — відповів він.

— Не знаю такого. Це далеко?

— Не так далеко. Хіба ти не знаєш кучерявої Катьки?

— Ні! Не знаю...

— Пригадай тільки, де ми останній раз бачилися?..

Я подумав трохи і пригадав день його відїзду на село, коли я з ним стрінувся в одній маленькій каварні, де він сидів з якоюсь жінкою, яка смачно пила каву і вминала бутерброди. На моє запитання,

що це за жінка коло нього, памятаю, він відповів: — „Приблудна якась, з вулиці. Заговорила до мене таким приємним голосом, що мені ніяково було не відповісти їй. Йшла поруч мене через два квартали, а коли я звернув до каварні, то й вона зайшла“...

— Це та, що тоді в каварні? — сказав я в голос.

— Та сама! Знаєш, я ще того дня не виїхав... Два дні сидів у неї. Навіть не сподівався, що вона така цікава. Після того, я ніколи не забував за неї і, як тільки хто їхав до міста, так завжди передавав до неї листи і гроші. Тепер вона взялася за чесну працю: тримає невеличкий заїзд і столовку. Я з нею в товариських відносинах живу.

— Вибачай! — сказав я. — Мені трохи не зрозуміло, що саме ти називаєш товариськими відносинами?..

— Признатися, це трохи чудна річ. Ти помітив, як я отетерів, побачивши на твому столі чорну кітку?..

— Ну?!..

— Нічого... Тож її кітка... Тільки дивно мені, як вона сюди прибігла?.. — сказав він майже пошепки. — Знаєш, відколи я став її коханцем, від тоді мене переслідує отся чорна кітка. І коли вона дивиться на мене, то я роблюся сам не свій. Можливо, що через це саме я й досі сиджу на селі та чекаю, коли вона приїде до мене, або одержу від неї листа.

— Так ти просто хорий, Миколо! — заспокоював я його. — Цеж смішно навіть людям казати в наші часи.

— Кому сміх, а кому горе... Тим більше горе, що в наші часи про такі річі не говорять. — Говорив він тремтючим голосом, що свідчило про його нервозність. — Вонаж на мої гроші і заїзд відчинила. Ніколи не відмовлю їй, а вона все тягне, тягне, тягне... Вся надія на тебе, що ти мене витягнеш з цього болота.

— Не турбуйся! Все гаразд буде! Я думаю, що тобі слід би серіозно взятися за революційну роботу серед селянства, а тоді й сили свого опору загартуєш...

Раптово на моє ліжко упало щось велике і важке. Я глянув і побачив дві зеленопломінні цяточки. Ці цяточки швидко наближалися до мого лиця і щось

холодне настирливо лізло в мої груди. Механічно простягнув руку і схопив за карк приблудну кітку.

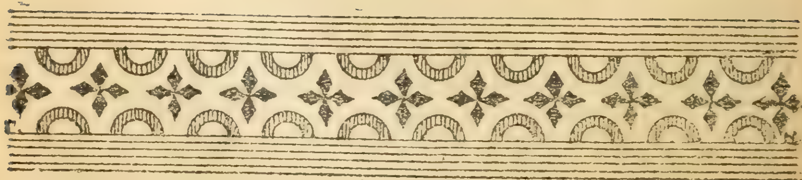
Мовчки, не кажучи ні слова Миколі, я відчинив двері і шпурнув її в коридор.

...Спалося зле. Весь час непокоїли кошмарні сни, а під ранок у мене так страшно розболілася голова, що я не міг навіть встати з ліжка, не то щоб ще їхати сотню верстов на санях.

В шпиталі, куди мене привезено за допомогою Миколи, лікарі визнали в мене якесь „місцеве" запалення мозку, що загрожувало смертю. Але завдяки турботам Миколи, я лишився живий і разом з ним живемо в місті і „революцією займаємося"...

Щож до Миколової коханки, то скоро в коридорі мого мешкання знайдено труп приблудної кітки, яку я убив і через яку переніс таку тяжку хворобу, — залишивши на призволяще все своє добро, вона кудись безслідно зникла...

1920 року, 5 січня.
м. Київ.

„БОГ НЕ ОСУДИТЬ“.

(Оповідання).

В маленькій хатині селянина Остапа Гордієнка сумно й холодно. Пахнуло вогкістю глиняних стін і ще чимсь прикрим. На невеличкому, дерев'яному столі, що стояв перед образами, сліпувато блимав маленький каганчик. Під стіною, на полу лежала хора жінка. Лице її було бліде, як папір, а чорні очі глибоко позападали.

В ногах хорої жінки двоє маленьких дітей забавлялися котом, який був вже старий і не міг боронитися... Діти щось белькотали між собою і, байдужі до немочі матері, турбували її.

Хора жінка час від часу підводила голову, на мить заспокоювала дітей, а сама все чогось прислухалася. Вона ждала свого чоловіка, який ще в день пішов кудись і не вертався. Скоро північ, а його все ще не було. Малі діти, стомившись гратися, довго просили їсти, а потім притулилися одно до другого і так позасипляли.

Опівночі вернувся Остап і став розпалювати в печі, щоб зготувати вечерю. Лице його було сумне, зажурене, а очі світилися якоюсь таємною думою. Розпаливши вогонь, він приніс з комори останній шматок сала і, розрізавши його на дві частини, поклав на сковорідку і став пришкварювати.

Хора жінка підвелась на лікті і мовчки дивилася, як він господарював. Вона нічого його не питалася, бо знала, що стрівожить його серце й душу. Останніми часами вони стільки зазнали лиха.. Приїздили

в село... Була реквізіція... В них все забрано, бо знайдено старого лемеша з панської економії, який Остап колись взяв... Били Остапа, били й її, але це все дурниця в порівнанню з тими збитками, що вони наробили. — Все забрали, все знищили... Прийшла зима, а в хаті й кусочка хліба немає...

— Остапе! — промовила тремтючим голосом жінка.

Остап в той час сидів на лаві проти печі і щось думав.

— Остапе, ходи до мене! Бачиш, Остапе, я ще не видужую!.. В грудях болить, в горлі тисне, голова морочиться...

Остап встав і підійшов до неї. Нахилився над нею близько-близько... Раптом схопив її за голову і притиснув її уста до своїх уст... Цілував її і цілував... Гарячі сльози бризнули з його очей і він розридався:

— Ні, ні!.. Далі так жити неможливо!.. Таке життя гірше від каторги!.. Живцем лягати в могилу, чи що таке?! Я, працюючи так, вибився вже із сили. Ти ще не так давно була такою гарною й веселою, а тепер як свічка згасаєш. Діти наші голодують і гинуть разом з нами. Я проклинаю себе за те, що забрав тебе від твого багатого батька і завязав тобі світ своїм безщасним коханням. Колись я кохав тебе, любив і жив тобою, а тепер проклинаю за те, що дозволив собі кохати тебе...

Жінка пробувала його заспокоїти, але він говорив далі:

— Невільники не мають права кохати... Мій мозок горить, палає і я не знаю, що робити з ними... Я мушу піти туди, куди тепер йдуть всі нещасні, всі бідні... Я вдосвіта піду з села, щоб ніхто навіть не бачив й не знав.

— Кудиж ти підеш, Остапе? — трівожно спиталася жінка.

— Туди, куди тепер всі йдуть... Піду до тих, що борються з панами, — відповів Остап.

— Ні, Остапе!.. Ти не підеш туди... не покинеш нас... якось будем жити... Бог милостивий, — стала казати жінка.

— Піду! — відрубав Остап. — Піду, бо жити так не можна, а про Бога краще мовчи.. Що Він мені зробив такого доброго? — Нехай судить мене на своїм страшнім суді, якщо має за що судити!..

— Схаменися!.. Що ти кажеш? — скрикнула жінка.

— Кажу те, що заставляє казати нужда наша! — відповів Остап.

Хора жінка впала на заялозену подушку і замовкла.

Хвилинами з її грудей вирivалося глибоке зітхання, а її бліде лице стало майже чорним.

Остап витяг з печі сковорідку, поставив її на припічку, а сам знов повернувся до жінки.

— Слухай, люба! — став вмовляти її. — Сама бачиш, що я нічого не можу тепер зробити з нашою нуждою.

— Отже краще буде, як я піду за повстанцями з нашого села. Ярема Мельник, що служив у попа, теж йде разом зі мною... Він якось зумів переховати корець жита, так і нам половину дає. Його жінка буде доглядати тебе, заки я не повернуся... Будь певна, що все буде гарно, бо весь народ йде...

Жінка простягла до нього руки і сказала:

— Хай Бог допомогає!.. Коли так тяжко жити, то йди...

Каганець ледве що блимав і чорні тіні, як привиди безпорадности й розпуки танцювали на стінах і тулилися по кутках. Остап перехрестив жінку й дітей, а сам став перед образами на коліна і став гаряче молитися. Помолившись, він загасив світло і ліг спочити трохи.

* * *

Міцно спав Остап і певне, що й до самісенького ранку не прокинувсяб, якби його не розбудив Ярема.

— Ну й заверюха! — сказав Ярема, входячи в хату, — світа божого не видати, так мете...

— А в тебе й одягтись немає в що. Кудиж ти підеш в одній свитині? — говорила хора жінка.

Остап чогось замислився, але через хвилину сказав:

— Нічого... колись буде такий час, що й я одягнуся, а тепер треба якось обходитись...

Став прощатися з жінкою й діточками. Хрестив їх і цілував, а сам ковтав сльози й удавав спокійного.

Жінка вже не плакала і не стогнала, а тільки проказувала: — „Хай божа ласка буде з нами!..“ Діти, своїми сонними, нічого не розуміючими оченятами злякано дивилися на батька і тулилися до матері.

* * *

На дворі починало розвиднятися. Остап низенько вклонився жінці і вийшов з хати. Холодний вітер шарпнув за поли його сірої свитини і дико зареготався...

До Остапа й Яреми підійшло ще декілька чоловіків і вони всі разом подалися з села.

* * *

До одного куріня козаки привели декілька чоловіків, яких стрінули на дорозі. Вони стояли гурточком і щось розмовляли між собою. До них вийшов сотник і запитався:

— Хто ви такі?

— Селяне! — в оден голос відповіли всі разом.

— Звідки ви? — допитувався сотник далі.

— Ми всі з Вертіївки. Идемо до Хвастова, — відповів Остап.

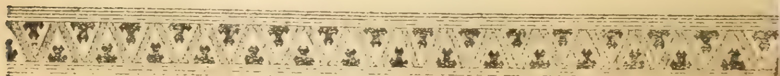
— А по дорозі ви часом нікого не грабували? — знов спитався сотник.

— Крий Боже! Нащо нам когось грабувати, як ми йдем до чесного народнього війська? Тяжка кривда заставляє нас йти війною, але за це нас Бог не осудить, — щиро відповів Остап.

Сотник простяг йому руку і сердечно сказав:

— Слава Богу! Коли є такі щирі люде, то „ще не вмерла Україна!“ Наш курінь воює з тими, проти кого ви повстали, через те приймаю вас до своєї сотні.

1918 р., 19 грудня.

СЕЛО СУМУВАЛО...

(Оповідання).

Село тяжко сумувало... Літом ще було якось веселійше, а як настала осінь, так просто якийсь смуток та туга обгорнули всіх. Як тільки прийде вечір, так нігде й пес не гавкне. Тихо і мертво скрізь, наче на старім цвинтарі. Старі спішаться на теплу піч, а молодь так собі без роботи нудиться. Нігде немає світла, а через те й перевелися вечорниці. Пісень веселих, як то колись було, теж не чуть. Сиділи всі по хатах, та слухали страшних казок, що фронтовики про війну розповідали. Старі діди жалісно хитали головами і тяжко зітхали: „Господоньку милосерний! І треба було бідувати так!“

Прокидалися разом з сонцем, бо кожному було цікаво більш подивитися на світ білий, кожному хотілося де-що зробити за короткий день, і разом з тим кождому хотілося погомоніти з тими, що їздили в місто, або так десь щось чули...

Дядько Охрім давно уславився собою. Вже не оден десяток літ він промишляв фірманкою, і майже що тижня їздив в місто то з попом, то з дяком, або з Жидами. Коні він мав звичайні, але годував їх гарно, а через те вони й робили йому. Сам Охрім був чоловіком запопадливим, метким і розумівся на політиці, через що його всі поважали і називали „сільською газетою“. Не було такої новини на світі, щоб він не знав про неї, бо Жиди такий народ, що все довідаються, а він завжди з ними „ґешефт“ мав.

Правда, не так давно був такий час, що слава дядька Охріма була затьмарилася Дмитром Крутобоким, досить ще молодим парубком, бо він, будучи десь там на фронті, багато дечого навчився і дуже гарно розповідав про буржуїв, та хвалився тим, що „все знає“...

Бувало, як вийде в неділю до церкви та як розпочне балакати, так тільки слухай...

— „Хахли ви ніщасниє. Пагубілі ви сібя! Хронт єдіний розриваєте! Буржуазія голодранная! Контрреволюціонєри! Вот ми вам вархоломєєвскую ноченьку устроїм; так будєте знать тєто дєло! А какая наша вєра?! Овці ви глупія і больше нічаво! Завсьом глупій народ! Нєту тєпєріча ні Бога, нєту нічаво друговo, а скрозь усьо адін воздух, — воздухом усьо дєйствуїть“.

Деякі фронтовики йому потакували, він зібрав коло себе добрий десяток гулящих хлопців, та й одного разу й сказав:

— „Скрозь тєпєр свобода і скрозь адні совєти, і патаму нада разбіть волосную народную управу і земельний комітєт, да открить совєт свой!“...

Довго змагалися деякі господарі, бо нікому не хотілося мати над собою таких верховодів, але нічого не помогло. Зібрав Дмитро свою ватагу, озброїлась вона до зубів та й загосподарювала не тільки на все село, але й на цілу волость. Лихо тоді було тай годі!

Заговорили господарі, та ще й добре заговорили. Тоді й Охрім вирішив подати свій голос.

— Люде добрі! Що ви дивитесь на того брехунця! Ось візьміться за нього гарненько!.. Що це самоправство таке справді?!

Довго боялися господарі й кашельнути в кулак, бо Дмитро вже дочувся про те, що говорив Охрім і загрожував повісити його. Ніхто не хотів повставати, але жити теж було трудно.

Так воно ще й далі тяглосяб, якби Охрім не постарався „зробити свою партію“, з якою одної ночі напав на Дмитра і розігнав його партію. Тоді все село хотіло повісити Дмитра, але Охрім вступився за нього і сказав:

— „А на якого біса ви йому дозволили коверзувати? А тепер бити немає за що, бо він всеж таки не розбійник а мав свою партію. От щоб ви знали, скільки тепер партій в городах, так куди вже тут нам!.. Скрізь є всякі партії і скрізь кожна партія робить по свойому. А щоб так партія партію вбивала, так тоді й не зосталосяб нікого...“

Тоді з цим згодилась більшість і вирішили тільки дати доброго прочухана і пустити „на покаяння“... З того часу Дмитро зробився звичайним селянином, а Охрім став самим собою...

Сумна осінь розважувалася тільки Охрімом, який веселив і потішав село гарними чутками про землю, та про те, як „Німці свого царя збулись“...

Якось після святого Михайла дядько Охрім приїхав з міста і сказав:

— Радійте, люде добрі, що не забули за вас. Скоро приїде сюди аґроном з земства.

— Гм... а щож то воно таке отой самий... як його... що так круто називається? — запиталися зацікавлені господарі.

— Та... він тут скоро має бути, так побачиш.

Дійшла ця чутка й до Дмитра. Він тільки губу закопилив, та: „хахли ніщасниє! Нічаво не понімают! Єто такой человєк, што чітаїть всяческія кніжкі і разния фокуси умєїть...“

Почухали дядьки потилиці і стали ждати. — Так дарма Охрім нічого не буде говорити!

* *
*

Він був молодий, а через те й завзятий. „Добре діло завжди можна робити, аби лиш охота була“ — казав він сам до себе. Його серце палало бажанням нести світло в сільську темряву. Він почував себе просто щасливим, коли нарешті його призначили сільським лєктором і доручили упорядкувати на селах ряд читань по аґрономії.

Приїхавши в село, він поселився в школі і енерґійно став готуватися до свого першого читання, яке мало відбутися в першу неділю. А коли прийшла неділя і як тільки дядьки повиходили з церкви, він сказав, щоб після обіду приходили до школи послухати

що він їм розкаже про землю. Чутка про те, що приїзжий аґроном буде щось говорити про землю, дуже всіх зацікавила і всі стали спішитися до школи.

Тремтючим голосом попросив господарів сісти і розпочав палку промову про тяжку селянську нужду, про злидні в селянській хаті і про те, як можна поліпшити сумне життя селянське. Згадавши про те, як господарюють в чужих краях, він став казати: Ви не гаразд обробляєте землю, орете і сієте. Бог-зна як, через те й недорід буває. Ось слухайте, як треба працювати коло землі, як доглядати худобу і взагалі, як треба господарювати. В своїй запальній промові він забув навіть за самих слухачів і посипав новими словами: „організація“, „культивізація“, „меліорація“ і т. п. Господарі сиділи і, слухаючи такі річі, помаленьку стали дрімати. Дехто позіхав на весь рот, а дехто з тих, що сиділи в куточку, так встиг вже й заснути.

Оден тільки Охрім удавав, що все це йому дуже цікаве, бо було якось ніяково перед людьми, що ранійш зацікавив їх сим аґрономом, а тепер сам не слухає його. Дмитро сидів в перших рядах і весь час призирливо усміхався. Аґроном скоро мусів помітити, що його не дуже-то слухають, а через те постарався скінчити свою промову. Скінчивши свою промову, він запитався:

— Ну, подобається вам це все, що я розказав?

Оден дядько, що сидів найближче до аґронома, ніяково відповів:

— Не знаю!..

— Але зрозумілож вам, що так булоб добре господарювати?

— А... Господь його святий знає!..

— Ну, а от ви, як орете на свому полі, глибоко, чи мілко?..

— Та... я той... як доводиться... Півдесятини в мене всього... Немає чого й орати... Заступом скопати можна...

— Так у вас мало землі?!..

— Таж так!.. клаптичок маленький...

— Ну, а на друге читання прийдете? — спитався. Мовчать дядьки і пари з вуст не пускають. Дехто

мовчки встає і тиснеться до дверей. Охрімови стало соромно і, бажаючи якось загладити враження невдалого читання, він заговорив:

— Ще не всі прокинулись, пане агрономе! Всі люде тепер сонні стали... Світити немає чим, на серці смутно, а радости ніякої... Тут, казали люде, що ви всякі фокуси умієте, так от показалиб їх, а люде й зацікавилисяб.

— Які фокуси? Що за фокуси? — почервонівши спитався агроном. — Я вам хотів щось розумне сказати...

Дядько, що мав півдесятини землі, підійшов аж до самого агронома і спитався:

— А можеб ви сказали нам, коли будуть давати землю?.. Можеб ви прочитали про це щонебудь...

— Ні! Я про це тепер нічого не знаю! Землі давати не будуть...

— Так щож його тепер робити? В Америку їхати, чи що таке?..

Мовчки схилив на груди свою голову молодий аґроном, і тільки тяжко зітхнув.

Коло школи люде розмовляли:

— І що він таке говорив?!

— Господь його знає! — казав, поле треба скородити граблями, то краще родитиме.

— От так штука!.. Ха-ха-ха!.. Як видно, так йому ґарні гроші за ці казки платять, коли він просив, щоб ще приходили послухати.

Охрім хотів сказати, що аґроном „правду казав, а тільки не було вніманія“, але Дмитро, заломивши картуза на потилицю, вже просторікував:

— „Да... вон нічаво не понімаїть... Однім словом, абсолютно - настоящій болван! Вот я даже могу сказать, когда я бил на фронтє єщо, так відєл даже специяльно как Нємці в восточной Прусії работають коло землі, абсолютно. У, єтот — вискочка! Вот к примєру сказать, как дядька Охрємій, лоторой завсєгда всяческія слухі распространяїть!..

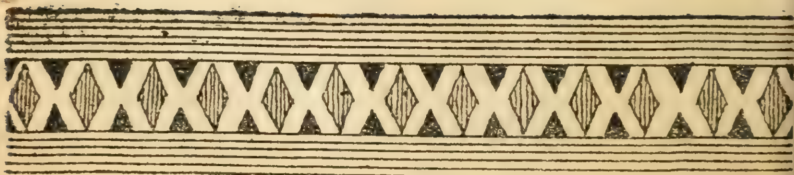
— Так, так! — потакувало декілька голосів.

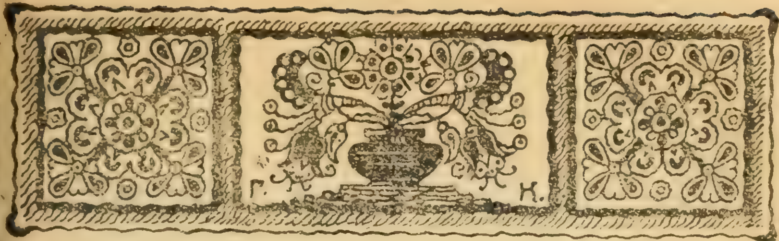
Вечоріло. Небо вкривалося темними хмарами. Люде розходились по домах...

* * *

Через два дні, після своєї лекції, молодий аґроном мусів розпрощатися з селом. Дядько Охрім сам напросився одвезти його до міста.

Їдучи знайомою дорогою до міста, дядько Охрім чогось усміхався сам до себе і щось своє думав. Думав дядько Охрім свої думи, але й сам того не знав, що йому на цей раз прийдеться повернутися в своє село з радісною звісткою, що скоро буде Земля і Воля...

„ХАЙ БОГ РОЗСУДИТЬ ІХ“.

(Із записної книжки).

Наша кінна сотня підїздила до Чорного Острова. Впереді їхав на гнідій кобилі сотник Юхим Гонибіда і завзято покручував свої „прапорщицькі“ вуси. — Колись він служив у московськім війську і був там „прапорщиком“. — Тепер він вже два роки „вірою і правдою“ служить всім українським владам по черзі і називає себе „переконаним самостійником“.

Про те, що він дійсно був „переконаний“, свідчили насторбучені чорні вуси і довжелезний оселедець, який уперто вилазив з під елеґантної шапочки-мазепинки. Решта його вбрання мало чим ріжнилася від вбрання инших старшин бриґади. Одягнутий в старі німецькі гузарські штани і такий-же старий уланський мундір, він часто згадував за свої широкі червоні шаровари і синій жупан, яких він збувся в Ланцуті, коли попав туди після Староконстянтинівської розрухи. Про цей Ланцут в нього залишилися дуже неприємні спогади і він знав про нього стільки негарних казок, як на голові волося, хоч розповідав їх лише тоді, як був „під чаркою“, або так „не при собі“... Єдине, що його трохи втішало, це три злотних зірочки на ковнірі, з якими він мріяв доскочити до ґенеральського тризубця.

Иноді, при розмові зі своїми підвладними, він казав про себе:

— Таких борців за Самостійну Україну не знайти в цілій нашій армії. Ось скоро два роки, як я не бачив ні батька, ні матері, ні брата, ні сестри і навіть не знаю, чи вони є на світі!...

І серед його підвладних були такі, що співчували й завидували одночасно.

Ідучи між лавами спілого жита та пшениці, він покручував свої вуси і думав: — От, якби так пощастило зробити це діло, то напевне підполковника дістав би!...

Серед мрійносонної мовчанки золотих ланів дене-де стрекотали пільні коники та перекликалися перепілки. Останні соняшні проміні злотними гадюками плазували між придорожніми будяками і спалахували червоними іскорками на золотих хрестах поблизької сільської церкви. Вечірня тиша була байдуже напружена, як військовий тарабан, з якого мають вибивати „зорю“...

Зненацька через дорогу перебіг величезний рудий заяць і сховався в житі.. Хтось з молодших козаків промовив:

— Буде зле...

Сотник повернув назад себе голову і, шукаючи очима того, хто це сказав, заговорив сам:

— Страхопудам завжди зле! Як битися з ворогами, так нічого всяким забобонам вірити... Козак мусить завжди бути козаком і на прикмети не покладатися...

— Що тут, пане сотнику, говорити! — обізвався підлестливим голосом бунчужний. — Торік в Соколовського скількіб не пішли куди з вами, так все було добре... Навіть краще вдавалося діло, як з самим Соколовським...

Звичайно, при инших обставинах, сотник Гонибіда такі розмови дуже любив, але на цей раз він не звернув ніякої уваги і знов захопився своїми вусами. В його голові весь час снувалися думки про те, якби так непомітно підіхати до самого містечка і зачекати десь ночі, щоб як найліпше виконать своє боєве завдання?...

Про це саме став думати і бунчужний, бо він ще з самого початку цеї подорожі, як тільки було сказано, що „необхідно вибити з Чорного Острова більшевиків“, захоплено зголосився йти першим.

Не доїзжаючи три кільометри до містечка, сотня по команді сотника звернула на бік й подалася в яр.

На дні яру біла маленька річечка, а над нею шепталася зелена осока. Довгоновий чорногуз поважно ходив між осокою і жадібно хватав необережних жаб.

Сотник повернувся до сотні:

— Злізайте хлопці! — промовив тихо. — Тут зачекаємо ночі...

Козаки миттю скочили з кульбак і повідпускали попруги.

Після того, як виставили варту, всі зібралися до одного гурту і завели розмову про останній похід на Київ і про несподіваний відступ з нього. — Якби Поляки не втікали, то нічого більшевики не зробилиб! — сказав бунчужний. Сотник мовчки похитував головою і чогось всміхався.

— Дивіться, хлопці! Он полями якась баба суне! Може то передягнутий шпик? — гукнув оден козак.

— Ай справді: — обізвалось декілька козаків.

— Затримати й привести сюди! — сказав сотник.

Але баба, побачивши їх, сама завернулася і стала йти просто до гурту.

Всі затихли і мовчки стежили за кожним її рухом.

— Добривечір вам, добрі люде! — привіталась баба.

Привіталась і затихла. Маленька, зігнута, зморщена, стара, в обірваній спідниці й сорочці — нагадувала собою споконвічну мужицьку недолю. Глибоко запалими очами, здавалося, хотіла зазирнути в саму душу козацького сотника, а той сидів і суворо оглядав її нещасну постать.

— Хто ти така? — запитався нарешті.

— Січкарова Одарка з Пашковець... Шукаю своїх коней...

— А деж вони?

— Хибаж я знаю?... Поляки забрали „на форшпана“ разом з чоловіком...

— Ну, так чого вам шукати? Чоловік сам повернеться! — сказав сотник.

— Ой, горе мені! Чоловік мій на другий день повернувся, а коні на віки пропали!... Ось, вже тиждень минає, як я шукаю...

— Якжеж то так, що чоловік повернувся, а коні пропали? — знов сказав сотник.

— Чоловіка мого під Проскуровом убитого найдено... На дорозі лежав... Заколотий штихом...

Козаки тільки зітхнули. А сотник, зморщивши чоло, питався далі:

— А тепер ви звідки йдете?

— З Чорного Острова, паночку! — відповіла.

— Щож там чути доброго?

— Нічого!

— Як так нічого? А військо там є?...

— Є, паночку, але не багато... Обірване, миршаве, люте...

— Гм... А якеж те військо?

— Більшевицьке, паночку!

Сотник моргнув до бунчужного і той простяг до баби свою боклажку:

— Випийте трохи! — сказав. — Це вам не зашкодить...

Баба взяла в руку боклажку і помалу стала пити. Але не встигла проковтнути одної краплі, як закашлялась і розплакалась:

— Оттакої!... Тож отруїтись можна!...

— Нічого! От закусіть трохи, а потім розкажете нам — чого ви ходили до Чорного Острова і що там бачили?... — сказав сотник.

Витираючи сльози, баба стала розповідати:

— Як було вбито мого чоловіка, то його знайшли й привезли до села таки наші, пашковецькі люде. Поховала я його, тай пішла шукати своїх коней. Питалася за ними скрізь по селах, шукала в Підволочиськах і в Проскурові, а вчора ранком до Чорного Острова. Ходила до всіх начальників скаржитись, але ніхто нічого доброго не сказав мені. Так я проходила до самісенького вечора, а на ніч до одних бідних Жидів попросилася. В ночі наїхали більшевики і стали всіх нищити, стріляти й рубати. Цілу ніч в місті була стрілянина, а на ранок все затихло й заспокоїлось. Вранці порадили мені ті Жиди піти й поскаржитись за свої коні більшевицькому начальникови. Але, як тільки я йому сказала про своє горе, то він так і розкричався. — Ти — каже — хахлацька

морда сама винувата! Нада було лошадьов Ляхам не давати і мужа свого не пускати!“ А коли я розплакалась, то мене випхнули за двері і сказали: — Пашла вон з цудова, щоб твого духу тут не було!“... Походила ще трохи між ними, тай пішла собі... Оце вже йду до дому, а сама не знаю, чого йду... Тройко діток, поля не має, чоловіка немає і коні пропали“...

Баба припала лицем до землі і стала хлипати. Великі, як горох, краплисті сльози котилися з її очей і падали на зелену траву, а козаки дивились і мовчали.

— Ну, бісові сини! — схопившись на ноги, скрикнув сотник. — Бач, до чого вже дійшло! Свої бють, чужі бють, треба й нам когонебудь бити! Ану, хлопці, на коні!...

Козаки миттю опинились в кульбаках, а стара баба злякано дивилась на них і шептала:

— Ой, Боженьку!... Та це теж більшевики!

— Не бійся, бабо, ми свої люде! Петлюрівці...

— Петлюрівці?

— Так, бабо!

— Таж вони в мене корову забрали... Може ви що порадите?...

Сотник дістав з кишені свої гроші, за які думав справити собі нові червоні шаравари і подав їх бабі.

— Візьми, бабо, ці гроші!... Свої власні даю... Колись, як стріну тих, що забрали твою корову, так накажу повернути... А тепер, прошу тебе, розкажи й покажи мені, де і скільки саме стоїть більшевиків?..

Баба сховала за пазуху пачку новісеньких гривень і сказала:

— Розкажу паночку, розкажу! Як поїдете цею дорогою, то так за одні гони від села, коло вітряка, що над дорогою, оден тільки вартовий сидить, а ті всі в містечку гуляють... Той вартовий питався в мене за документи і казав, що начеб то всіх Петлюрівців побито, а самого Петлюру до неволі взято...

— Ну, а зброї в них багато, не знаєте? — спитався вже бунчужний.

— Було пять гармат, але три гармати на Волочиськ повезли...

— Слухайте, хлопці! — сказав сотник. — Під самим містечком розділимося на декілька частин і по-

стараємось зайняти дороги до Волочиськ і Жмиренки, а я займу шлях на Староконстянтинів.

— Добре, пане сотнику! — відповів за всіх бунчужний.

— А ти, стара, гляди мені! — повернувся сотник до баби. — Йди до дому, та нічо не кажи нікому, бо застрілю!...

Баба стала хреститися й присягатися, але її ніхто вже не слухав.

Козаки натягнули попруги і рушили в дорогу. Кожний з них мав собі на думці, як найліпше виконати дане завдання, а тому їхали мовчки й обережно.

Вечірня мла вкрила гори й доли і навколо панувала мертва тиша, коли сотник Гонибіда зупинився і сказав:

— Стій! Заки я пройдусь до вітряка і повернуся назад, ви розділіться на чети і приготуйте кулемети.

Козаки не питали його, чого він туди йде, бо добре знали, що ніхто так добре не справиться з ворожим вартовим. З сотником поїхало два козаки.

* *
*

Три тіні, скрадаючись, підійшли до самого вітряка.

— Вартовий! Ти спиш, вартовий!...

— Я тут! — почувся голос десь від землі і вслід за цим зявилась темна постать людини з рушницею в руках.

— Спиш с.... с.... і не чуєш нічого!... — крикнув сотник? — Навіть не бачив, як ми на розвідку їхали?... Спав, га?!...

— Ні, не спав! Я стомився і присів трохи відпочити!... — виправдувався вартовий, пильно приглядаючись до сотника; його надто вразив знайомий голос.

— Якже ні, як спав! — перебив сотник. — Ледащо!...

— Хрест святий, що не спав! — присягався вартовий.

Сотника наче хтось обухом по голові вдарив. — Наче мій брат Хведір? — подумав сам про себе. — Таж справжній більшевик так божитись не буде.

Нагнувшись вперед, він став пильно придивлятися до вартового, але в темряві не міг добре побачити його лиця. Він памятав, що брат був безвусий і виглядав далеко молодшим від цього вартового.

— Хрест святий, що не спав! — говорив вартовий, боючись кари. — Я тільки що послав підвартового за зміною... Наш Залізняківський полк стоїть зараз-же, як тільки вїхати в містечко...

Сотник не сказав нічого. Він якось ніяково поворохнувся на коні, і враз, наче блискавка, мигнула шабля. Вартовий вимахнув руками й випустив з рук рушницю.

— Бра... бра... — прохрепіла перетята на двоє горлянка вартового і він став падати до долу. Розчепірені пальці конвульсійно дряпали вогку землю, а в грудях щось шварґотало, наче млинове колесо.

— Ні, це не брат! — старався заспокоїти себе сотник Гонибіда, але в його душі прокинулось давно страчене сумління й настирливо шептало йому про те, що сьогодня він став найбільшим злочинцем в світі, що сьогодня він став другом і братом Каїна...

Страшна й невідома сила тягла його до скрівавленого трупа більшевицького вартового, але запалити сірнички він не одважився і боявся, щоб цим не загубити свого, так добре наміченого пляну наступу.

Нарешті махнув рукою і повернув коня. Ніяково повернули за ним свої коні й обидва його козаки. Аджеж вони добре чули, отсе страшне — „бра... бра“...

Три тіні швидко посунулись від вітряка і подались в напрямі містечка.

Глибоке, темно - синє небо здрігалося в зоряних огнях. Містечко мовчало і спало. Тільки десь далеко чулися низькі октави тамбовської гармонії і майже дитячий голос пісні:

„Это будет последний и решительный бой!...

Тихі шепоти навшпаньки викрадалися з сонного містечка і зникали в полях. Під сотником заїржав кінь. Він садонув його під боки острогами і по-

їхав підтюпцем. Денеде в маленьких вікнах хаток блимало червоне світло і крізь шибки було видно чиїсь голови схилені над столами. Серед містечка церква, а коло неї дві гармати на поготові. Далі базар з рундуками, а між ними розташовано безліч возів, під якими солодко спали стомлені вояки. В двох - трьох місцях горіло багаття, а коло нього сиділо по декілька хлопців і пражили в казанках молоко.

— Товаришу, взводний! кажись наша розведка едет? — почувся оден голос.

— Пускай себе едет... Она свое дело знает лучше нашего... — відповів другий голос.

— Как будьто буденновцы... — знов заговорив перший голос.

— Какие там буденновцы? Буденновцы на Волочиск ушли. Эго третьяго Интернационального...

Сотник Гонибіда аж дух затаїв. Тепер він майже все вивідав. Зоставалося тільки зараз-же перейти до діла. Він скерував свого коня в бокову вуличку і подався на поле.

— Скорійше до своїх! — прошептав він до козаків. — Вони всі в наших руках!...

Рогатий місяць викотився зза обрію й зараз-же заховався в якусь перехідну хмарку, наче не хотів бути свідком того, що мало статись на землі. Густійші стали тіні навколо. Здавалося, поглибшав навіть сон і збільшився спокій. Багаття на базарі вже догоріло і тільки тліли маленькі іскорки. Все мовчало.

* * *

Ку-ку-рі-ку! — заспівав десь півень.

Ку-ку-рі-ку! — відкликнувся другий.

Тра-та-та-та-та-та-та... — нагло заторохтів з одного кінця містечка кулемет.

Трр-ах... трр...ах трр-ах... — відкликнулися в другім кінці рушниці.

Ах-ах-ах... — голосно залунало в тихих садах.

В містечку трівожно засурмила сурма, а слідом за нею загавкали собаки і заїржали коні. Попід тинами бігли півроздягнуті люде з рушницями в руках і кричали:

— Измена, товарищи, измена!... Спасайтесь!...

Инші весь час крутилися між рундуками і сварилися між собою.

Тра-та-та-та-та-та-та... — почулося коло церкви і кулі зароїлися між самими рундуками.

На Проскуров!... — командував якийсь твердий голос, але через декілька хвилин бігли назад.

— На Волочиск!... — лунав той самий голос.

На волочиськім шляху кипіло, як в улию. На зустріч втікачам стало декілька темних людських постатей і два кулемети аж заливалися своїм диким реготом. Перелякані втікачі кидали рушниці, губили кашкети, лізли на тини, шелестіли коноплями і вкривали трупами запилену дорогу.

— На Староконстантинов... Староконстантинов...

Трр-ах... трр-ах... — почулося і звідти.

Рогатий місяць висунувся зза хмари, чудний якийсь, наче спітнів. Зорі заховалися, поблідли. Світова зірниця соромливо моргала своїми промінистими очами і не знала куди їх подіти.

— Гг - ох!... — гримнуло з гармати. — Гг - ах... Гг-ах...

В садах заметушилась гучна лука і захитала деревами.

— На коні і зі мною! — гукнув сотник Гонибіда, винявши з похви шаблю. Тупіт кінських копит і окремі дикі вигуки замінили собою торохтіння кулеметів...

* * *

Світало. Якось чудно звучало півняче — ку-курі-ку... В повітрі радісно закрякали чорні гайворони і стали кружляти над містечком.

— Чи всі повернулись? — спитався сотник своїх козаків.

— Два ранених маємо — відповів бунчужний.

— Зараз-же запрягайте вози і до своїх! Швидче!

Сам закрив рукою очі і журно похилився до гриви.

— Боже мій, Боже!... Швидче! Швидче...

Коли довга валка возів, з двома гарматами в кінці, витягнулась аж за містечко, сотник поклвака до себе двох козаків і подався з ними до вітряки.

Обезкровлене бліде лице трупа було тихе й спокійне, тільки в широко розкритих очах скамянів безмежний жах, якого не знають живі люде. Буйні русяві кучері запилились і припали росою. Права рука заклякла коло перетятого горла, з‑якого витикалися білі хрящі і почорніла рурка горлянки, а ліва рука конвульсійно була зведена в гору, наче хотіла показати — Боже! Ти бачиш?!...

Лице в сотника стало полотняним. Як загіпнотизований дивився на трупа і не міг одірвати від нього своїх очей. Груди його важко підносились в гору і здавалося, що от - от на них трісне по всіх швах старий німецький уланський мундір.

Зліз з коня. Зняв з голови свою елеґантну мазепинку і упав на коліна.

— Бра... бра... — засниглив крізь сльози і не міг кінчити цього слова. — Бра... бра... бра...

Довгий оселедець схилився з голови і упав на чоло. Він з усіх сил шарпнув його правою рукою і з огидою кинув на бік.

— Бра... бра... брате! вимовив нарешті і слідом за цим словом з його грудей вирвався страшний стогін.

— Пане сотнику! Пане сотнику! — лементували козаки.

— Геть від мене, собаки!... Собаки!... Собаки!...

Миттю вийняв свою окровавлену шаблю і, повернувши її острим кінцем до себе, з цілою вагою свого тіла впав на нього грудьми...

* * *

По дорозі від Чорного Острова до Староконстянтинова, недалеко від вітряка стоїть невеличка могила з дубовим хрестом. Цікавий подорожній може прочитати такий напис: „Тут спочивають одної матері дітн, брати: червоноармієць радянського полку ім. Максима Залізняка — Хведір Гонибіда і сотник другої запасової бригади військ У. Н. Р. — Юхим Гонибіда. Полягли 5. липня, 1920 р. Хай Бог розсудить їх!“...

1920 року, 29. серння.
м. Товмач. (Галичина).

„ФОРШПАН".

(Із записної книжки).

Гнані шаленими наскоками кінноти Буденного, ми безупинно посувалися на захід і, не зважаючи на липневу спеку, робили по 45—50 кільометрів на добу. Поруч нас завзято „корились" наші друзі і по всіх шляхах здіймалися каламутно - руді хмари збитої порожнечі. Скрізь і всюди в полях було мертво і сонно, хоч жнива давно вже наспіли. В селах стояв несамовитий лемент статочних господарів, яких з кіньми та возами виганяли на „форшпана". Це чудне слово на сільських мешканців робило страшне враження. Досить промовити його в одному боці села, як враз здіймався гармідер аж на другім боці і всі господарі, забравши з собою коней, поспішалися заховатися з ними денебудь в ліску, або ярку. Але без цього „форшпана" ми ніяк не могли обійтися, бо всі наші „трени" переважно складалися з сільських підвод, які ми забирали примусово, без усякої плати за „повинність!"...

Крім військового та скарбового майна, ми везли з собою евакуоване добро досить „ніжного характеру", яке складалося з „урядових" панночок та полковничих жінок. Не будь з нами цього добра, напевне сам „форшпан" не був би такий страшний. А так підводам кінця й краю не було...

Одного дня ясно стало, що на Вкраїну повороту немає, бо скрізь і всюди загомонів всесильний голос селянських повстань. Розбурхане море свавільних мужицьких думок бушувало, не знаючи впину. Бушувало

воно не само собою, а котило свої хвилі за тими вільними вітрами, які були дужчі наших духовних сил. — І тогож дня, коли сонце хилилося на захід, ми побачили срібно-рожеву смугу Збруча...

Збруч зробив на мене враження маленької і нікчемної річки. Вузький, каламутний, мілкий, брудний, з убогими берегами Збруч, однаково, порушив нашу духовну рівновагу. — Що чекає нас на тім боці? — думав я, йдучи через дерев'яний міст, який сполучав Волочиськ з Підволочиськом. — Невже хребти карпатських гір і безрозважна туга за рідним золотоверхим Київом?...

І згадалися весняні місяшні ночі на Дніпрі. Дзвінкі степові пісні в лагідній темряві. Далекі орхестрові звуки врочисто - величнього „інтернаціоналу“ і оксамітовий дотик до холодного чола теплої долоньки моєї коханої подруги Тами. Тепер вона далеко. Залишилася в задимленім і голоднім Київі. На прощання сказала: — Вертайся скорше!...

В сутінках ночі торохтіли вози і було чутно окремі людські голоси. На півдні стояла хмара, блискали блискавиці, стугонів грім... В повітрі було тихо і млосно, наче хтось, зціпивши зуби, стискав його, щоб мовчало... Чутно було лише стукіт колес і кінських копит на брукованій дорозі, яка тяглась через Підволочиськ в глиб Галичини...

Коло воза, навантаженого якимись мішками та клунками йдуть і розмовляють дві темні постаті. З розмови чутно, що то козаки.

— Цеї ночі хтось украв командантського чемойдана, — говорив густий бас.

— Так, що тобі шкода його? — півзапитанням озвався тонкий тенорок.

— Шкода, бо нагорить мені за нього...

— Пусте! Ми тепер в Галіції...

— І справді!... Завтра на форшпана підем виганяти...

Густий бас і тонкий тенорок довго і смаковито розреготалися. Дядько на возі, якого забрали десь аж від Бердичова, глибоко зітхнув і промовив:

— Пустіть мене, добродії!... Бога за вас молитиму!...

— А скільки даси?... — спитав густий бас.

— Пятьсот царських... — сказав дядько.

— Давай тисячу!

— Якби її мав... — майже простогнало з воза.

— Ну, так тоді моли Бога за себе! — Сміючись, відповіли бас і тенор.

Мла густійшала. Хмара досягала майже до середини неба. Почулося глухе клекотання, наче десь кипів велетенський казан. Коні прищулили вуха і витягнули голови.

Вздовж валки возів проїхав земний вершник. Він гукав:

— Підтюпцем, вперед!...

По голосу можна було взнати, що то сам пан „командант обозу".

Почулося многоголосне волинське „вйо-о-о-о!" — і вози покотилися швидче. Дві темні постаті вистрибнули на віз і зникли в глухім напруженню темряви.

* * *

Ранок. Площа в місті, де розташувався обоз, була залита водою. Все і вся попромакало, не виключаючи річей „ніжного характеру". „Начальник обозу", верхом на коні, обїздив обоз і лічив підводи.

— А деж підвода з моїми річами? — раптом закричав він, озираючись навколо себе. — Ромунешті!

З одного воза підвівся козак і заговорив!

— Підвода ваша десь пропала разом з підводчиком і козаками, що її доглядали.

— Як так?! — скрикнув начальник обозу. — Там же все моє добро...

— По дорозі десь пропала...

— Зараз-же щоб була вона тут! — несвоїм голосом крикнув начальник обозу, вимахуючи нагаєм.

Козак схопився з воза, і повісивши через плече рушницю, побіг в той бік, звідки ми йшли минулої ночі.

Сонце встало й піднялося на „неділешній обід", а козака все ще не було. Обоз збірався йти далі. І саме в той час, як він витягувався на дорогу, вер-

нувся Румунешті. Лице його було бліде, як крейда, а очі ніяково моргали.

— Ну, що, є підвода? — спитався командант.

— Є...

— Деж вона?

— Там на полі...

— Чомуж вона не їде?

— Нікому везти...

— Якто так?

— А так... тих козаків немає, коней немає, а стоїть тільки оден віз з убитим господарем...

— Хтож його убив?

— Не знаю...

— А річі на возі є?

— Лежить щось...

Через хвилину з одного воза вигружено в калюжу всю аґітаційну республіканську „літературу“ і послано його за командантськими річами. На віз, крім команданта, козака, двох свідків - старшин, мусів сісти і я. По розпорядженню командіра частини ми мусіли скласти протокол цеї чудної пригоди і „по змозі“ зясувати її.

Зараз-же за містечком, недалеко від дороги став розпряжений віз, а коло нього лежав окрівавлений труп селянина. Лице його зійшло кровю і зробилося полотняним, довгі чорні вуса насторбучились в гору, коротка чуприна стояла їжаком, а піврозкриті очі безмежно - сумним шклянним поглядом дивилися просто в душу. Свита й сорочка на грудях були окрівавлені, кешеня в штанах вивернена, чоботи зняті. Босі ноги були брудні і справляли огидливе враження. Коли козак розгорнув на грудях трупа одежу, то ми побачили дві колені рани, зроблені австрійським баґнетом.

— Такий баґнет був тільки в Романенка! — наче сам до себе промовив сотник, але зараз-же метнувся до воза переглядати свої річі. В той час, як він переглядав і перекладав на другий віз свої річі, ми ходили навколо трупа і шукали слідів злочинця. Але крім слідів від двох пар ніг в жовнірських чоботах, нічого не найшли. Не знаю й сам, длячого саме ми складали той кумедний протокол, як не було ні

злочинців, ні свідків цього злочинства. Для всіх було все одно: був чоловік, нема чоловіка... Правда, для мене було ясне ще й те, хто саме його вбив, але я мовчав, дивлячись, як тяжко побивався пан командант за своїм чемоданчиком, якого не знайшов між покинутими річами.

— Закопатиб його... — сказав хтось, так собі, між иншим.

Командант визвірився:

— Чорт з ним! Хай лежить собі! Краще подумалиб над тим, куди козаки запропастилися?

Всі ніяково промовчали, хоч всі добре знали, що це їх рук робота.

Ще через хвилину робота з перекладанням річей була закінчена і ми вирушили до свого обозу.

Серед поля залишився самотній волинський віз і скрівавлений труп його господаря...

* * *

Через декілька днів ми під'їздили до маленького села Н., де мали зупинитися на довший час. Не бажаючи тягтись в куряві обозу, я сам оден вирішив піти вперед. Йдучи селом, в однім подвірю я почув несамовитий крик і плач. Серед загального голосу, як єрихонська сурма, гримів густий бас:

— Говорять тібє, с... с..., запрягай чічас лошадьов!...

Щось знайоме було в цім голосі. Я зупинився і став прислухатися. Густий бас затих і забренів тоненький тенорок:

— Я тібє покажу русінская морда! Ми нє какіє нібудь полякі, а найстоящії дніпровскіє украінцы... Сказано запрягать лошадьов, так нада запрягать.

В той час з подвіря вийшла заплакана бабуся. З невимовним жахом глянула на мій військовий кашкет і тихо привіталася:

— Слава Ісусу!

— На віки слава! — рідповів я. — Що там за крик такий у вас?

— Ой, проше пана, таке нещастє! Ваші козаки забірають наші коні.

— Кудиж вони забірають?

— На форшпана, кажуть...

Я мовчки відчинив фіртку і ввійшов на подвіря. Перед моїми очами стала така картина: Серед подвіря стояв новісенький віз, запряжений парою гнідих коней, а на возі сиділо два козаки з нашого обозу. Навколо коней стояла вся сімя господаря. Господар, заливаючись сльозами, кинувся до мене:

— Згляньтесь на Бога, не беріть моїх коней!

— Хтож їх бере? — сказав я.

— Козаки ваші!...

— Куди ви берете коні? — звернув ся я до козаків.

— Куда нада... — прогугнявив густий бас.

— Ваші посвідчення? — промовив я.

— Вот наші посвідчення! — сказав тоненький тенорок, показуючи карабін.

— Добре! — сказав я. — Так ото ви вбили підводчика з того боку Збруча?

Обидва поблідли й опустили очі до долу. Не спускаючи їх з очей, я говорив далі:

— Вбили підводчика, щоб забрати його коні і 500 царських...

— Його більшевики вбили... — прогугнявив густий бас.

— Які більшевики?

— Ті, що йшли за нами... Буденновці...

— А деж ті коні? — не переставав я допитуватися.

— Ті коні в мене — відповів тенорок.

— Ну, добре! Однаково я вас мушу арештувати і потребувати суду — сказав я.

Вони злізли з воза, а господар, його жінка й троє дітей радісно кинулися до своїх коней. Ніколи й нігде я ще не бачив такої радости, як на вузенькім подвірю галицького господаря, який так щасливо визволився від „форшпана". Але, на жаль, та радість скоро затьмарилась, бо як тільки підійшов обоз, то Романенко (як звався густий бас) і Пастух (тоненький тенор), не тільки що не були покарані, а навпаки — командант не міг натішитися з їх „розторопности", як вони, „рятуючись від більшевиків", зуміли „врятувати" й коні, які командант забрав собі.

Пастух й Романенко в оден голос брехали, що як тільки обоз рушив підтюпцем, то в їх підводі вломилося колесо і коли вони, звернувши з дороги стали його поправляти, то їх побачила більшевицька кінна розвідка, яка хотіла забрати їх в полон. Вони випрягли коней і повтікали, а підводчика „запевне більшевики закололи“...

Очевидна брехня не тільки — що виправдала їх, але зробила лицарями всього нашого обозу. І тому Романенко і Пастух були опісля одними з перших обозних розпорядчиків і тільки їм належало право виганяти на „форшпана“. Користуючись цим правом, кождий з них мав згодом по парі „власних“ коней, з яких одна пара була колись власністю того галицького господаря, якого я думав оборонити.

1920 р., 1. вересня.
м. Товмач, (Галичина).

ЧЕРВОНІ РЯДНА.

(Із записної книжки).

І так майже що дня: на серці трівога, а в душі туга... Почуття якоїсь незримої погрози переслідувало на кожнім кроці. На дворі колєктивний шарварок, а в кімнаті самотність і отупіння. „Страшно жити в колі безнадійних мрій“, сказав якийсь поет і я розумію його. Тепер мені чогось страшно, хоч і сам гаразд не знаю чого?..

Може того, що панують такі довгі зимові ночі і що немає чим світити серед них, а може... може пекельне дно має свій вплив несвідомий на внутрішній стан мого духа, а того так й страшно мені...

Життя я не боюся і цікавлюся ним. Колись блукав на полях крівавої боротьби і мріяв майбутніми днями вселюдного щастя й волі, тепер знесилений в боротьбі за свою мрію, — прагну тихого спокою.

Залишив Велике Місто і, тікаючи в своє рідне маленьке містечко, здавалося, почув себе вільним від скучно-нудних обовязків життя. Сподівався все знайти так, як було колись... Але даремні були мої сподіванки: спокій давно вкрала трівога. Непомітно для самого себе, я віддався грізним зявищам часу і став нагадувати тих, що звідусіль оточували мене...

* * *

Що-вечора, як тільки заходило сонце і над моїм рідним маленьким містечком стелилася тьма зимової ночі, на обрію зявлялися величезні, дріжучо-червоні рядна пожеж. Я разом з иншими обивателями містеч-

ка виходив на вулицю, де до самої півночі блукав по вузеньких дерев'яних пішоходах і, як зачарований, дивився на них і щось своє думав...

До мене часто звертався голос мого давнього знайомого, старого Арона:

— Ну!.. Як ви думаєте?.. Для чого ці червоні рядна?

— Нічого, Ароне, то єсть революція! — відповідав я.

Арон мовчки йшов поруч мене, чогось зітхав і мовчав, наче в рот води набрав.

Коли втома зборювала мене і я йшов до своєї хати, то Арон, прощаючись зі мною, завжди казав одно й те саме:

— А ви нічого не чули?.. Скажіть мені, чи нас будуть бити, чи ні?..

— Що ви, Ароне, Господь з вами!.. Хто і за що вас буде бити?.. Тепер тільки буржуазію бють, а виж бідний еврей! — заспокоював я його.

— Так, так!.. Це правда, що я тільки бідний еврей!.. Слава Богу!.. — казав він сам до себе і міцно-міцно стискав мою руку.

В хаті я сидів на ліжку і свою трівогу утишував гірким димом тютюну. Хотілося відорватись від такого нудного життя і я жалкував, що не було з ким поділитись думками...

* * *

Чулося, як десь співають півні, торохкотить порожняк, бухкає рушниця... Слухав цього придушеного шуму і стомлено засипав кошмарним сном.

В снах снилося Велике Місто. Барикади і червоні прапори. Згущена людська кров на пішоходах і безліч заморожених трупів... Трупи бідних робітників, трупи селянських дітей в сірих шинелях, трупи знасилуваних жінок і розбитих об каміння дітей... Снилися золоті бані старовинних церков і чулося ридання дзвонів...

Весь в холоднім поту, з одубілою від жаху чуприною, я втікав з того міста в далеч своїх рідних піль і... приходив до свідомости лише тоді, коли почував себе на холодній підлозі.

* * *

Якийсь час почуваю необхідність активної участи в боротьбі за волю. Почалося це з того часу, як коло мого рідного містечка заревли гармати. Тепер вже ніхто не блукав на вулиці і не дивився на дріжучо-червоні рядна пожеж. В містечку панувала мертва тиша і якісь чужі, незнайомі люде. Вони казали, що прийшли сюди установлювати спокій, який, начеб-то, порушила революція, а тому трималися гордо, самоупевнено і деспотично.

Що-ранку на дерев'яних парканах громадського саду і на стінах будинків зявлялися запальні відозви, якими чужинці закликали бажаючих вступати до їх війська і йти боротись з „ватагами грабіжників"... Люде ніяково читали ці відозви і мовчки спішилися в свої хати, щоб „не показуватись на очі"...

Якось зайшов до мене Арон. Поздоровкався і став мовчки коло порогу.

— Сідайте, Ароне! — сказав я.

— Часи не такі! — відповів він.

— Що сталося, Ароне? — спитався я.

— Червоні рядна вже тут... там вони на краю міста...

— Страшно... — говорив Арон, цокаючи зубами.

— Не бійтеся, Ароне! Все гаразд буде! От почекайте трохи, скоро прийдуть „наші", — умовляв я його.

Він тільки скрутнув головою. Помовчав трохи ніяково став казати:

— Ці, що гуляють тут, звичайно підуть звідси, але вони кажуть, що будуть цеї ночі нас бити... Сьогодня так і на базарах казали... Вчора ще, так говорили, що хтось йде до них на підмогу, а сьогодня кажуть, що такої підмоги не буде. А через це саме кажуть, що „треба Жидів бити"!

Арон враз замовк і закрив вид руками. Зігнувся, зщулився, зробився маленький, маленький... Його голова глибоко пірнула в заячий ковнір старенького кожушка, а сива борода зігнулася на грудях і якось нікчемно стала рвучко здрігатися...

Що з вами? Ви плачете, чи що таке?! — скрикнув я.

— Нічого!.. Нічого!.. то так щось... Старі сльози нічого не варті... Я хотів просити вас, щоби ви допомогли мені сховати десь мою Сару... Можеб так у вас... ви християнин, то булоб краще...

— Не турбуйтеся так... може ще й нічого не буде, а ви розходились як мала дитина... Йдіть краще до дому, та лягайте спокійно спати... Північ скоро... — сказав я.

— Ну, а Сара, донька моя?.. В дома страшно їй ночувати... Мені однаково, я вже старий, а вона молода ше, і все життя перед нею... От ви християнин, так може.., вона не спалаб навіть, а тільки пересиділаб денебудь в куточку...

— Добре, добре! Щож я можу мати проти сього, але ви напевне знаєте, що в мене так не дуже то безпечно. Мене, як і Жида можуть струсити.

На якийсь час не стало слів. На столі тихо потріскував ґніт свічки і нерівне полумя розгоняло по кутках понурі тіні якоїсь трівоги. Стеля, здавалося, вгинклася під непомірною вагою злодійкуватих шелестів, що чулися на дворі.

Нагло почувся удар великого дзвону, слідом за яким щось остро крикливе вдарилось в міцно зачинені віконниці моєї хати і полетіло над дахами будинків, як розхрістаний привид. Арон зойкнув і прожогом метнувся в двері. Я хотів йому щось сказати, але тільки виглянув за поріг, думки десь зникли, слова завязли між зубами. — Те, що творилося в пітьмі ночі, важко уявити тепер.

Здавалося, що пекло викинуло з себе все злочинство минулих віків... Перед моїми очима гордо і свавільно здіймалися в гору кріваво-червоні смуги пожеж, а на вузеньких вулицях лютував і скаженів якийсь велетенський звір.

В повітрі бились чорні птахи людської злоби і диким ураганом реготалося злочинство... Тріщали двері, брязчали шибки в вікнах, голосили жінки, плакали діти.,. А над цим всім, десь високо під самісенькими хмарами, блукав роспачливий голос ґвалтового дзвону...

Моє рідне, тихе, лагідне містечко божеволіло в дикунських інстинктах своїх низин. — Там, де стояла

тюрма, гоготала гігантська куча полумя, а там, де стоїть театр, реготалося якесь страховище. Иноді долітали звідти окремі вигуки і слова. Разів зо два чулося незрозуміле слово „за вєру!.. за вєру!“ — а там знов все зникало в шумуючім гурагані.

Цілу ніч шаленіла страшна буря погрому і тільки перед самим ранком стала вона затихати. Я весь час чогось думав про Арона і його доньку. — Де він тепер, що сталось з ним?..

* * *

Коли крізь шкалюбини віконниць стало стелитись в хаті бліде світло зимового ранку, я вирішив піти на вулицю і зайти до Арона.

Зараз же, як тільки вийшов на вулицю, побачив щось химерне. Скрізь було сумно і мертво. На вулицях розкидані якісь столи, стільці, подушки та самовари, а на пішеходах червоні плями від свіжої крови. В повітрі чувся сморід від пожежі, а над дахами будинків крякали „на одлигу“ чорні гайворони.

* * *

Арона не знайшов. Його хата була навстіж відчинена і все в ній було розкидано. Розпитатись за нього не було в кого, а через те я пішов далі шукати його. „Певне він в рабіна заховався?“ — думав сам до себе і направився на центральну вулицю, де була синагога і де мешкав рабін.

Йшов через бульвар, який був дійсною окрасою цього міста, і жахався окружаючого.

Скрізь була кров і трупи. Кров на брудних пішеходах, кров на дверях будинків, кров на білих фіранках, що розвівалися з побитих вікон, кров всюди, всюди, всюди... Як божевільний біг я через бульвари в кінець міста, бажаючи втекти від цих страшних трупів, які лежали на пішеходах... Ось невеличкий монументик поета Пушкіна. Блиснула згадка про той день, як святкували його відкриття. Була весна тоді, цвіли квітки барвисті, молоді панни в білих сукнях, музика грала, промови були... Глянув у низ і жах звязав до долу мої ноги. На чорно-блискучому мармуровому пе-

дісталі поета когось розпято... Якось ненароком глянув на голий труп розпятої людини і взнав в ній Арона. Його розпяли, привязавши за руки і за ноги шматками порваного і скрівавленого тонкого рядна, а на його оголених грудях симетрично виднілися дві кріваві рани... Очі його з невимовним жахом дивилися в небо, а борода якось інтимно зігнулася до грудей, наче хотіла сховатися від чогось...

Несвідомо для себе самого, з моїх грудей вибухло питання:

— А деж твоя Сара, Ароне?!.

Сльози стиснулися в горлі і я побіг геть від цього страшного трупа...

* *
*

Вечером йшли „наші“ і несли з собою червоні прапори. Дивлячись на них через вікно, мені здавалося, що вони несуть рештки того рядна, яким розіпнуто Арона.

1919 р. січень.
Козятин.

„ГАНЕБНА СПРАВА“.

(Оповідання).

I.

Що то воля золота!.. Десь нічого кращого від неї в цілому світі немає!.. Недаремнож хтось сказав, що „воля, то вічна молодість“... А хто з нас не любить своєї молодости, коли так солодко і трівожно бється в грудях серце, коли в годину тяжкого смутку і горя можна розважитись веселою піснею. Заспівав і за горе забувся... Так з кожним бувало в молоді літа, але вже на старости літ нічого не подієш, — скоряєшся перед лихом. В молодости все життя стоїть вперерді, а через те й родяться в душі найкращі надії на будучину, а з тією надією легше живеться на землі... Воля і молодість — дві найдорожчі річі для людини і вони скрашають собою весь смуток життя. Там, де нема волі, — дарма гине молодість. а де є воля, — молодість вічно цвіте і красується в промінню ясних почувань душі.

Але є такі закутки, де люде живуть і не відчувають того, як саме складається життя і в чому зміст його. Такі люде заснидіди в забобонах давно минулого і лякаються всього нового. Такі тихі закутки людського життя куняють в своїм горі і нужді, а про те й не хочуть знати, що десь є такі сміливі люде, що день і ніч змагаються за будучину і готуються до зустрічі великого свята волі...

Та й справді, звідки могли щось знати про це якісь забуті мешканці містечка Янушполя, коли вони

так призвичаїлись до того життя, яким жили діди і прадіди... Зовсім так, як у казці: „За лісами, за горами, за далекими морями, мирно люде поживали, за насущний щиро дбали"... А той насущний вже й душі вимотує з них, а добра так і не знає ніхто... Всі знали, що треба нести свій важкий хрест життя, бо, мовляв, „на все божа воля"... В поті чола добували свій кусок хліба і збогачували того, хто весь час обкрадав їх... В таку тяжку годину незрозумілої боротьби посилали на фронт все нових і нових борців, а самі з плачем і зненавистю стрічали повертаючих інвалідів.

Ось і весь зміст убогого життя тихого закутку, а в тім числі і містечка Янушполя, мешканці якого нічим не цікавились, нічого не шукали і ні нащо не сподівалися.

Але, цілком нежданно, сталося таке чудо, яке заставило всіх прокинутись і глянути вгору, на весняне сонце. Прийшла революція, то як же було не радіти і не підносити голови до неба? Як було не радуватись, коли не стало тюрем, упали кайдани, все зробилося вільним, рівним, добрим і всепрощаючим...

Старі Янушпольці багато чого чули, бачили і знали на своїм віку, але тепер вони признавалися, що це було щось таке, невидане в світі, чого ніхто й ждати не міг. Хіба не дивна річ, що піп, ксьондз та рабін разом Службу Божу правили і казання казали до народу?., Але сталось так. що свято Волі і червоні прапори усіх помирили... Ті люде, що на все дивилися якось чудно, тепер забули за все і гаряче молилися разом з усіми людьми, що збірались на містечковій площі перед школою, де „правився молебень за свободу"...

Після молебня піп, ксьондз та рабін сказали свої казання, а за ними говорили „горатори"... Особливо сподобався людям молодий учитель двохклясової школи — Вакуленко. Він промовляв зовсім не так, як піп, або рабін, які все казали, що „Бог так дав"... „Бог так зробив"... Ні, він просто і зрозуміло сказав: „Змучені горем і нуждою голодні робітники та салдати не змогли більше терпіти крівавого царя і зробили революцію. Революція дала нам волю і землю, хліб голодним, справедливість окривдженим і право поневоле-

ним!... Тепер нам треба по братерському жити і друг друга любити, щоб вороги трудового люду знов не одібрали найбільшого його добра — волі"...

Люде, що жили своїм „тихим і мирним" життям, що бачили гріх і злочин тільки там, де порушалися старі звичаї батьків, як зачаровані слухали нові слова про нове життя. „Значиться, — говорили вони, — тепер ніхто вже не буде красти коней і добиратися в комору о півночі, бо всі будуть однаково всим довольні... Тож воля, а не щонебудь так собі"...

До цього часу тільки було й трівоги, що приїзд справника або архієрея, а тепер... тепер і не перелічити всього... Дехто з молодших пригадував, що щось подібне було тільки тоді, як одного разу було оголошено, що приїдуть якісь агрономи учити, як можна розбогатіти на двох морґах поля... Ходили люде і слухали, бо кожний хотів кусок хліба мати, але тоді їм про сіяні трави щось наговорили...

А тепер вечерами, коли кінчалася денна праця, господарі збиралися коло волости, де засідає „Ривко" *) і жваво обговорювали свої справи. Багато людей вже зацікавилося, як то буде з панською землею, але ніхто нічого певного ще не казав.

Баби незадоволено говорили:

— Ну й дурні оті чоловіки, що вже не дай Мати Божа! Оттак, поки що буде, а вони тільки поміж собою змагаються. Ходять та час марнують... — каже одна.

— Оце але, ця ліворуція, ще гірше як в старого пристава молода жінка!.. — додає друга.

Молодою жінкою старого пристава баби виявляли все своє призирство до якоїнебудь особи, чи справи. Справа в тому, що рік назад молода жінка старого пристава закохалася в якогось проїзжого комерсанта, що скуповував коней, тай хотіла втекти з ним. На приставське щастя, вже за містечком, це стрінув урядник, який зараз сповістив пристава. Пристав дігнав їх на залічничій станції, де вони збиралися сісти в потяг. Він прилюдно повибивав комерсантови

---

*) Назва Революційного Комітету селянами перефразована на коротке „Ривко". Автор.

зуби, а жінку привіз до дому і два тижні тримав під замком на черствім хлібі. З того часу молода жінка старого пристава стала притчею во язиціх бабських.

Що торкається учителя Вакуленка, то працював він не покладаючи рук. До нього йшли за порадами всі селяне і він завше йшов до них. Булоб дуже гарно, якби не сталася одна річ, яка теж стала притчею...

II.

Живий живе гадає, а в молодого серце бється... Всі знали красуню Хайку, доньку старого Берка, який любив її, доглядав і до розуму довів. Старий Берко був орендарем панських ставів та млинів, а мав всього одну доньку від другої жінки, яка вмерла з пологів.

Дбаючи за будучину своєї єдиної доньки, старий Берко віддав її до ґімназії, яку вона скінчила в перших часах революції. Хайка мала всього вісімнайцять літ і була надзвичайно гарна, так що як хто з молодих мущин дивився на неї, то йому здавалося, що все його тіло обсновує якась тоненька павутина. Хайка багато читала червоненьких книжечок і була соціялісткою. Ось через що їй так припав до вподоби молодий учитель, коли він промовляв на святі волі!.. Тодіж вони познайомилися, а після того часто стрічалися, але ніхто в цьому не бачив нічого дивного.

Люде знали одно, що „вона Жидівка“, а старий Берко так і зовсім нічого не думав. Тільки обидві попівські дочки щось там говорили, але на це ніхто не звертав ніякої уваги, бо всі знали, що попівни вже були літні дівчата, а через те було й зрозуміло, чому їм так не подобалося знайомство Хайки з Вакуленком. Як було, що саме було між ними, того не знав ніхто, але в провідну суботу все містечко схвилювалося надзвичайною новиною. Старий Берко, прийшовши вечером з синагоги до дому, був дуже здивований, що не застав Хайки вдома. Спочатку він думав, що вона жартує з ним і сховалася кудинебудь в шафу, як то перед тим не раз робила, але згодом він стурбовався не на жарт. Обшукавши все помешкання, він взяв в руки палицю і подався до своїх єдиновірних сусідів, але Хайки не було нігде і ніхто її не бачив. Тільки вже тоді, як піднялося на ноги все еврейське

населення містечка, якась баба сказала, що бачила як Хайка з Вакуленком пішли гуляти в поле.

Добрі єдиновірні сусіди заспокоювали Берка:

— Ну, так що такого сталося? Пішла гуляти, так прийде! Чого так турбуватися. Почекайте трохи.

Пішов старий до дому, та й щось не сиділося йому спокійно. Вже й дванайцяту годину пробив годинник, а Хайки ні слуху, ні духу. Тоді в його голові зявилась нова думка. Він згадав, що Хайка щось надто вже дружила з Вакуленком і, крім того, оті її чудні ховання в шафу... От тепер і підвела старого... Не инакше, як тільки втікла з ним...

Мовчки встав він і мало-що не бігом побіг до школи, де була кватира Вакуленка. В його кватирі було темно, а коли він взявся за клямку біля дверей, то помітив великого замка. Старий Берко зрозумів все, і перед його очима засвітилися огненні тальмудичні гасла. Він відчув, що сталося щось страшне, що треба щось робити і ні одної хвилини не гаяти часу.

„Украв! Украв! Украв!“ — закричав він не-своїм голосом і, як припечений гарячим залізом, кинувся на вулицю сонного містечка.

Скоро все еврейське містечко було на ногах і гомоніло. Від Вакуленка ніхто не сподівався чогось подібного, а через те й обуренню не було кінця:

— Ач, який приткий молодець! Як солодко балакав про революцію та чесність, а сам не коні які-небудь вкрав, а єдину доньку в батька!..

— Та вонаж сама розум має, не крав же він її як кітку якунебудь!.. Певне кохає його, так от і втекла з ним.

— Еге, добрий розум!.. Одурив дівчину, як стій та дивись...

— А так, тепер шукай вітра в полі. Аби хоч знати куди поїхали вони?..

— Треба ґоїв розпитати, вони певно знають...

Молоденькі еврейські парубки, що тільки й мріяли про Хайку, як ошпарені кинулись з хати в хату розпитувати, чи не знає хто, куди дівся молодий учитель? Сторож від школи за десять карбованців сказав, що

учитель виїхав з усіми своїми річами кудись на Любар і що його повіз Левко Мельник...

Ах, отой Левко, вдовиний син!.. Його всі знають, що то за гульвіса!.. — В нього коні добрі і він колись приставшу з комерсантом возив... Гей Левку, стережися!.. Єврейські хлопці грошей не пошкодують, а старі гріха не попустять!.. — казав дехто з юрби, яка зібралась перед школою.

Аж вісім возів вирушило в погоню, а впереді їх верхи їхав Мошко, який не що давно повернувся з Америки і вважав себе найкращим нареченим для Хайки.

— О, тепер він віддячить їй за ті призирливі погляди, що вона зневажливо кидала на нього! — шепталися попівни.

На возах сиділо по четверо найдужчих і смілих і богобоязних еврейських юнаків, серед яких на передньому возі сидів і сам старий Берко. Всі вони були озброєні залізними палицями, сокирами, заступами, ножами і навіть револьверами. Недаремнож вони повстали за честь і образу старого Берка!..

III.

Щоб Вакуленко був не спочивав у Молочках, а їхав далі, то все булоб гарно, але Левко намагався дати трохи спочити коням. Хайка і Вакуленко згодилися, але щоб коні спочивали не більш як півгодини. Левко казав, що все одно до ранку заїдуть до Любаря і лякатися, що хтось там буде доганяти, немає ніякої рації. Одначе Левко дуже помилився, бо як тільки виїхав з Молочок, то вже світало, а до Любаря було ще 15 верстов. Відїхавши три версти від села, вони почули за собою якийсь гуркіт возів.

Занепокоєно їхали далі, але — озирнувшись назад, Хайка побачила цілу валку возів, яка наздоганяла їх. Придивившись краще, вона побачила, що попереду всіх, верхом на коні, їде не хто инший, як Мошко.

— Ой, нас доганяють!.. тікаймо!.. — скрикнула вона.

Вакуленко тільки поблід, а Левко погнав коні. Коні бігли, аж хропли, а за ними також летів верховий

і скажено тарабанили вісім возів. Хайка пригорнулася до Вакуленка і щось шептала, наче молитву.

Побачивши неможливість утечі, Левко спинив коні, а Вакуленко і Хайка стали ждати... Ось Мошко підскочив аж до самого воза. Страшний, спітнілий і червоний від злости, він не кажучи ні слова, з усіх сил вдарив Вакуленка по лиці ремінним нагайом, яким поганяв свого коня.

Левко обернув свого батога і товстим кінцем пужална вдарив Мошка по очах так, що той злетів з коня. В той час, як Мошко падав, Левко дістав з воза запасного горчика і став перед Хайкою і Вакуленком. Розлютований він грізно кричав до тих, що сиділи на возах: „А ну, паршивці, багато ще вас полізе?!. Голову розібю!...“

Але занадто мала була сила одного Левка проти восьми возів. Запал зробив своє діло і через хвилин пять Левко з розбитим носом лежав звязаний, а Вакуленка били обережно і розумно, щоб не поломати ребер і не затовкти на смерть... Вакуленко весь закрівавлений валявся на дорозі і тільки стогнав. Хайка була на руках старого Берка і нічого не чула й не бачила, бо впала в непритомність.

Врешті войовничий запал охолов і на його місце прийшло безмежне призирство. Хотіли так і покинути його, але Мошко став умовляти всіх забрати його з собою, щоб показати всім янушпільським ґоям, якого вони гарного мали проводаря...

IV.

Ні оден комітетчик не став на оборону свого доброго учителя, а всі мовчали, як води в рот набрали. Юрба цікавих, що зібралася коло волости, кричала: „От так вучитель!.. Нам казав про ліворуцію, а сам ось за які діла взявся!.. Не треба нам такого вучителя!.. Дати йому доброго прочухана, та й вигнати під три вітри, щоб і дух його тут не пахнув!..“

Голоси про „доброго прочухана“ чим далі, тим збільшувалися і невеличкий гурток Вакуленкових прихильників уживав всіх заходів, аби не допустити до самосуду. Більш розсудливі стали говорити, що Вакуленка треба тільки посадити на якийсь час в „хо-

лодну", а потім випустити його на всі чотири вітри, бо як його товариші дочуються про щось негарне, то зроблять так, що ніхто не получить земельки...

Погаласувавши трохи, всі погодилися на тому, що його на два дні треба посадовити в холодну, а потім нехай забірається з містечка і йде туди, куди сам схоче.

Тут він нікому вже непотрібний, бо такої ганебної справи ще ніколи не робив християнин.

Вакуленка посадовили в „холодну", а ключі від неї забрав до себе старший міліціонер. Юрба заспокоєна тим, що зробила „добре діло", стала помаленьку розходитися.

V.

Коли Вакуленко остався в „холодній" сам оден, то до нього помалу стала вертатись свідомість. Вже вечеріло і в кімнаті робилося темно. Йому чогось стало страшно і він заліз в темний куточок.

В його потовченій голові так і роїлись думи. Чим більше було думок, тим гострійше почувався біль образи і зневаги. З його уст не вирвалось ні одного проклону, але думки говорили: „Як же воно так сталося?.. От дурень був, що не втікав на Чуднів! А оті тальмудичні фанатики, а ота богобоязлива та злодійкувата християнська череда!.. Чого вони хочуть з мене?!. Сам-же товмачив їм про те вільне життя, яким має жити кожна людина!.. Але, як видно, для них все дарма. Вони ще поділені поміж собою, а через те „ґой" і „жид" ще довго житиме серед них, але людей не буде"... Згадалися ті тремтючі обійми і гарячі поцілунки, якими його пестила Хайка і в його душі стало так важко...

Встав з свого темного кутка й став схвильовано ходити, на скільки позволяли йому його слабі сили. Коли тут за вікном щось зашелестіло і в вікно хтось зазирнув. Він став пильно дивитись у вікно і йому показалося, що то Хайка. Сам собі не йняв віри і думав, що то якесь хоробливе зявище, не більше. Але ні! Хтось заглянув в друге і він добре побачив, що то була вона. В вікні було вибито кусок шибки, кудою вона просунула щось загорнуте в білий папір.

Просовуючи те „щось“, вона пошепки сказала:

— Мій любий! завтра тебе випустять і ти мусиш виїхати. Тут де-що на дорогу...

— Мій Боже! як же ти спромоглася? Як ти відважилася?.. Не забула?!..

— Ні, не забула!.. Втекла й зараз йду назад, бо за мною чатують, а рабін ще й покуту наклав... дурний...

Останні слова вона вимовила так скоро й тихо, що він ледве зрозумів їх. Коли він хотів ще щось сказати, то її вже не було коло вікна, а за вікном була тиха весняна ніч і зоряне небо.

В той час звідкись полетів камінь і, розбивши шибку, упав в „холодну“. Вакуленко присів коло стіни і подумав: „Певне Мошко лютує? Чорт з ним“...

Вранці його випустили і сказали: „Зараз-же їдьте з Янушполя і більш не показуйтеся. Ви накоїли такого лиха, шо зараз весь комітет хочуть перевибрати. Кажуть, що цей комітет був під вашим керунком, а через те йому не можна довіряти“...

Вакуленко мовчки подався до Левка, а над вечір всі люде бачили, як він виїхав на станцію. На возі, серед зелених піль, йому стало трохи легше на душі, хоч серце й щеміло. Не доїзжаючи до станції, він виліз з воза і став іти пішки. Левко говорив: „Ото прокляті паршивці, як же вони мені розтовкли носа. Але й я горчиком закатав одному по маківці, що довго памятатиме!.. Я був би вас в обиду не дав, якби вони мене не звязали“...

На станції Вакуленко зауважив, що до нього чогось дуже придивляються люде. Зазирнувши в зеркало, він просто не взнав себе. Під очами були великі синці, верхня губа страшно розпухла, а через все ліве лице проходила чорна смуга від Мошкового нагая. Дивлячись на своє лице, він мало не заплакав, як у той час почув, що хтось стоїть коло нього.

Озирнувшись, — побачив Хайку. Вона говорила: „Слухай, коханий мій! яж йшла слідом за тобою, а тільки полями... Скоро й вони всі тут будуть... Скорійше їдьмо, он стоїть якийсь поїзд“...

Вакуленко мовчав і дивився на Хайку, яка здавалась йому надзвичайною. Хайка говорила:

— Вони мене теж били, але не дуже, бо батько заступився... Вони називають мене великою грішницею, алеж ти мене кохаєш?.. Ти знаєш, що я вже з ними бути не можу...

— Люба моя! — сказав Вакуленко. — Я знаю добре, що вони там теба заїлиб. Хібаж вони знають, що таке любов?.. Для них те все, що робиться любовю, є тільки ганебною справою, а для нас це все... їдьмо...

Взявши друг друга під руку, вони пішли до вагонів і попросилися до салдатів, які їхали в вагоні. Ті згодилися, але якось неохоче. Оден з рижою бородою, як видно Москаль, запитався: „А какой ви партіи?“ Хайка влучно відповіла і рижий салдат гукнув: „Нада их взять, товарищи, оне с нами на одной позиціи“.

Вже паровик дав свисток, як на станції знявся якийсь гармідер. Вакуленко побачив добре знайомих йому янушпільських євреїв, серед яких ввихався Мошко. Вони їх теж помітили і кинулись до вагону. „Куда лезешь?“ — закричав рижий салдат.

Хайка поспішилася розповісти „товарищам“ в чому річ. Вислухавши все, що вона сказала, рижий салдат гукнув до своїх товаришів: „Так это настаящая провокация!.. Какая же сдесь свобода, когда оне насилуют их личное убеждение! Дайте ка мне винтовку, так я покажу вот этому долговязому, что командует всеми! Тоже жених какой нашелся!..“ Хтось з кутка подав йому рушницю і він, повернувши багнет до себе, так садонув Мошка в груди, що він аж упав. Хтось з юрби став кричати, щоб поїзд не пускати доти, доки з вагона не вилізе Хайка. Але у відповідь на це з вагонів почулося таке грізне „мы вот покажем, как насиловать!“, що начальник станції тільки рукою махнув і поїзд рушив... В юрбі запанувала веселість і багато голосів загукало: „Молодці хлопці!.. От фронтовики, так фронтовики!..“

А слідом за поїздом бігли Хайчині єдиновірці і, стомившись бігти, з огидливою піною на устах, посилали страшні прокляття...

VI.

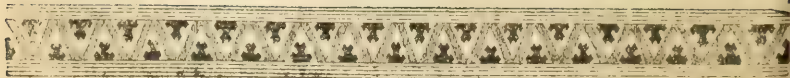
. . . .

. . . .

Багато говорили Янушпільці про Хайчину втечу, але від самої Хайки довго не було ніяких звісток. Казали, що вона з Вакуленком поїхала в Америку, але ніхто нічого певного так і не знав до того часу, заки від Хайки не прийшов лист до старого Берка. В тім листі вона писала, що вже одружилася з Вакуленком і разом з ним учителює на волинськім Полісю, в чому не бачить нічого злого, окрім доброго діла, а через те просила простити її.

Довго старий Берко думав думу, як бути, а далі зібрався з силами і написав їй листа, що прощає тільки через те, що вона „не така, як инші"...

1918 р. жовтень
м. Київ.

„ПОДІЯЛОСЬ ЩОСЬ“.

Село марило кращим прийдешнім, а коло села стояв занедбаний цвинтар і снував леґенди минулого. Тихо шепталися пожовклим листям старі тополі, наче розповідали щось. Пастушок Яремко, який пас вівці за селом, догадувався, що вони розповідали про весну кріваву і про те, як на цвинтарі зявилася велика братська могила...

Понура осінь блукала навколо села і тужила під цвинтарною брамою, за якою з німим роспачем розгортали хрести свої руки над убогими могилками. Забуті перекази скаржилися комусь невідомому і покірно тулились до вогких стін старенької каплички. Над сірими стернями спустошених піль, як розгнуздані коні дико гайсали північні вітри і гонили на південь чорні хмари...

Занедбаний і забутий кущ сивого полиню не скаржився й не нарікав. Минулого літа він виріс на братській могилі, скоро її насипали тут. Він покірно хилився, куди вітер віє і щоденно чекав свого постійного гостя. Коли гість приходив і розпочинав якусь розмову з братською могилою, то він затаєно слухав і чудувався з того горя, яке панує за цвинтарною огорожею.

Кущ полиню пригадував літо, як на цвинтар приходили заплакані селянські діти і довго-довго молилися за когось. Колиж настали холодні, сірі, осінні дні, то селянські діти перестали ходити і залишився лише оден постійний гість, який не пропускав ні одного дня, щоби не навідатись до могили.

Йому, як видно, було байдуже до сонця, яке не хотіло світити, байдуже до життя на селі, яке зробилося для нього чужим і далеким з того часу, як з ним „подіялось щось"... Його називали божевільним, але він сам чудово розумів, що ніякого божевільства в йому немає, а тільки так „подіялось щось", через що він мусить ходити на цвинтар і припадати до вохкої землі великої братської могили...

* *
*

На селі запевняли, що старий Соловієнко справді таки божевільний. Знали навіть, коли саме він збожеволів. То було весною підчас великого мужицького бунту. Тоді Німці спалили третину села і розстріляли 240 молодих чоловіків та парубків. В Соловієнка згоріла від знаряду хата, вмерла з переляку жінка, загинуло від ворожої руки два сини. Соловієнко наче очманів від горя. Дивився на згарища своєї хати і якось чудно посміхався. Люде дуже чудувалися, що ні одної сльози не пролив чоловік.

Але скоро всі помітили, що з ним „подіялось щось" і він „не той став"...

Ціле літо блукав він десь за селом і його майже не бачили в селі. Як коли він зявлявся в село, так хіба тільки для того, щоб підкрепитися трохи...

Босий, обірваний, з роскуйовдженою бородою, в картузі з якогось убитого Німця, він поважно йшов серединою вулиці і не звертав ніякої уваги на собак та дітей, які переслідували його.

— Господін полковнік! Господін полковнік! — кричали за ним діти.

А Соловієнко йшов і навіть не озирався.

Люде запрошували його до хати пообідати. Давали йому кусок хліба і він знов зникав з села на де-кілька днів.

* *
*

Літом весь цвинтар гомонів мушками та жучками. Дерева повільно шелестіли обважнілими і стомленими вітами, під якими шукав спочинку старий Соловієнко. Він приходив на цвинтар і, помолившись коло каплички, лягав денебудь в холодочку і починав думати свої думи.

Иноді його думи порушувались голосами дітей, що приходили до могил своїх батьків, і тоді він незадоволено вставав і ховався кудинебудь в куточок, де й дожидався ночі.

Як приходила ніч, то він знову йшов до каплички, простеляв коло її дверей свою драну свитину, лягав і слухав, як десь пищать кажани і страшно прагнув побачити своїх забитих синів.

Не одну ніч, до самого ранку він лежав і чекав своїх синів, але вони не приходили... Часами, коли він засипав, йому ввижалися його сини, як вони з рушницями в руках просять:

— Благословіть нас, тату!

І сниться старому Соловієнкови, що його серце стискає туга, а на очах стоять сльози, які закривають собою весь світ, що й сонця не видно...

Тоді він крізь сон говорив сам до себе:

„Ой знаю я горе своє, знаю! Знаю, що минула весна красна, а червона була! Хмара хмару заступала. Скрізь Німці сновигали. Залізні каски на сонці блищали. Мусіли мужики заворушитися, бо не сила було стерпіти глуму великого. Десь набрались рушниці, десь взялися пулімети і заговорила мужицька сила...

„Страшним реготом реготалися в полі німецькі гармати і почалась крівава косовиця. Запалахкотіло в полумї село, страх і роспач охопив кожну хату, трівога запаморочила кожну голову... Сім день і сім ночей боролися з ворогами мої сини завзяті, але на восьмий день сила подолала завзяття...

„Виросла висока-висока могила... Без попа справляли похорони... Лягли спати синочки любі... Учив їх, доглядав їх, надії свої покладав на них, а воно ось як сталося... Сподівався на старости літ серцем спочинути, а Бог кару дав, муку тяжку, жаль болючий“...

І старий Соловієнко схоплювався з свого місця, підводив до неба голову, дивився на зорі і мало по мало приходив до свідомости. Тоді він повертався лицем в бік братської могили і жалібно кликав:

— Сини мої любі, де ви?!..

Часами йому здавалося, що на могилі стоїть якась тінь людини, яка нагадує його старшого сина. Радий, що накінець таки поговорить з ним, він поспі-

шався до могили і вже коло самої могили пригадував, що то не що инше, як полиньовий кущ. Зупинившись, глибоко зітхав:

— Який же ти непотрібний, сивий поліняко! Хибаж ти не знаєш, що твоє місце в полі на межі стояти?..

Кущ сивого полиню слухав і не розумів нічого, а високі тополі тахо гомоніли між собою...

* *
*

І от, в оден сумний осінний день, коли село марило кращим прийдешнім, а цвинтар снував легенди минулого, старий Соловієнко сидів коло каплички і слухав, як гомонять тополі і скиглить вітер між штахетками на поповій могилі. Сидів собі і не думав нічого. Не турбувався навіть тим, що незабаром настануть морози і прийде зима. Йому було так добре сидіти і слухати незрозумілих, але таких вражаючих, безмежно сумних голосів вміраючого літа.

Зненацька десь у полі залунав якийсь пронизливий крик і гострим ножем врізався в Соловієнкове серце. Зрозумів, що цей щось не добре віщує і, замість того, щоб лишитися на цвинтарі, він схопився і став втікати з нього... Бачить — кудись чогось біжать якісь люде... Біжать старі й малі... Побіг і собі разом з ними... Бігли в поле і спотикались на межах...

Звідкілясь почулися вистріли... Хтось щось кричав, як не при своїй памяти... Щось боляче шпигнуло в його груди... Зробилося гаряче й душно, наче в Спасівку... Почув, що за пазухою розлилося щось гаряче, гаряче... Всадив руку... Кров на руці... Подивився, подивився, та й схилився на якійсь межі...

* *
*

Довго лежав він непорушно і не хотів відкривати очей. І лише тоді, коли трівога передсмертної свідомости заворушилася в його мізкови, він відкрив очі і побачив себе в білій кімнаті сільської лікарні. Спершу всього він пригадав, що колись тут лежали і його сини... Підвів трохи голову, став дивитися і слухати... Люде щось говорили і згадували про гетьманців... Коло порога якась дівка плаче: „краще тобі, мій любий,

панським наймитом вік вікувати, ніж в сирій землі лежати“...

Соловієнко починає розуміти, що тут „щось подіялось“ і що знов іде якась боротьба.

Підійшов якийсь високий безвусий чоловік і нахилився над ним.

— Він перевязаний? — спитався когось.

— На якого чорта його перевязувати, як він все одно помре? — сказав хтось з кутка.

Соловієнко хотів щось сказати, але перед його очами зявилися його сини і він відчув, як навколо його заджебоніли маленькі жучки, наче в літку на цвинтарі...

* * *

Над вечір він помер...

На цвинтарі, поруч старої весняної могили, виросла нова братська могила, коло якої топталася ридаюча юрба... Всіх згадували і всіх оплакували, лише за одним Соловієнком ніхто й не зітхнув навіть. Тільки вже тоді, як ставили на могилі великого хреста з написом похованих, хтось, між иншим, сказав: „А як-же з Соловієнком? Писати і його?..

— Таж він ще з весни залишився!.. Хоча все одно вже, записуйте! — відповіли з юрби.

Записали на хресті його імення і розійшлися по домах марити кращим прийдешнім...

Занедбаний цвинтар снував легенди минулого, а кущ сивого полиню дарма вже чекав свого постійного гостя.

1919 р. листопад.
м. Київ.

ФРАҐМЕНТИ ЖИТТЯ.

I. „Да, ну?!"...

Йшов. Як у тумані. З похилою головою. З біллю в серці. З образою в душі.

Міські вулиці всміхалися вечірніми огнями.

Кокетуючи, проходили тротуарами міські панни.

Надриваючи горлянку, якась обшарпана людина закликала: — „Вот почистим сапоги!"..

Поспішався. Сам не знав — куди? Чув тільки збентеженою душею щось непевне.

— Зрада!... Хіба?...

Ах, ось воно, отте прокляте слово! Ось воно, ганебне без кінця!...

Перед тумбою зупинився. Байдужим оком оглянув плякат „Чорна пантера і білий медвідь". Стиснув кулаки і погрозився:

— Проклята!...

Зітхнув глибоко. Подивився в гору. — Там спокійно мерехтіли зорі. — Гірко похитав головою і прошептав:

— Яка самотність!... Яка самотність!...

Прохожі здивовано оглядали його, а він без найменшої уваги. Стояв собі, дивився на небо і думав:

— Простити? Не простити? Бути? Не бути?

Махнув зненацька рукою. Озирнувся навколо себе і голосно засміявся:

— Мій Боже! Таж я формально божеволію!... Безумовно божеволію... Цілком і безповоротно...

Відчував у мізкови, як там щось віджило, заворушилося й стало шкрябатись колючими кіґтями. В очах зробилося зелено. Під ногами стратився ґрунт. Не своїм голосом крикнув:

— Гидота!...

Крикнув і став бігти до „дому". Його „дома" — низенький, двохповерховий, цегляний будиночок. Щось тюремне дивилося з його стін на затишну вулицю. Три вікна в низчому поверсі темні. Всі инші вікна світяться. Три вікна — його „дома". — А деж вона? — подумав.

Зайшов з подвіря. Ще раз подивився на зорі. Потім, по стар採еньких, деревляних, скрипучих східцях пішов до свого мешкання. Йшов коридором, поуз господарське помешкання й чув, як там бренів сміх його подруги. Грубий, некультурний, мужчинський голос питався:

— Да, ну?!...

Сей голос нагадував йому касарню і невимовно обурював.

Увійшов до кімнати. Засвітив світло. Кинув на писальний стіл свою теку з паперами, а сам став і замислився. Довго стояв так, а потім вимовив глухо:

— Се називається життя...

— Да, ну?!... — озвалося десь ізза стіни.

Над столом її великий портрет. Малював оден з наймолодших малярів. Став уважно дивитися, наче не бачив ніколи. Ізза шкла дивилися глибокі, чорні, інтриґуючі очі, півухмілкою кривилися уста, воронячими крильми зогнулись брови під мармуровим чолом.

Простяг до портрета руки. Зойкнув.

— Як я кохаю тебе, Тамо!...

— Да, ну?!... — почулось за стіною.

Він замовк. Без єдиного слова став на коліна. Стояв так і дивився в її глибокі очі, що здавалися страшною безоднею, мороком ночі, де можна було пропасти й загинути безслідно.

— Ні! Сього я не хочу! Моє ще там... впереді... далеко...

— Да, ну?!... — загарчало за стіною.

...З кутка в куток. Широкими кроками. Старався прогнати думку про ганебне. Старався, але не міг...

— Зрада!... Очевидна зрада!... Чому зі мною стала така чудна й мовчазна? Чому там вона весела?

В очах потемніло.

— Схопити сокиру й знищити сей портрет!... Знищити! Звичайно знищити!...

В той час увійшла вона.

— Що з тобою? — спитала.

Мовчки підійшов до вікна. Уважно став дивитися на мертву вулицю.

— Знов сцени?!... Гм... — почув її голос.

— Ти... ти ганебна! — несподівано крикнув він.

— Ах!... — і зникла за дверми.

— До хама йдеш?... До хама?... — кричав за нею і аж до коридора вийшов.

— Так! Коли хочеш?... — озвалася іронічно.

— Да, ну?!... — зареготався голос чужого мущини.

Він повернувся до кімнати.

— І так що-дня!... Цеж не життя!... Конання, агонія, смерть... — Говорив сам до себе. — Божевільство, не більше...

Годинник вибив дванайцяту.

Її ще не було.

Він став перед її портретом, як ранійш, і зачав горячо молитися:

— Спаси й помилуй мене, моя кохана Тамо!... Безумний я, бо надто все відчуваю!...

В той час увійшла вона. Стала коло порога й залилася слізьми:

— Які ми нещасні обоє!... — простогнала.

...Ліхтарі на вулиці погасли... Стало темно.

II. Їх кінець.

Десь вибухали життєві вулькани. Здвигалася земля. Казали — була велика й жорстока боротьба.

Після того переможці вели переможених.

Перед мною переходили одні і другі. Дивився на них і не співчував їм. Кінець, лише оден кінець їх цікавив мене...

Їх спершу зачинили, а потім виводили. З дверей великого сірого будинку вони йшли в зелений сад, що пишно розгорнувся навколо будинку. Покірно як залякані вівці, вони прямували аж до високих лип в кінці саду. Там їх зупиняли і вони озиралися навколо себе. Здавалося, шукали чогось, або прислухалися. — Се досить важко було розгадати. — Взагалі трималися вони досить непевно.

Переможці йшли слідом за ними. Обличя їх тупі й самозадовольнені, а очі — вогонь. Косо позираючи на переможених, вони любовно пестили дула своїх карабінів і присвистували модну воєнну пісоньку. Мотив сеї пісеньки нагадував їм ту мить, коли вони з надзвичайною відвагою напали на фортеці ворога і подолали його.

Уста переможців не можуть стриматися від саркастичної ухмілки. Не далі, як тільки вчора, кучка отсих тремтючих людей ввижалася страховищем, а тепер?.. — Та, що там тепер говорити!...

Переможці, як видно, загубили всяку охоту розглядати переможених, бо закурили цигарки і стали дивитися на небо, як там легко пливуть весняні хмаринки. Синій, ароматний димок весело снувався між зеленими липовими вітами і дратуюче лоскотав нюх переможених. Деякі з них хотіли попросити закурити, але слова просьби завязли в їх горлі. — Мовчали й чогось чекали, хоч самі не знали — чого саме.

Але ось оден з переможців, як видно старший, гукнув:

— Засуджені! Слухайте вирок тимчасового суду нашої країни!

Переможені зробилися маленькими. Злилися в одну чорну пляму. Притислися друг до друга і заніміли.

Сухим, стальовим голосом читався суворий вирок. Як клацання кулемета, відбивалися в ушах переможених окремі речення й слова. Старалися слухати спокійно, але зелене листя лип і ароматний димок цигарок хвилював їх і вибивав з колії рівноваги.

Брязнуло останнє слово суворого вироку — „розстріляти!“

— О-о-о-ой!... — вирвалося з грудей переможених і всі, як підтяте косою бадилля, схилилися до долу.

Простягли руки до неба, з великими перестрашеними очами вони стали на коліна і в оден голос благали:

— Милосердя!

— Милосердя!...

— Милосердя!...

Переможці — ні слова. Всміхаючись тією самою саркастичною ухмілкою, вони позирають на плазуючих переможених і байдуже докурюють свої цигарки.

В той час, де-хто з переможених, плачучи, плазував животом по землі й намагався обхопити ноги першого із переможців, але той тільки сплюнув.

Нарешті переможці докурили свої цигарки. Подивись друг на друга. Старший з них скомандував.

— Засуджені! Ставайте в ряд під липами!...

І сталось так, як того бажав старший з переможців. — Переможені стиснули оден одному руку і стали в оден мовчазний ряд.

І знов почулася команда:

— Карабіни!...

Я вже передбачав їх трагічний кінець і поспішився втекти з того пишного саду.

Йдучи вже по забрукованій вулиці, моє вухо вчуло декілька пострілів, а потім щось гаряче бризнуло на мою ліву руку. І коли я глянув, то побачив, що то була крапля крови...

Мій Боже! При чомуж тут я? Хібаж я винен, що такий їх кінець?...

III. „Останній день“...

Над землею, що конає в блідо-сизій млі весняного вечера, розгорнувся безмежно-зоряний намет неба. На заході повільно снуються смуги догорілих днів. Мінорно-срібні місяшні блиски зявилися на позолоті церковних хрестів рознузданого міста. Високі, стрункі, рішучі заводські димарі плюють в небо кудлатим димом і дисонансно пирхають.

Хто збудував їх?...

На закурених порохнечою бульварах випростовуються старі тополі. Гостра стужа суворої зими була пригнітила їх, але тепер весна пробудила силу бруньок приспаних і вони жадібно розпукуються і впиваються шумом нового життя. Пишно здіймаються в гору їх гостряки.

Весна бренить...

Смеркається. Засвічуються вуличні ліхтарі, такі великі і такі жовті, наче гарбузи на селянських городах в осени. Під ліхтарнями блукають фаховці людського добробуту і тиняються повії.

Хто пожаліє їх?...

Виховані в гнилій колисці прапрадідівської моралі, творці сучасного читають кінофільмовські відозви і захоплюються „траґедіями душі“ та „драмами серця“.

„Сьогодня тільки для дорослих!“ — сповіщають плякати.

Байдужа ніч стелиться над містом і не може постелитися. Весь час її трівожать великі ліхтарі і цікавлять ріжноманітно розташовані на стінах вивіски: „Паштетня“, „корсеті“, „чоботар“, „голяр“, „гандель чоловічий і жіночий“...

Що воно і до чого?...

Хитро-зеленим оком підморгує „кіно“. Останній викрик останнього дня галасує сорокато розмальованим плякатом:

— Сьогодня останній день!

— Сьогодня траґедія душі на 3000 метрів!

— Сьогодня драма серця на 5000 метрів!

— Сьогодня надзвичайна жінка з бородою!

— Сьогодня всі спішіться!...

І ідуть. Спішаться. Товпляться. Стають довгою низкою в чергу і зазирають в спітнілу потилицю. Шелестять паперові гроші. Змагаються лікті. Зіркато блимають білки очей.

Хто спинить їх?...

„Кіно“ мудрий і він гаразд знає, як сподобатись вулиці. — всі драми й трагедії до її послуг. Всі чуття серця й поривання душі розіпнуто на вулишних плякатах.

Що се?...

Рознуздане місто шепче камінням про **останній день**, а через те ніхто не хоче думати про „завтра". Є одно шалене „сьогодня", яким жиють многі. Добре тому, хто може жити лише сучасним і не зазирати в майбутнє, але я мушу зазирнути в лице Великого Прийдешнього.

Старе й нецікаве?...

Можливо! Можливо, що завтра помруть „чоботар" і „голяр" і на центральній площі міста фаховці людського добробуту вибудують їм ґрандіозні памятники. Можливо навіть і те, що не далі, як завтра вранці, хтось утворить нову землю і нове небо.

Але зміст Прийдешнього?...

....На розі двох гомінких вулиць, серед бруду й порохнечі стоять в сірих свитах три пригноблені постаті:

— Скрізь були!... — каже одна.

— Скрізь ходили!... — промовляє друга.

— Все бачили!... — вирікли всі разом.

Созглядаються. Всміхаються. Далекі й неприступні. Дивлюся на них як зачарований. — Мої селяне, з могож таки села!...

Боляче мені, що я, полонений містом, тепер став чужий для них...

Здалека дивлюся на них і проклинаю місто. Клену його останній день і з призирством дивлюся на камінний брук, бо вже бачу — Прийдешнє.

Воно з села. В сірій свиті. За плечима десятчаний мішок, а в мішку зміст сучасного.

Прийдешнє після **останнього** дня...

....Мої селяне, з могож таки села...

IV. Вуалька.

Здивовано противилась:

— Як так?!..

Побожно умовляв:

Я легонько і обережно...

Її коралеві уста всміхнулись:

— Ти цілуєш так шалено, що я боюсь за свою ніжну вуальку...

— Так здійми її.

— Здійми сам, як хочеш...

— Хочу!...

Глянула мило в його очі. Відчув огонь в собі і зойкнув:

— Щастя моє!..

— Твоє?..

І стала голосно сміятися...

Потім враз затихла і сказала:

— Як страшно світить нам сонце!

Він не сказав нічого, тільки його лице посмутніло. Зарився кудись в далечінь і думав про себе: — Чи вартий я сього любого створіння?.. і згадував, що там, за далеким обрієм тужать за ним його любі товариші. Тепер він бачив себе серед них, як вони, бажаючи знищити окаменілість життя, кличуть його на барикади...

Він залишив їх і пішов дорогами власного шукання. Проходив нетрями й пущами, надіючись скоротити свою важку дорогу. Байдужим поглядом проводив стрічних женщин. Слухався серця. Кохання прагнув. Коханої шукав.

Несподівано, серед буденного життя і праці, зявилася вона. Її очі вразили його серце і затопили душу шоколядним золотом казки. Несмілий, зневірений, сумний схилив перед нею свою безталанну голову...

Благословляв ту мить, коли вона простягла йому ніжну долоню своєї лівої руки:

— Цілуй... цілуй, безталаннику...

Цілував, як святощі великі. Цілував, як цілує сонце майову троянду...

Вона знала й відчувала його. Щось рідне озвалося в душах і сполучило їх. Їм здавалося, що вони жили перед віками, ще тоді, як був молодий місяць і молоде сонце, а на землі не було ні людей, ні боротьби. — Вони були перші з людей.

Сьогодня вони втекли за місто на гори, щоб визволитися на мить від важкого впливу гучних моралістичних базарів безглуздого міста і віддатися свому чуттю. Вони знайшли те, що так довго шукали.

Досі вона дозволяла себе цілувати лише через вуальку, але тепер вуалька була в його руках... Ранійш, ніж нахилитися до її уст, він зачаровано розглядав

її біле оксамітове лице, злотокарі очі, чорні брови і пишну злоторусу косу.

— Любий, мені ніяково без вуальки...

Взяв її за обидві руки і повільно став схилятися до неї. Маленька мить і уста їх зєдналися в довгім поцілунку...

Але враз він випростався і став чогось прислухатися. Його бліде лице ще більш зблідло, а уста безнадійно зашептали:

— Марселєзи... марселєзи... марселєзи...

— Що з тобою?.. Дивись сюди!.. Твоя я...

— Марселєзи... марселєзи... марселєзи...

Вона стала поруч його і вчула, як десь у місті бурхливим потоком пливли звуки революційної пісні...

А тоді схилилась до долу і простогнала:

— Нащож я зняла вуальку?!..

V. Коханки немає.

Вечером скучно самому. Сиджу коло свого писального стола й потапаю в диму від дешевої цигарки. Думаю: яке життя тих, що ходять по вулицях міста після дванайцятої?

Яке їх життя?! Скажіть мені!

Я від щироси завидую їм. — Вони так весело стріляють. — Лицарі!

Я теж тягнусь за революцією, але не маю змоги. Від вчорашнього дня зробився непорушним. Виснажився в своїх почуваннях і надто призвичаївся до себе.

Вчора прийшла моя коханка і роблено веселим голосом сказала:

— Любий мій! Я мушу мати ясну шовкову сукню. Сам знаєш. Весна.

В моїх руках нудилась поезофільма сучасного поета. Ненароком показав рядки:

„Весна обходиться дорого,
Хто немає змоги“...

Зрозуміла і зітхнула важко:

— Ось який?! Хочеш, щоб я пішла до свого чоловіка?!

Розгнівана. Сувора. Неприступна. Вся в сльозах. Забрала в редікюльчик свої вуглики й пудру і пішла кудись.

Мені стало ніяково, але не затримував. Лишився самотою і, ось вже другий день, заклопотано думаю: яке їх життя?!

Революція вабить, це я почуваю.

Почуваю, що далі так не зможу витримати. Знаю, що мушу встати й щось робити.

Не смійтеся! Кажу серіозно.

— Перший раз я свому чоловікови зрадила рівно три роки тому назад! — чується за вікном жіночий голос.

Нахиляюся до вікна і дивлюсь на вулицю. Йде пара: підтоптана кокетуюча жінка і наївний безвусий студент.

Вона говорила щось про випадкови зустрічі, але то було нецікаво...

Слідом за ними знов пара. Він високий, сухорлявий, з довгою бородою полковник, а може й генерал — (тепер вони так змішались, що й не відріжнити), — а вона звичайненька, пухненька бабуся. Тримаються під руки, совгають ногами і шамкочуть.

— Насушили сухарів, але чи на довго їх хватить?! — каже вона.

— Пенсії тепер немає! Згинемо! — муркоче він.

Короткі, тривкі кроки стирають совгання старечих ніг. Виринає три мужеські постаті. Дві куценькі в піджачках і одна довга в сурдуті.

— Отой міднолобий дурень уявив собі, що він й справді критик! Думає, що писати рецензію на поетичний твір так просто, як складати партійну резолюцію з приводу аграрної реформи, або несправедливого поділу між членами партії державної субсидії. — Гарячиться добродій в червоному сурдуті.

— Дійсно, дійсно! Він взагалі нетерпимий серед нашого кола. Одного разу йому демократична владе пропонувала гроші на агітацію... — потакують добродії в куценьких піджачках.

Два сумнівного типу субєкти наздоганяють їх.

— Забуваєте, товариші, що тепер революція, а тому все має пересічний характер, — починає оден субєкт.

— А до демократичної влади та „батьків народу“ — знайте зась! Вони потрібні через те, що у вишитих сорочках ходять, — додає другий субєкт.

— А-а-а!... Наші артисти! — гукає здивовано добродій в сурдуті.

— Хе-хе-хе!... Наші артисти! — сміються добродії в піджаках. Догадуюсь, що це з богеми, але хто саме, — не вгадаю.

Гаряче розмавляючи про якийсь карнавал, ритмічним кроком поміряли пішоход далі.

— Трах-тах-тах!... Трах-тах-тах! — почулося за рогом вулиці.

Пронизливі свистки десь відгукнулись і на мить, виникла думка: яке їх життя?!

Раптом гасне електрика і в розчинене вікно суneться темний вітер.

Понура ніч.

Скучно.

Коханки немає...

VI. Невже так?!...

В місті великий здвиг. Демонструються якісь сили. Валка за валкою скриплять навантажені вози. Черепашачим кроком гримають важкі панцирники. Червоними маками цвітуть розгорнуті стяги. Осліплюючими рядами виблискують білі гасла:

— Геть тиранів!...

На широкім майдані юрби народу. Висока трибуна і промовець. Маленький, сухорлявий, білявий робітник. З його горла виривається охрипле:

— Там жах і роспач! Там сваволя і шибиниці! Там тирани і раби! Сонні, вставайте!...

Юрба хвилюється. Їй ніяково почувати себе сонною і вона кричить:

— Вперед!... Слава!...

Заграла десь музика. Повільною, хвилюючою ходою наблизились озброєні люде. Проти трибуни стали. Тисячі очей напружено вдивлялися в засмалені сонцем вояцькі лиця. А ті, як камінні, стояли непорушно. Щось механічно-машинне в їх рухах, щось уперто-жорстоке в їх очах.

Промовець говорив:

— Зміцнюйтесь, сили вояцькі! Тіснійше, лави борців! Ви зітрете на порох вандалів! Здивуєте світ перемогами і укриєте себе славою! Сміливим кроком вперед!...

Захвилювалася юрба і хотіла щось кричати, але зупинилася. Вояки стояли непорушно і мовчали.

В натовпі збудився шепіт:

— Незадовольнені!..

— Певне їм війна остогидла...

— А може вони не поділяють поглядів промовця?

— Ні! Я думаю, що їм обридла кров...

— Цікаво... цікаво...

Хвилина мовчанки викликала чуття непевности. Спершу всього це відчула орхестра і заграла бойовий марш. Гострою командою здвигнуто вояцькі ряди і кинуто в ритм ударів ноги. Зникали, як і прийшли...

На трибуні ніяково всміхався промовець, і мені було жаль його.

Згодом він знов став говорити. Говорив про темряву, несвідомість, продажність і зраду. В його словах чувся смуток і бреніли сльози, але вже ніхто не плескав долонями і не гукав: „Вперед!... Слава!“...

Щось важке налягло на плечі юрби і обтяжило її цікавими думами визвольної боротьби. Тисячі голов струшували з себе порохнечу минулих літ і не могли струсити її. Тисячі голов почували себе зрадженими одною лавою вояків в той час, як самі могли створити леґіон леґіонів. Тисячі голов думали нарізно, але не могли додуматись до одного.

Поруч мене стояла щиро підмальована жінка.

Від неї віяло духом дешевої перфумерії і ще чимсь специфічним, дратуючим, млосним.

— Дурень той білявий! Не може догадатися через що вони такі непевні? Таж вони за жіноцтвом нудяться, а не за перемогою!... Коли їм щоденно го-

ворити лише про боротьбу та про якусь там будуччину, яка має бути куплена ціною їх крови, то вони колись ще не так виявлять себе! — говорила нафарбована жінка.

— Що ви хочете сказати цим? — звернувся я до неї.

Зиркнула на мене:

— Що?!... Те, що чуєте!... Перемагає той, хто любить життя!... Вони теж його любять, але їх жертвують для будучини.

— Так хібаж цього за мало?

— Ні! це вже за багато. Між живими мертві ходити не можуть. А коли серця їх і закамяніли трохи, так всеж таки зріктись краси важко. Бачили на їх кашкетах пучечки розквітлого бузку, чи ні?

— Ну, так що?

— Нічого! Ясно, що вони тужать за женщинами, а через те такі сумні... О, якби вони вітали цього промовця, колиб так серед юрби стояли їх коханки!...

Дехто з юрби прислухувався і всміхався. Якась цікава думка ворушила насуплені брови й хмурила чола. Видно було, що кождий щось своє думав. Думав і зітхав. Ніхто не хотів заперечувати нафарбованій жінці. А вона говорила:

— Все для жінки! І революція, і боротьба, і перемога!...

Вздовж вулиці тяглись навантежені вози, гримали панцерники, маяли стяги і своїм шумом заглушали слова нафарбованої жінки і притупляли мою чуйність.

Иноді, як булька на гниловоді, виникала і пропадала настирлива думка:

— Невже так?!... Невже все для жінки?!...

VII. Мовчанка.

Така золота осінь і таке все знайоме... А навколо сірі, зігнуті постаті...

Похмурі знайомі чола блискучі, палаючі огнем очі....

Стовпились великою юрбою коло „волости“. Топчуться, чогось чекають.

— Гм... значиться, нове правительство завелося!.. Дивно!... — наче в повітря кидає слова мій сусід Артем.

— Яке там правительство, просто поцяцьковані золотом дурисвіти!... — нестримно відрубав якийсь молодий парубок.

Я нічого. Мовчу і слухаю.

Розмова починається в другім місці:

— Цікаво, для чого вони нас скликають?... Певне якісь розговори...

— Послухаєм... сам ґенерал, кажуть, прислав...

Знов мовчанка. Ніде ні одної усмішки, ні одного веселого лиця...

Сьогодня вранці стало відомо, що приїхав якийсь посланець від якогось ґенерала, а разом з ним приїхала ціла сотня кавказців з кулеметами.

Поки-що, то в селі було ще тихо, але по всьому було видно, що буря недалеко. Про це свідчили похмурі знайомі чола і злодійкувато - ненажерливі погляди осетинів, як вони позирали на жінок.

Ось на ґанку зявився волосний писар і якийсь офіцер. Писаря всі добре знали, бо як тільки вибухла революція, то він весь час боронив „права селянські“. Але тепер?... Тепер він не той став... вовком на всіх позирає...

Мертва тиша запанувала навколо. І враз заговорив офіцерик:

„Собрали помещичий урожай? Нажрались уж по горло? Верно говорю, или нет?“

Замовк і обвів навколо себе очами. Всі мовчали.

„Молчание знак согласия. — Сказав він до писаря і провадив далі: — мне поручено зареквизировать у вас все излишки хлеба, картофеля, сала, овса и сена. В целях избежания всяческих недоразумений, предлагаю вам немедленно выдать все излишки продуктов, или иначе мне прийдется заговорить с вами другим языком“.

Офіцерик скінчив і задовольнено всміхнувся.

В той час в юрбі почувся глухий гомін і на ґанок вийшов той самий незнайомий мені парубчак.

— Прощу слова!...

Ще глибше мовчання...

Юрба напружено чогось чекає...

І ось, як свист нагайки, почувся шипучий голос офіцера:

— Большевик!... Взять його!...

Два здоровенні осетини вискочили з ґанку, схопили парубчака за карк і потягли в ганок. Той тільки встиг крикнути:

— Почекайте, я щеж нічого не сказав...

Офіцерик махнув рукою і, повернувшись до юрби, з тією самою солоденькою ухмілкою, промовив:

— Видели?... А тепер марш по домам делать дело!...

Потяглись сірі, зігнуті постаті. Йдуть мовчки, а зуби сціплені. В кождого своя думка: — „Щож тепер робити?!...

...Вечером, коли вже добре смерклося, на дзвінниці задзвонили „на ґвалт“ і, одночасно, разом, в декількох місцях заторохтіли кулемети.

Мовчанка скінчилася...

1919 р., Осінь, м. Камянець.

VIII. Белєтрист.

(З життя київської боґеми).

Товариська вечірка.

Дві, три візитки, а решта — піджаки.

Так виглядає „цвіт нації“...

Всі тут: поети, белєтристи, журналісти, артисти, малярі, музики і співці.

З ніяковими лицями, бліді й бородаті, сумно позирають видавці і „любители искусств“.

Йдуть жваві суперечки на ріжні теми мистецтва.

— Головна вартість хутуристичних поез полягає в тому, що їх можна читати з гори в низ і з низу в гору — запевняє якийсь поет сивобородого „любителя искуств“.

А от в куточку й сам хутурист. Нахилившись до вушка якоїсь молоденької „шукачки краси“, захоплено говорить:

— Я можу прочитати свої поези лише тоді, коли їх ніхто не слухатиме.

Осторонь від усіх, майже коло самого порога, зігнувшись у „три погибелі“, — як кажуть наші знавці народньої мови, — сидить відомий белєтрист. Я знав його добре, але не хотів підходити до нього, бо бачив, що він не в гуморі. Його важко насуплене чоло було сумне й замислене.

Я дивився, як за ним стежать инші.

З кутка, коло самого хутуриста і його панночки, витріщилося дві пари зацікавлених очей. Обидві пари сих очей належали блідолицим ґімназистам, які побожно позирали на автора таких чудових творів, як „Реґіт Віків“ і „Поломінь Чуда“.

— Дивись! Він скоро лисий буде! — каже оден ґімназист.

— Тоді в нього чоло стане виразом найбільшого натхнення! — промовляє другий ґімназист.

— Хіба?...

— Звичайно!... Як у Льва Толстого...

Белєтрист, — наскільки я його міг відчути й зрозуміти, думав про те, чи давати служці „чайового“, чи не давати? Як давати, так давати, але тоді прийдеться в дома без цукру чайок пити. Отже, виходить так, що ліпше не давати. Можна буде з кимнебудь розпочати серіозну розмову, зробити таке заклопотано-поважне лице і помалу вийти за двері, там на східці і на вулицю. Аджеж і служка навіть мусить знати, що він не звичайна собі людина, а відомий белєтрист, якому ніколи думати про „чайового“ карбованця.

Враз до белєтриста підходить елєгантно зодягнений добродій. Цього добродія я знав ще тоді, як він був „розпорядчиком“ кабінетів у „Семадені“. Те-

пер він ходить на біржу, має на Хрещатику два власні будинки, на Линках дві коханки і, одночасно займає визначну посаду в „Пролєткульті“.

— Моє поважання! — починає елєгантний добродій. — Як я тішуся, що бачу вас! З надзвичайним нетерпінням чекаю вашої нової повісти з автографом. Вчора прочитав у „Музеграї“ початок вашої „Білої Роспачі“. Сподобалась, дуже сподобалась! Не забудьтеж надіслати. Умисно досі не купував...

Добродій кланяється і поспішається до якоїсь пані. Дві пари очей таємничо переглядаються між собою, а до белєтриста повертається його задума.

„Мав аж 30 примірників, так всі роздав. Прийдеться зайти до „Часу“ і викинути сотню карбованців. Тільки не треба про це казати жінці. Вона так давно була в театрі, що ще й розгнівається. „Ліпше купив би білєт на „Чорну Пантеру“, ніж мав би на власні книжки витрачатися!“... — скаже. А там ще й за кватиру не все заплачено. В крамничку винен. Служці за два місяці нічого не дано. Вчора погрожувала, що піде в якийсь там „відділ соціяльного забезпечення“ скаржитися. І що воно за відділ такий!“..,

Белєтрист важко зітхнув, а дві пари очей так і заясніли.

— Чув, як він зітхнув? — сказав оден.

— Егеж! Йому все суєта суєт... Мішура... — промовив другий.

В той час стали розносити каву. Господар хати запрошував бути „як у дома“. Гості, не залишаючи балачки, весело посунули до столів. Тон розмов став більш бадьорим, бо на столах, поруч філіжанок з кавою, зявилися смачні тісточка, яких в наші часи годі дістати в найкращих цукорнях великого міста. Всі, хто лише мав чисті маншети, радо тягнулися руками до солодощів, але белєтрист ніяк не насмілявся цього робити, бо лише тепер помітив, що його чорний піджак світить люками.

Навколо сперечаються, провадять дискусії про колєктивізм та індівідуалізм в мистецтві, а він присунув до себе філіжанку з кавою і якось там пє. Пє,

а про себе щось своє думає. Иноді до нього дехто звертався з якимнебудь запитаннями, тоді він похапцем щось відповідав і чемно всміхався, що не образити...

Підходить товстий добродій в сірому піджаку. Низько кланяється. Стискає письменницьку руку й зачинає:

— Який я радий, що нарешті стрінувся з вами! Колиж ви дасьте своє оповіданнячко? Сторінки мого часопису вже давно ждуть...

— А, оповіданнячко? Гаразд! Через тижник, обовязково!

— Тема? Сюжет який?

— Ні, так собі!... Оповіданнячко з настроєм, обовязково...

Тут белєтрист розпочинає розмову з перекладчиком Гайного і добродій в піджаку відходить на бік.

„Чудова річ! — думає добродій. — Три місяці тому, як взяв дві тисячі „пятаковок“, а тепер дотягне справу до „Лебідь-Юрчика“, то так і знай, що вже не напише. Щоб тебе з твоїм настроєм!... Наче не знає, що через таких співробітників прийдеться зачинити крамничку“...

Після короткої розмови з передкладчиком Гайного, белєтрист дістає другу філіжанку кави і знов своє думає:

„Як неприємно! Аж соромно: Мушу щось написати. Через тиждень обовязково. Тож двічі брав аванс. Гм... і в кого я ще не брав авансу?!... В „Музеграї“ брав, в „Хмароломі“ брав, — скрізь треба відробляти, а тут його чорт приніс... Ну, щож я йому напишу? Треба щось ідейно-кооперативне, зрозуміле для народу. Хіба про якінебудь волинські руїни написати? Вони такі речі люблять. Так і напишу. Хай тішиться. А як-же бути з „Хмароломом?“...

Белєтрист озирнувся навколо себе і став думати далі:

„Виснажився я. Остання моя річ, зовсім слабенька. Ідея, думка — гарні, але виконання нікчемне. Дарма тільки поспішився надрукувати. Будуть мати

критики „Книгаря“ над чим поглумитись... Якби не такі погані часи, то ще... Оттак, живеш кепсько, куриш махорку, про хліб тільки й думаєш, то куди вже там „глаголом жечь“... Щоб виїхати кудинебудь, або що, а то загинути так можна... Кажуть, що тепер вигідне діло спекуляція, але як тут за неї взятися?... Тож цілком нова справа!“...

Підходить знову елеґантний добродій:

— Кланяюся! Мушу йти! Маю родинні справи...

Белєтрист добре знає, які то „родинні справи“, але приємно всміхається і каже:

— Піду і я. У мене теж родинні справи.

В передпокою вони одягаються. Елеґантний добродій ґраціозним рухом руки кидає служці блакітну кредітку, а белєтрист ніяково засуває в кишеню руку, де лежить його щуплий гаманець, але, однаково, не вийнявши його, виходить за двері, слідом за елеґантним добродієм.

Я йшов слідом за ними.

Подаючи на прощання руку, белєтрист сказав до елеґантного добродія:

— Перепрошую! Мені зараз до зарізу потрібно 5000 карбованців, а дістати їх сьогодня вже не можна, бо скрізь позачиняно. Чи не знайдете у вас цеї дрібниці?

— З великою приємністю! — відпонів елеґантний добродій. — Тільки при мені такої дрібниці не знайдеться... Завтра з приємністю можу дати...

Добродій витяг з кишені пальта дві кредітки по 1000 карб. і простягнув белєтристови.

— Скільки маю, стільки можу дати...

— Дякую! Після завтрого пришлю разом з книжкою.

— Чудово! Гаразд!

— Всього ліпшого!

Коло першої паштетної белєтрист зупинився і сам до себе промовив:

— Ну, сьогодня можна сміливо дещо купити!...

— Добрий вечір! — привітався я з ним.

Він озирнувся і кивнув головою:

— Зачекайте трохи. Підемо разом.

Через декілька хвилин він вийшов з паштетної з пакунками в руках і ми пішли по вохких пішеходах в бік нашого „богемського кварталу". Йдучи поруч мене він говорив:

— Сучасне становище письменника гідне становища найбільш паршивої собаки. Бюсь, як та риба об лід, а ладу ніякого. І не тільки моє таке становище, але не ліпше воно і в того хутуриста, що безтурботно читає з низу в гору свої поезії... Через якусь там лисину на ліктях мусиш від світла ховатися, від найсолодших річей відмовлятися і удавати з себе якусь містичну потвору. Одні тільки „любители" та „любительницы", що позасідали в „Пролєткультах", можуть тепер жити по людському...

Він говорив, говорив і говорив, а перед мною весь час сяли дві пари захоплених юнацьких очей...

— Які вони щасливі! — думав я про себе.

Коло моїх воріт, белєтрист розпрощався і пішов далі.

М. Київ, 1. III. 1920.

IX. „Апарат".

Я був у ярмі!... Я справжня людина, мистець і... революціонер...

Смієтесь?!... Дивуєтесь?!...

Добре! Хвилинку уваги, лише хвилинку одну і вам все буде зрозуміло!...

Тепер „мені лячно", — як сказав сучасний поет, — а через те, я не можу знайти точки опору...

Ні, се щось не те! — Я про инше хотів. — Між иншим, сьогодня вечір чудовий. — Як видно, то весна не жартує. Починає буяти молода кров, розбурхується приспана сила, дріжить надійно серце і т. д. і т. д.

І знов не про се!...

...Істнував апарат такий, що тероризував мене... Складався він з безлічі колісцяток, колючих шпильок і обурюючого шепоту...

Цей апарат працював на користь дезорганізації мого духовного єства. Спершу, коли я тільки-що відчув на собі його руїнне ділання, — протестував змагався — погорджував...

Згодом я цю позицію втратив і перейшов до боротьби в „чистому полі“. — Втікав на цілу ніч з хати і ночував на міських бульварах.

Моя подруга розцвітала. Иноді, коли була в доброму гуморі, кидала одно:

— Який ти ревнивий!...

Я всміхався і на слідуючу ніч покірно йшов на бульвари, бо цього вимагав апарат...

Властиво, мене апарат не обурював. Обурювала моя тимчасова подруга, при участи якої він працював. А як подумати, що всьому виною був не хто инший, як моя наївність, що дозволила мені колись написати пару безглуздно-сентиментальних віршиків, — страшно робиться...

І в результаті наївности:

Мої суцільні духовні скарби віднесли до льомбарду непотрібних річей, а проклятий апарат шептав:

— Ревнивий... Божевільний... Хам... Більшевик...

Часто я приходив до дому лише на якусь годину. Писав по замовленню ґазетного фейлєтона, викурював пару циґарок, клав на писальний стіл гроші, ще хвилинку думав про сучасні умовини життя і скоренько зникав. Часами не хотілося зникати, але за стіною, в помешканню господарки, починається праця. Спершу бренькала ґітара, потім незнайомий мужеський голос виспівував отсе безглузде й дурне — „Сластострастных снов была ночь полна“, а ще потім срібний голос моєї подруги затягав — „Мне все равно“...

Терпіння моє вривалося, я кидав перо, вставав і починав схвильовано ходити по кімнаті. Майже несвідомо мої уста вимовляли: — „Так збожеволіти можна!... Так збожеволіти можна!“...

Але, зачувши мої нервові кроки, моя подруга входила до мене і... кидала призирливий погляд:

— Тоже коханець знайшовся!...

Температура повисшувалась. В кімнаті не ставало повітря. Я мусів йти на бульвари.

І в той час, як я виходив, апарат шепотів:

— Пішов?...

— Так!

Вже за дверима моє вухо ловило: — „Сладострастнхых снов была ночь полна“...

Так було весь час, але сьогодня все змінилося. Я прийшов до дому і сказав:

— Нам не по дорозі... Є багато шляхів навкруги нас і є куди ступити... Бувай здорова і щаслива!...

— Куди ти?!

— Йду до революції...

Встає і жах невимовний намалювався в її очах.

— Як-же так?! — зойкнула вона.

— Ніяк! Йду собі, та й годі!...

І тут я відчув, як за стіною запрацював апарат. Його незримі колісцятка скажено крутилися, але вже ні одна шпилька не вколола мене. — З приємністю зрозумів, що вони на сей раз крутилися навпаки...

Ґітара перестала бренькати, мужеський голос занімів, а моя подруга ніяково затопталася на місці:

— Ти мене не зоставиш?!...

Я вагався.

— Не зоставиш! Будеш зі мною завжди, завжди...

— Гм... — почав я. — Алеж ти знаєш, який я ревнивий...

— Ти добрий! Добрий!... Розумієш?...

І справді, я добрий! Се я зробив лиш тепер, коли мені так „лячно“...

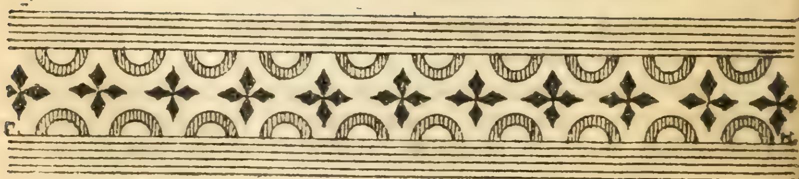
Там чекає Революція, а я сиджу в своїй кімнаті і тішуся тим, що маю змогу вільно записувати оці рядки про те, що на дворі чудовий вечір, що коло

мене моя подруга і що... проклятий апарат більше не істнує.

Вічна йому память!

Ах, вибачайте! Я зовсім не те. Властиво, я хотів сказати, що мені не тільки „лячно“, але й соромно...

1920 р. 1. травня
М. Київ.

ЗМІСТ:

„Новітня Бібліотека“

виходить неперіодичними зшитками. Випускає твори української і світової літератури: романи, повісти, драми, новелі, критичні нариси і т. п.

Видає: Видавництво „НОВІ ШЛЯХИ“ у Львові.

Досі вийшли:

1. Ґергарт Гавптман: Перед сходом сонця (вичерп.)
2. Ґю де Мопасан: Історія одної дівчини (вичерп.)
3. Леонід Андреев: Чорні маски (драма)
4. Михайло Яцків: Adagio consolante (вичерп.)
5. Станіслав Жеромський: „Табу“ і ин. опов. (вичерп.)
6. Едґар Алян По: Елеонора і инші оповід. (вичерп.)
7. Микола Орищин: Тяжка заповідь (вичерп.)
8—9. Петер Альтенберґ: Як я то бачу... (вичерп.)
10. Володимир Бирчак: 1,000.000 (опов.) (вичерп.)
11. Анатоль Франс: Цезар Борджія і ин. нариси (вичерп.)
12. Е. Т. А. Гофман: Дожа й доґаресса (опов.) (вичерп.)
13—14. Мих. Яцків: Смерть бога (вичерп.)
15—18. Василь Пачовський: Ладі й Марені терновий огонь мій..., (поезії)
19. Микола Голубець: Мойсей безумний (вичерп.)
20. Др. Ст. Балей: З психольоґії творчости Шевченка (вич.)
21. Ґергарт Гавптман: Затоплений дзвін (вичерп.)
22. Мих. Яцків: Танець тіний (роман, І. часть)
23. Октав Мірбо: Лихі пастухи (драма)
24. Степан Чарнецький: В годині задуми (вичерп.)
25. Роман Секела: Смерть, (вичерпане)
26. Др. Дмитро Донцов: Похід Карла XII. на Україну
27. Мих. Яцків: Танець тіний (роман, II. часть).
28. Тарас Франко: Збиточний Амор (переспіви)
29. Мик. Голубець: Українське мистецтво (Вступ до історії)
30. Кнут Гамсун: Вікторія (оповідання)
31. Лесь Мартович: Народня ноша (опов.)
32. Володимир Дорошенко: Життє і слово
33. Мих. Яцків: Танець тіний (роман, III. часть)
34. Степан Чарнецький: Сумні ідем (вибір поезій).
35. Тиберій Горобець: Дикий виноград (нариси).
36. Микола Костомарів: Книги битія українського народу.
37. Клим Поліщук: Червоне марево (нариси).

Головний склад в Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, Ринок ч. 10.